

Ю. ВЕРН.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ
МАТІЯ САНДОРФА

ПОВІСТЬ

ТОМ I.

У-В-С

ЦІНА \$1.40

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ

ЛНБ ім. В. Стефаніка

00300541 (D)

**Деякі з книжок, які можна дістати
в „Українським Голосі”**

Книжки Ю. Верна, автора *Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа*”, які можете дістати в „Українським Голосі”:

- Сорок Тисяч Миль Під Водю**, брошурована \$1.00
В оправі \$1.50
Подорож до Місяця 40ц.

**ЗАМОВЛЕННЯ ПРИСИЛАЙТЕ НА
АДРЕСУ:**

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626,

WINNIPEG,

CANADA.

В книгарни „У. Голосу” можете дістати всі українські книжки. — Пишіть за катальогом.

1912

**НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТІЯ
САНДОРФА.**

Ю. ВЕРН.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ
МАТІЯ
САНДОРФА

ПОВІСТЬ

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Французький повістеписатель, Юлій Верн родився в місті Нант в 1828 р., а скінчивши там школи, перенісся до Парижа і написав тут оповідане під заголовком: „П'ять неділь в бальці”, котре загально сподобалося. Сім оповіданем розпочав він ряд творів, котрими завів в письменстві окремий рід повістей науково-поучаючих. Вони зискали собі так велику славу, що нині майже нема вже цивілізованого народу, котрий би не переклав їх на свою мову. Предмет до своїх оповідань бере Верн головно з наук природничих, географії і подорожній, а на підставі певних виводів наукових робить в своїй буйній фантазії так смілі кроки наперед, що прим. в гарматній кулі пускає чоловіка аж на місяць, або в кораблі, що іде попід воду, каже йому плинути сорок тисяч миль під водою, — а все те лиш силою здобутків наукових. Коли він написав свою повість: „Подорож довкола землі в 80 днях”, викликала вона велике здивоване; здавалося, що се річ неможливе об'їхати землю довкола в 80 днях. Повість ся задля буйної фантазії в ній сподобалася загально, але їй принесла з собою назву „жільвернада” — слово, котрим з тої пори стали люди називати все те, що не можливе,

що лиш можна собі хиба видумити, уявити, подібно ял Жуль Верн. А однакож незадовго показало ся, що то річ можлива, бо вже в 1889/90 р. об'їхала Американка, ц-на Нелі Бляй, землю навіть лиш в 72 днях і 6 годинах дококола!

Сим однакож не хочемо сказати, щоби всі фантастичні видумки славного сего писателя мали бути можливі; ні, він своїми обчисленнями і видумками, опертими на строго наукових вислідах показує лиш, як далеко вже постушила наука і як широке поле лежить ще перед нею. При тім учить він читателя в своїх повістях; познакомляє його зі здобутками науки, з краями і народами, подаючи йому дуже вірно описи міст і країв, події історичні і т. д. Його обчислення і видумки мають завсїгда за підставу правду, але дальше вже переходять на поле фантазії і для того повісти його треба читати з добрим розумінєм, щоби знати і відрізнити, що правда, а що фантазія. Повість „Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа” є ще для загалу найбільше приступна, бо не запускаєсь в ніякі обчислення та широкі виводи наукові. За то обзнакомляє вона читателя з многими місцевостями побережа Середземного моря; дає тому, хто того не знає, поясненє, що то є шифроване письмо і як його відчитує ся; дотикає таких найновїйших розслїдів наукових, як гіпнотизм і сугґестія (підданє), сила електрики в ліченю і т. д. За час для сеї по-

вісти вибрав він ту пору, коли ледви що скінчила ся пруско-австрійська війна в 1866 р., підчас котрої Мадяри хотіли вже в спілці з Прусаками виступати против Австрії. Се дало Верному нагоду затронути також коротенько і історію Угорщини

Повісти Верна мають велике значінє для молодіжи особливо старшої, але й для тої лиш з добрими поясненнями, хоч з другої сторони можуть вони подібно як всілякі індіянські повісти занадто розбудити молоду фантазію і спонукати молодих людей до шукання фантастичних пригод, чого найліпший примір дав ученик Гайд, що начтавшись повістей Верна вибрав ся шукати пригоди в печері Люгльоx, коло Семріяx в Сирії.

До найкрасших повістей Верна належать: „Подорож доокола землі в 80 днях”, „Діти капітана Гранта” — обі приспособлені також до представлень театральних; дальше: „Подорож до місяця”, Сорок тисяч миль під водою”, „Ідея доктора Окса” і др.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТІЯ САНДОРФА.

— 0 —

ЧАСТЬ ПЕРША.

Почтовий голуб.

Триєст, столиця побережа, ділить ся на два дуже мало до себе подібні міста на одно нове і богате, зване містом Тересії, що підоймає ся в простій лінії над берегом заливу, від котрого мусить чоловік добувати собі по куснику землі під будову, і друге старе, бідолашне. Се послідне є неправильно збудоване і вбило ся клином поміж корзо¹⁾, що відділяє його від нового міста, а снади горбів Красу²⁾, котрих вершки вінчає живописно виглядаюча цитаделя.

Глибоко в трієстинський порт виходить мольо (гребля) Сан Карльо і тут коло неї переважно стають кораблі торговельні. Там люблять збирати ся, іноді в таким числі, що аж трохи лячно стає, громади тих неробів, що то не мають ні кута, ні хати, а котрих свити, штани, кафтани або камізольки могли би зовсім обійти ся без кишень, бо їх властителей не мали ніколи нічого, тай не будуть

¹⁾ Корзо називають ся в Італії широкі і рівні вулиці, а від того називаєсь також і сама їзда в параді тими вулицями.

²⁾ Крас, по німецьки Карст називають ся скалисті гори в Країні та на Побережю.

мати, що могли би в них ховати.

Але того дня, а було то 18 мая 1867 р., можна було побачити межі сими бездомними все-таки двох чоловіків, на котрих була ліпша одежа. Годі було припускати, що вони були колись в клопоті, бо їм не ставало гроша; бодай на таких вони не виглядали. Правду сказавши, були то люди, котрі мусіли на кожного робити добре вражінє.

Один називає ся Сарканій і казав, що він Триполітанець; другому, Сициліянцеві, було на імя Ціроне. Оба перейшли ся вже були може який десятій раз по гребли, аж станули нарешті на самім її кінчику. Звідтам дивили ся на море, що на захід від трієстинського заливу обмежає овид, мов би там мав нараз виплинути корабель, що везе для них щастє.

— Котра то вже може бути година? — спитав Ціроне своїм італіянським говором, котрим його товариш так само добре говорив як і всіма другими мовами знад Середземного моря.

Сарканій не відповів нічого.

— Який же з мене туман! — відозвав ся Сициліянець. — Та-ж то як-раз та година, в котрій чоловік чує голод, коли забув поснідати.

В тій часті австро-угорської монархії так перемішані з собою елементи австрійські, італійські, славянські, що ніхто не зважав на тих двох людей, стоячих побіч себе,

хоч вони були очевидно чужі в місті. Впрочім не міг ніхто догадувати ся, що в їх кишеннях вітер свище, бо вони в своїх плащах з капучами, що звисали їм аж по кістки, держали ся досить гордо.

Сарканій, молодший з них, середного росту і добре збудований, з елегантними манерами і рухами мав може двацять і пять літ. Він називав ся лиш Сарканій без всякого иншого додатку. Імени хрестного не мав, бо й не був хрещений; він був родом з Африки та походив десь з Триполісу чи з Тунісу. А хоч він на лице був такий брунатний що аж ніби чорний, то все-таки своїми правильними чертами подобав більше на білого, як на мурина. Коли чні, то певно черти лиця Сарканього могли зводити. Треба було бути добрим знатоком, щоби з того правильного лица, з чорних, красних очий, хорошого носа та тоненьких під ним вусиків розпізнати безмежну хитрість молодого чоловіка. Ніяке око не було в силі розпізнати з того майже непорушливого лица ознак мерзкості і погорди, які йому надає звичайно безустанна бєрба против законів суспільности. Коли фізіогноміки кажуть — а вони по найбільшій часті кажуть правду, — що кождий котрий удає такого, яким не є, то на перекір своїй зручності свідчить сам проти себе, то Сарканій міг собою дати доказ, що то неправда. Хто його видів, не міг ані навіть здогадати

ся, чим він є, чим був. Його особа не викликувала ані одробини тої відрази, яку викликають гільтаї та розбишаки. Але тим він був і небезпечніший.

Хто знає, який був дитинний вік Сарканього? Певно якийсь знайда. Хто і як його виховував? В якій триполітанській норі виховував він перші роки свого життя? Хто стеріг його від тих многих недуг тамошнього страшного підсоня, що руйнують чоловіка? Певно, що ніхто не знав би що на то відповісти, може навіть і він сам. Припадок пригів його на світ; полишений припадком, мусів жити припадками. Але в молодечім віці зумів він прпевоїти собі деякого практичного образования, мабуть тому, що дотеперішнє його життя змучувало його волочити ся світами, сходити ся з людьми веїлякого стану, шукати собі викрутів за викрутами, хоч би лиш для того, щоби заспокоїти потреби життя. Таким способом і в наслідок веїяких обставин війшов він був вже від многих літ в звязь з найбогатшим з домів в Триесті з домом банкира Сіляса Торонгала, котрого імя є тісно звязане з ходом нашої повісти.

Товариш Сарканього, Італієць Ціроне, був лиш одним із тих людей, що не знають ні віри, ні законів — авантурник, готов до зсякої підлоти, готов служити до всякого діла першому ліпшому, що добде йому запла-тить. Родом з Сицилії літ зо трийцять, був він здібний так само давати раду до злого,

як і її слухати, а головню її сповняти. Він би може й сказав, де родив ся, коли-б сам то знав. А хоч може й знав, де його батьківщина, то не радо признавав ся до того. На Сицилії жив він як волоцюга і там случайно познакомив ся з Сарканім. Оба забрали ся в світ і оба неправдою шукали свого щастя. Ціроне, хлопчисько рослий, бородатий з дуже обгорілим лицем і чорним волосем, умів лиш з трудом укривати ту вроджену йому підлоту, яку зраджували його завсїгди прижмурені очи та вічно понурена в землю голова. Хитрість свою закривав він тим, що мовив язиком без кінця і міри, в прочім був він більше веселий, як сумний і о стільки його товариш щось душив в собі, о скільки він з тим виговорював ся.

Але згаданого дня якось і Ціроне лиш мало був говірливий. Голод, видко не давав йому спокою. День перед тим програв був Сарканій в якійсь картярській норі послїдний свій грош. Отже оба не знали, що тепер робити. Могли ще лиш числити на якийсь припадок, а що припадок не спішив ся вийти проти них на греблю, то вони постановили пійти проти него на вулиці нового міста.

Там на площах, понад каналом та по променадах по сїм і по тїм боці порту, там, де у великім каналі, що перерізує Триест, є пристань для суден. жене за обудками 70-тисячна людність міста італіянського походження, а мова її, така сама як і у Венеції,

губить ся у тій всесвітній мішанині язиків, якими говорять моряки, купці, помічники купецькі, та ремісники. Здає ся як коли-б витворив ся якийсь окремий договір, зложенний з німецької, французької та славянської мови. Але хоч се нове місто і богате, то ще не всім, що ходять по його вулицях, сприяє щастє. Навіть найзручніші не встоялись би супротив тих англійських, грецьких, вірменських та жидівських купців, що запанували на триєстинській торговиці, а котрих пишні палати могли би бути окрасою хоч би й самої столиці астро-угорської монархії. Хто би там счислив тих бідолахів, що від досвіта до пізного вечера уганяють собою по вулицях повних руху торговельного, замкнених мов ті калитки згрішми зі всіх боків високими деревляними будинками, в котрих знов повно всіляких товарів! А не може бути инакше, як є в отсїм вільнім місті портовім на кінці Адрійського моря, котрого положенню вже сама природа так дуже сприяє. Кілько-ж з тих, що уставили ся на греблях, де з кораблів найбільшого в Європі товариства корабельного, австрійського Льюйда, виносять масу богацтв зі всіх сторін світа, ще не снідало і мабуть не будуть обідати! Кілько-ж то на кінець бітноти, яка стрічає ся так само сотками і в Лондоні, Ліверпулі, Гаврі, Антверпії та Ліворні, мішає ся поміж тих заживних та потяжких корабельників, неда-

леко від арсеналу, до котрого приступ їм заборонений! Кілько-ж то видно з неї на площі перед біржею, котрої двері для неї не відчиняють ся, кілько її на ступенях Тергестея, красного будинку, де є бюра Льойда і читальні, де проживає суспільність в цілком повній згоді з палатами торговельними!

Правду сказавши, то у всіх містах портових старого і нового світа живе рід нещасливих, який стрічає ся лиш по сих осередках торговельного руху. Не знати, звідки вони беруть ся; ніхто не вгадав би, звідки їх вітер наносить. Вони й самі не знають, де їм прийде кінець. А між ними є дуже багато таких, що зазнали ліпших часів; є і багато людей заграничних. Зелізниці та кораблі торговельні полишили їх, як той не потрібний тягар, а вони тепер не дають спокою життю публичному, з котрого вже й поліція не може їх прогнати.

Сарканій і Ціроне пішли з греблі глянувши ще востаннє на залив аж гень туди до ліхтарні морської, що піднімає ся на розі¹⁾ св. Тереси. Вони пустились попри міський театр вздовж парку і вийшли на велику площу звану П'яцца Гранде, де проходили ся чверть години около басену²⁾, зробленого з каменя ломаного в горах Красу,

¹⁾ Рогом називає ся високий кінчик півострова або взагалі кусень землі, що вистає в море.

²⁾ Долівка, яма або збірник на воду.

а вимурованого при споді статуї цїсара Кароля VI.

Оба завернули відтак на лїво. Цїроне дивив ся переходячим попри него людям в очи саме так як коли-б йому дуже хотїло ся їх обдерти. Минули відтак величезний квадрат Тергестея як раз в ту пору, коли скінчила ся біржа¹⁾).

— Вона буде незадовго так саме порожна, як і наша — відозвав ся Цїроне і усміхнув ся, хоч йому було не до сміху.

Рівнодушний Сарканій якось не конче хотїв розуміти ся на лихїм дотепі свого товарища, що витягав руки позїваючи з голоду.

Відтак перейшли через трикутну площу, на котрій стоїть бронзовий пам'ятник цїсара Леопольда I. Цїроне свиснує — оттак як справдішний нероба — а у воздух підняло ся стадо сивих голубів, що гніздять ся під присїнком старої біржі, саме так, як сиві голуби у Венеції між прокураціями²⁾ старої площі св. Марка. Недалеко звідтам тягне ся Корзо, що відділяє новий Триєст від старого.

Корзо се творить широку, але не конче елегантну вулицю з красно устроєними скле-

¹⁾ Біржею називає ся місце або будинок, де купці, банкирі, корабельники і т. д. залагоджують орудки торговельні, а відтак і сам торг. Слово біржа значить тільки шо торба або кишень.

²⁾ Муровані в каблук острішки.

памі і подобає більше на вулицю Регента в Лондоні або на Бродвей в Нью-Йорку, як на італійський бульвар¹⁾ в Парижі. Там видно дуже багато людей а також довгі ряди возів, почавши від Піяцца Гранде аж до Піяцца делле Лєня — імена що нагадують достаточнo італіянське походжене міста.

Підчас коли Сарканій опирав ся всякій покусі, не міг Ціроне перейти попри ніякий склеп, щоби не споглянути жадним оком на тих щасливців, котрих дозволяють средства заходити до них. Було там повно річий, котрі би певно й їм могли знадобити ся, а особливо у тих, що торгують поживою, та в шинках, де пиво пливе струями, більше як в кождім иншій місті австрійської монархії.

— На отсім корзі чує чоловік ще більше спрагу і голод — відозвав ся Сициліянець, котрого бесіда в його висохлих устах подобала більше на клапане сухого дерева.

Сарканій лиш здвигнув на то плечима.

Вони зайшли в першу вулицю і виїшли відтак на беріг каналу та через него перейшли по червонім мості. Є то самоточний міст, який стоїть на стовпі на обох берегах, або обернений може стояти посеред води вздовж каналу. Відтак пішли берегом каналу. Ще троха дальше звернув Сарканій

¹⁾ Бульвар значить — вал, а відтак красна вулиця зроблена на місце валу.

на корзо, чому його товариш не противив ся. Дальше вулиці піднимали ся так вгору по спадах Красу, що не можна було тудажіхати. Ті вулиці є там так побудовані, що нема тут чого бояти ся того студенного, як лід, вихру, що зве ся тут „бора” та віє з північного всходу. В отсім старім Триєсті було обом сим голодранцям, Саркяньому і Ціронови, далеко відраднійше, як в богатім новім місті.

Тут і мешкали вони, відколи приїхали до столиці побережа, в малій гостинниці недалеко церви Санта Марія Маджоре. Але що вони не платили за гостинницю, а довги росли з кождим днем і властитель гостинниці не давав їм вже спокою, то оминули її; перейшли через площу і переходжували ся якийсь час дококола Арко ді Ріккардо.

Але годі було їм приглядати ся через довший час сим останкам римської архітектури. А що припадок очевидно не спішив ся ставати їм в пригоді, то почали один за другим лізти стежками в гору майже на вершок Красу, де стоїть катедра.

— Також забагло ся чогось лізти аж сюди в гору! — замуркотів Ціроне і стягнув на собі свитину в поясї.

Але мимо того не попускав ся він свого товариша і можна було з долини вже пізнати, як вони піднимали ся в гору по стежинах названих не знати чому вулицями, які тільки поганяють спади Красу. В десять мітут піз-

нійше видобули ся ще голоднійші, як були, на площу коло катедри.

З сего місця є дуже хорошиий вид на широке море та на порт, куда їздять всякі судна, пароходи, та кораблі, що приходять і відходять звідси. Одним поглядом обнимаєш ціле місто, передмістя, послідні доми що припирають до горбів та порозкидані на горбах двірки. Але наших авантюриків то не займало. Вони вже не на одно здивили ся, а впрочім вийшли сюди лиш длятого, щоби не слухати, як в них кишки сварять ся. Ціроне, бачите, був би волів волочити ся по під богаті крами на корзі. А що вони й тут шукали лиш щастя, то мусіли довго чекати і за той час бути терпеливими.

На самім кінци стежки, котрою виходить ся на площу, недалеко візантійської катедри Сан Джуста, було огорожене місце, де колись було кладовище, з котрого став ся тепер музей старинностей. Там вже не було гробів, лиш ще кусні нагробних памятників з каменя; по під низько звисаючим галузем красних дерев спочивали порозкидані в траві римські обеліски¹⁾, середовічні стовпи памятників, останки з трігліфів та метопів²⁾, з всіляких часів ренесансової³⁾ до-

¹⁾ Чотиригранні стовпи з одноцлого каменя, в долині ширші а в горі чим раз вузші і виходячі в кінчик.

²⁾ Трігліфами називають ся верхні плити на стовпах дорійських, а плити, що стоять на будинках межі тими стовпами звать ся метопами.

³⁾ Доба відродження штуки.

би, та поливані посудини, в котрих видко ще було останки попелу.

Ворота, котрими входило ся до сего місця стояли отвором. Сарканій лиш їх потрутив. Він зайшов туди, а за ним Ціроне, котрий в своїй мелянхолійній задумі здобув ся на отсі слова:

— Коли-б так нам захотілось позбавити ся житя, то ось тут булоби до гого найдогіднійше місце!

— А щоби ти зробив, коли-б так хто тобі то казав? — спитав Сарканій глумливо.

— Я би на то не пристаю, любий товаришу! Нехай лиш маю оден добрий день на десять злих.

— Будеш мати — ще й більше.

— Нехай то вислухають всі святі італіянські, а Господь Бог знає, що їх числять тут на сотки!

— Ходи лиш — відозвав ся Сарканій

Вони зайшли в алею, що окружала шівколесом ряд урн, та сіли собі на якусь велику римську розету, тесаний в цвѣти камінь, що лиш трохи виставала понад землю. Зразу мовчали — Сарканьому було то дуже до вподоби, але не так його товаришеви. Ціроне зівнувши раз, два рази, таки не видержав та відозвав ся:

— На кров Божу! Тай припадок, на котрий ми дурні спустили ся, яось дійсно не дуже квапить ся.

Сарканій мовчав.

— Куди ми взяли ся — говорив Ціроне
дальше — шукати його тут серед сих роз-
галин? Я чогось дуже бою ся, що ми, това-
ришу, збили ся з тропи! Який би чорт зобо-
в'язав ся тут до чого на сїм старім кладови-
щі? Навіть бідні душі не потребують його,
бо вже покинули своє грішне тіло. Коли я
еже раз дістану ся там під спід, то мені буде
байдуже, що спізнив ся на обід, або що не
маю що повечеряти! Ходи забираймо ся
звідси!

Сарканій ледви що ще дихав, так був
задумав ся та задивив ся.

Та ненароком понад вехами дерев по-
явив ся голуб. Видно було, що голубови щось
сракує, бо лет його не був рівний і прямий.
Він мусів бути або хорий, або пострілений.
Таким непевним летом він наблизив ся до
Катедри.

Голуб тратив вже очевидно посльідні
сили. Чіпав ся вже вистаючих примурків ка-
тедри, при фасаді*) котрої стоїть з боку чо-
тирогранна висока вежа старійшого похо-
дження. Не міг вже летіти дальше, готов вже
був упасти на землю і длятого спустив ся
насамперед на дашок малої ниши, в котрій
була фігура св. Юста; не міг вже удержатись
на ногах і злетів на вершок стовпа, що сто-

*) Видка, звичайно передна часть якогось будинку,
украшена орнаментами, різьбами і т. д. Фасада може
бути: головна або передна, бічна і задна.

яв в куті межі фасадою будинку з вежею.

Сарканій всё ще анї не рушив ся, лиш мовчав і ледви звертав увагу на голуба, але за то Ціроне не спускав його з ока. Голуб прилетів десь з півночи і був дуже змучений далекою дорогою. Видко було по нїм, що хотїв ще кудись дальше летїти, бо зараз знову підлетїв, але зробивши такий каблук, як та куля коли летить з рушниці, мусїв знов спочивати на долїшній галузи якогось дерева на старім кладовищи.

Ціроне постановив був зловити птицю і підсунув ся нишком аж під дерево. За хвилю підлїз аж до гузоватого пня, звідси вже легко міг досягнути рукою помеже ігле. Тут причаїв ся він тихенько як той пес, що звітрив понад собою дичину. Голуб не видїв його і хотїв знову підлетїти, але сили його знов опустили і він упав лиш кілька кроків від дерева на землю.

Одним скоком кинув ся Сицилїянець на него і мав вже його в руках. Ніхто би не подивував ся, що він готов вже був скрутити йому головку, але нараз здержав ся, крикнув і побіг чим скорше до Сарканього.

— Почтовий голуб! відозвав ся він до нього.

— Ну та що зтого? Мабудь то була послїдна його подорож, вже більше не буде лїтати світами — сказав на то Сарканій.

— Таки не буде — відповїв Ціроне.— Тим гірше для тих, котрим він мав принести

отсю карточку що під його крилом.

— Що, карточка? — спитав Сарканій і схопив ся. — Зажди ще, не роби йому смерти! Варто ще почекати.

Сказавши то схопив він товариша за руку, що держала вже голуба за шию. Від так взяв торбиночку, котру відв'язав вже був Ціроне, отворив її і виймив з неї шифровану¹⁾ карточку.

На карточці було вісімнадцять слів, вписаних в трьох простовисних рядках ось так:

ihnalz	zaemen	ruiopn
arnuro	trvree	mtqssl
odxnp	estlev	eeuart
aeecil	ennios	noupvg
spesdr	erssur	ouitse
eedgnc	toeedt	artuee

Хто посилав ту карточку і до кого, не було на ній написано. Тих вісімнадцять слів-зложених з рівного числа букв годі чей було відчитати і зрозуміти їх значіне, не знаючи відповідного до них ключа; отже й мала бу-

¹⁾ Слово „шифра“ пішло від французького „шифр“, що значить „цифра“ — знак на число. „Шифроване письмо“ значить письмо, писане цифрами. Всі букви означає ся тогдги по порядку цифрами і замість тих букв пише ся рядками. Хто хоче відчитати таке письмо, му-сить знати „ключ“ до него, значить ся так само озна-чити цифрами букви. То є найпростійший спосіб шифро-ваня. В повісти сій представлений спосіб т. зв. шабльо-нового шифрованя.

ла надія на то, хиба, що знайшов би ся хтось такий, що умів би відчитувати шифроване письмо і без ключа. Здавало ся таки, що та карточка не придасть ся до нічого, бо не можна буде її відчитати.

Сарканій зразу був дуже розчарував ся сим письмом, з котрого не міг нічого довідати ся, але відтак і дуже завернув собі ним голову. Ану-ж — думає він собі — на тії карточці містить ся якась відомість, а може й тайна, котра би когось зрадила? Той, що то писав, мусів видко, бути дуже осторожним, бо так пописав, що хоч би та каточка не дістала ся до того, до кого була писана, то ніхто би її не відчитав. З того знову, що карточку посилено голубом, котрий, як звісно, має вже ту вдачу, що все вертає до давного голубника, не передавано відомости поштою або телеґрамою, можна було догадувати ся, що розходить ся о якусь справу, котра вимагає великої тайни.

— Може в сих рядках містить ся якась тайна, котра нам щастє принесе — відозвав ся Сарканій.

— То хиба сей голуб був би сим припадком, за котрим ми нині до полудня досить набігали ся — сказав на то Ціроне. — А я хотів йому головку скрутити!... Але не буде з того нічого; важнійше, що маємо божого післанця в своїх руках, треба спробувати, як він смакує.

— Та бо не квап ся, Ціроне! сказав на

то Сарканій і ще раз уратував тим способом жите голубови. — Може через голуба довідаємо ся, як називає ся той чоловік, до котрого посилають сю карточку, розуміє ся, коли він мешкає в Триесті.

— Та що з того? Він тобі чей не дасть відчитати, що там на тій карточці написано.

— Не то, Ціроне.

— Та бо й незнаємо від кого вона.

— Певно, що не знаємо. Але коли з двох тих, що посилають до себе письма, знає ся одного, то можна вже з того розвідати ся і про другого. Словом, не треба голубови смерть робити, а противно, треба йому дати прийти до сили, щоби він залетів туди, куди йому назначено.

— Тай з карточкою? — спитав Ціроне.

— З карточкою, але я її насамперед собі віднишу та буду відпис доти держати, доки аж не прийде нагода зробити з него ужиток.

Сарканій виймив свій записник з кишені і почав відписувати на нїм письмо олівцем. А що він знав, що в тайних письмах треба майже у всіх случаях задержати вірно таке саме упорядковане, то уважав дуже точно на то, як уложені на карточці слова. Коли вже відписав, сховав відпис в своїм записнику, а карточку вложив знову до торбиночки і привязав її голубови під крило.

Ціроне придивляв ся тому, але якось

не вірив в то щастє, яке мала їм принести ся пригода.

— А щож тепер буде? спитав він.

— Тепер доглядай ти післанця — сказав йому на то Сарканій.

Голуб був більше голодний як утомлений. Крила мав здорові і не поломані, ані не покалічені; видко, що не пострілив його ані якийсь стрілець, ані не побив каменем якийсь пустий хлопчина. Був лиш голоден і хотів пити, більше не було йому нічого.

Ціроне став шукати на землі і знайшов кілька зеренець; голуб зїв їх хапливо, а від так ще й напив ся води, що лишила ся була від дощу на черепі з якоїсь старосвітської посудини. За пів години голуб покріпив ся і відпочив та міг вже летіти дальше.

— Коли він має летіти ще далеко — відозвав ся Сарканій, — коли він десь аж поза Триєстом має дім, то нам то байдуже, чи він десь в дорозі згине, бо й так щезне нам з очий, а ми за ним не підемо коли він має залетіти до якогось дому в Триєсті. Але коли там його дожидають, і він там спустить ся, то внего ще на стілько сили, щоби туди залетіти, бо на то треба лиш одну або дві міноти.

— Правду кажеш, — відповів Сициліянець. — Але чи доглянемо аж туди, де його голубник, хоч би він лиш до Триєсту полетів, а не дальше?

— Будемо робити, що зможемо — ска-

зав Сарканій спокійно. Та от що стало ся:

Понад катедральну церков, зложену з двох романських церков, з котрих одна під призванем Пречистої Діви, а друга під призванем патрона Триєсту св. Юста, піднімає ся висока вежа, що стоїть на розі тїєї части фасади, в котрій є велика вставлена розета; понизше сеї відчиняють ся головні двері дому Божого. Вежа панує над цілою рижиною Красу, а місто лежить під нею, як горорізьбою вироблена карта. Із сего високого місця можна було легко видіти дахи домів зі всіх сторін, почавши від спаду горбів аж до берегів заливу. Отже можна було й видіти, куди летить голуб, коли-б його пустити з тої вежі, а тогди можна би було певно розпізнати той дім, на котрім би він сїв, розуміє ся, скороби лиш голуб летів до Триєсту, а не до якогось иншого міста на істрийським півострові.

Проба мусіла удати ся, бодай не завадило би було її зробити, не треба було більше нічого, лиш пустити голуба на волю.

Сарканій і Ціроне вийшли отже із старого кладовища, перейшли через малу площу перед церквою і пустились до вежі. Одні острокаблукові двері стояли отвором — случайно ті, що були під окоповим дашком саме просто під фігурою св. Юста. Оба мушчини зайшли туди і пустились крутими сходами на гору. Може за дві, три мінати вийшли аж

на сам вершок вежі під дах, де з кожного боку є по два віконця і звідки видко на всі сторони, аж на море і на самі гори. Сарканій і Ціроне станули тут при тій вікні, що виходило на північний схід просто на місто.

На годиннику старого замку, що походить з шіснайцятого століття, вибила четверта година. Отже був ще білий день. Серед густого воздуха спускало ся сонце поволи до Адрійського моря і облило своїм світлом більшу часть домів в місті з тої сторони, що була звернена до вежі. Обставини були отже так догідні, як лиш могли бути.

Сарканій взяв голуба в руки, погладив ще його та понестив, а відтак пустив його у воздух.

Голуб розпустив крила, але й зараз почав стрілою спадати в долину. Роздразнений Сицилієць аж крикнув, так налякав ся.

— Ну, підлітає знову в гору! — відозвав ся Сарканій.

І дійсно, голуб в долішній вестві воздуха знашов собі рівновагу, закинув ключку та завернув вперек до північно-західної части міста. Сарканій і Ціроне не спустили його з ока.

Голуб ведений якимсь дивним інстинктом, летів зовсім певно. Таки аж видко було по ній, що летить туди, куди йому назначено, а де був би прилетів вже перед годиною, коли-б не був примусово задержав ся

під деревами на старім кладовищі.

Сарканій і його товариш дивили ся майже з тривожливою увагою за голубом. Цікаві були, чи він полетить поза мури міста, бо в такім случаю з їх наміреня не було нічого.

Мали щастє.

— Я все ще його виджу! — відозвав ся Ціроне, котрий мав дуже добрі очі.

— Треба добре на то уважати — відозвав ся Сарканій — де він сяде, щоби після того можна добре осудити стан річий.

За кілька хвилин спустив ся голуб на дім, котрий своїм стромим дахом виставав понад другі. Він стояв посеред якихсь дерев в тій часті міста, де є шпиталь і публичний парк. Там заліз він в якесь мале віконце на даху, понад котрим обертала ся вітрора хоруговка з кованого зелїза, котра була би певно роботи Кантена Мессіса¹⁾, колиб так Триєст був в Флямандії.

Тепер вже мали вони загальний перегляд і не трудно було, маючи на оці згадану хоруговку, відшукати той дах з малим віконцем, отже й дім, де мешкає той, до кого була писана карточка.

Сарканій і Ціроне спустили ся чим скорше в долину, пішли спадами Красу та

¹⁾ Кантен Мессіс — славний бельгійський маляр; був він до 20 року життя ковалем в Антверпії і робив, кажуть, зелїзні прикраси на дашки над керницею перед соборною церквою в тім місті.

кількома короткими уличками, аж вийшли на площу, звану Пяцца делля Лена. Там мусіли знову розглянути ся, щоби побачити, де тоті ряди домів, з котрих складає ся східна часть міста.

Прийшовши в то місце, де сходять ся дві найбільші вулиці в місті, корзо Стадіона і Акведотто, красна алея, котрою можна зайти до великої пиварні Боскетто, не знали вони через хвильку куди брати ся, чи на право чи на ліво? Навгад взяли ся на право в тім наміреню, щоби розглянути ся по черзі по всіх домах при алеї, позаяк добачили, що вітрова хоруговка виставала аж понад вершки її дерев.

Ішли отже вздовж Акведотто та придивляли ся добре дахам всіх домів, але не могли того знайти, за котрим шукали. Так прийшли вони аж накінець алеї.

— Ось той дах! — відозвав ся накінець Ціроне та показав на хоруговку, котрою крутив вітер на залізнім дручку; понизше неї було на даху вікно з котрого вилітали голуби або залітали до него. Не було вже сумніву, що тут залетів голуб, котрого вони пустили з кладовища.

Звичайний собі дім щезав тут поза тими красними деревами Акведотта, що найбільше до него притягають. Сарканій став зараз розвідувати ся по сусідних склепах і незадовго довідав ся то, чого йому було треба.

В тім домі мешкав вже від многих літ

граф Володислав Затмар.

— Хто то той граф Затмар? — спитав Ціроне, для котрого се прізвище не мало ніякого значіня.

— От собі граф Затмар — відповів Сарканій.

— Можеби спитати ся...

— Не квап ся, Ціроне, пізнійше. Треба роздумати, бути спокійним, а тепер вертаймо до нашої господи.

— А я... тепер саме й поря, щоби ті, що мають до того право, сідали обідати — сказав на то Ціроне глумливо.

— Хоч ми нині й не обідали, то попоїмо собі завтра добре — відповів Сарканій.

— Та у кого?

— Хто знає, Ціроне? Може таки у самого графа Затмара.

Оба поплентали ся поволи — бо й чого було їм спішити ся? — та незадовго зайшли до своєї скромної господи, хоч ще й вона була для них за дорога, бо вони не мали чим навіть за нічліг заплатити. Яку-ж застали тут несподіванку для себе! До Сарканього прийшов був як раз лист. В нїм було кілька банкнотів на суму двіста ринських та слідуючі слова:

„В прилозі гроші, котрі Вам посилаю. На дорогу до Сицилії Вам стане. Їдьте, щоби я вже більше нічого о Вас не чув. Сілас Торонталь.”

— Слава Богу во вишних! — став Ціронне ликувати — той банкир станув нам в пригоді. Таки на правду не треба сунівати ся о тих панах з біржи.

— Тай мені так видить ся, — сказав на то Сарканій.

— Отже ті гроші на то, щоби ми виїхали з Трієсту?

— Ні, на то щоби ми тут лишили ся!

Граф Матій Сандорф.

Угри або Маляри зайшли до краю в девятім століттю після численя літ від рождества Христового. Їх ще третина цілого населеня Угорщини — більше як 5 міліонів душ. Чи вони іспанського походженя, чи єгипеського або варварського, чи вони походять від тих Гунів, що їх королем був Аттіля, чи від північних Фінів — гадки суперечать собі — але то не має великої ваги.

Вони уміли задержати свою віру і є почавши від одинайцятого столітя ревними католиками — в тім часі прийняли вони нову віру. Говорять також ще своєю давною мовою, вигідною, гармонійною рідною мовою, котра убірає кождий предмет в окрасу поезії; вона так богата, як німецька, але вузлувата і енергічна, мова, котра від чстирнадцятого столітя виперла латину із законів та розпоряджень та увиділа перед собою бу-

дучність яко мова народу.

Угодою в Кралевацу припала Угорщина і Семигород Австрії.

В дваццять літ опісля заявила прагматична санкція¹⁾ торжественно, що держави Австро-Угорщина є нероздільні. Наколи-б не було сина, то могла би корона перейти також і на доньку після закона примогенітури або первородства. В наслідок сеї нової постанови вступила Марія Тереса в 1749 р. на престол свого батька Кароля VI., послідного потомка з мужеського покоління габсбургського роду.

Угорщина мусіла піддати ся силі.

В тім часі, коли розпочинає ся се оповідане, був один Мадяр великого роду, котрий жив лиш тою надією, що поверне своему краєви давну його самостійність. За молоду знав він Кошута, а хоч його походження та виховане не позволяли йому ділати спільно з такими у важних справах політичних, то всеж-таки мусів він подивляти велике серце сего приятеля вітчизни.

Граф Матій жив собі в однім із комітетів²⁾ в Семигороді, у ґоґаранськім окрузі

¹⁾ „Прагматична санкція“ значить то саме, що „основні закони державні“; закони сі заведено в Австрії в 1720 р.

²⁾ Комітатами називають ся староства на Угорщині; вони ділять ся на округи.

на старім замку з февдальних¹⁾ часів. Той замок стояв на однім із північних кінців східних Карпатів, що відділяють Семигород від Волощини. Побудований між скалами і дебрами виглядав він в своїй дикій красі зовсім на таке послідне забороло, в котрім заговірники могли би держати ся аж до крайности.

Сусідні копальні, в котрих добувано зелізну та мідяну руду, давали властителеви замку Артенак дуже значний дохід. Та маєність обнімала часть фогарашьського округу, котрий має що найменше 72,000 душ. Люди тамошні, міщани і селяни, не таїли ся з тим зовсім, що вони незмінно вірні графови; за його добродійства для краю відплачували ся вони безмежним привязанєм. Задля того був сей замок під особливим надзором, під котрий підпадала його угорьська канцелярія в Відни, що веде свої діла зовсім независимо від других міністерств держави. Високі круги знали наміреня властителя замку Артенак і ддятого вони їх непокійли, а особа графа може ще більше.

Матієви Сандорфу було тогди 35 літ. Його стать більшої як звичайної висоти, зраджувала велику силу мускулів. На широких плечах держалась горда голова. Трохи гран-

¹⁾ Часи, в котрих королі і князі мали право обділяти своїх людей землями. Февдалами називають тих, що в той спосіб прийшли до великих посіlostий.

часте лице як би нахухане живою краскою, показувало мадярський тип в повній чистоті. Його живі рухи, вузлуватість в бесіді, певний і спокійний погляд, живий обіг крові, котрий видко було по ніздрях, слабе дрожане губ в кутиках і усміх з навички на устах, нехибний знак доброти та якась розважність в розмові і мінах — все то вказувало на вольнодумну і великодушну натуру.

Одною із найвиднійших черт характеру графа Сандорфа було то, що він ніколи не простив і не міг простити скорби, кетрої жертвою стали ся його приятелі, хоч сам о себе зовсім не журив ся, ба, готов був навіть сміяти ся з того, коли його хто при якій нагоді оскорбив. Любив дуже справедливість і ненавидів всяку невірність. З того походила у него та якась особиста непримиримість. Він зовсім не належав до тих, що то здають ся на Господа Бога, щоби він когось покарав на сім світі.

Треба тут зазначити, що Матій Сандорф був дуже поважно вихований. Замість дармувати, маючи маєток, любив він дуже займатися науками фізикальними і лікарськими. З него був би став дуже талановитий лікар, коли-б змушений жити з того, був би займав ся ліченням недужих. Але він вдоволяв ся лиш тим, що був хеміком¹⁾, котрого

¹⁾ Хеміком називає ся учений, котрий досліджує, з чого складають ся твори в природі.

учені дуже цінили. Пештенський університет, прешбурзька академія наук, королівська академія гірнича в Шемницькій Бани, нормальна школа в Темешварі зачисляли його одна по другій до найздібніших своїх учеників. То його жите для науки скріпляло в нім ще й природні його здібности. Воно зробило з него чоловіка в найширшій значіню того слова. Таким уважали його й всі, що його знали, особливо його професори зі всіляких шкіл та університетів в краю, що остались його приятелями.

На замку Артенак були колись веселість, жите, рух. На скалистім хребті гори сходили ся бувало мисливі з цілого Семьгороду. Там відбували ся великі і небезпечні лови з нагінками, на котрих граф заспокоював свою охоту до борби, бо на полі політики, видко, не мав надії до тої борби вправляти ся. Він держав ся з боку і слідив лиш за ходом річий. Здавало ся, що він журить ся лиш сам про себе та звертає свою увагу лиш на науку та на то виставне жите, на котре позваляло йому його велике майно. Тогди жила ще графиня Рена Сандорф. Вона була душею всіх товариських сходин на замку Артенак. На пятнайцять місяців перед початком нашого оповіданя забрала її смерть в самім розцвіті молодости і краси; графови лишила ся лиш мала донечка, котрій було тепер два роки.

Для графа Сандорфа був то страшний

удар судьби. Довгий час не міг він знайти ніякої розради для себе. На замку стало тихо і пусто. Його пан жив в нїм в глибокім смутку як в яким монастирі. Нічим вже не журился, лиш своєю дитиною, котру віддав під опіку жінки свого управителя, Рожени Ляндок. Тота молода а добреза жінка нічого вже так не доглядала, як одинокої наслідниці Сандорфів і була для неї другою матір'ю.

В перших місяцях свого вдовецтва не виходив граф Сандорф із замку Артенак. Набирав сил із споминок з минувпости. Опісля взяла в нїм верх гадка, що його вітчизна займає в Європі лиш підрядне становище.

Французько-італійська війна з 1859 р. нанесла австрійській державі сильний удар.

То нещастє по семи роках збільшило ся ще поразкою під Садовою в 1866 р. Угорщина мусїла дивити ся, що вона ще звязана з тою Австрією, котра стратила свої італійські посїлости. Побїда під Кустоццою та Лисою не могла в очах Угорщини затерти поразки під Садовою.

Граф Сандорф розглянув ся в слїдуючїм році дуже пильно по політичнїм теренї та прийшов до переконання, що може би удало ся викликати якийсь рух, що поміг би до роздїлу держави.

Надїйшла хвиля діланя. Дня 3 мая, 1867 р., поцілував він свою донечку, віддав її старанній опіці панї Рожени Ляндок і по-

кинув замок Артенак. Поїхав до Пешту, де порозумів ся з своїми приятелями і сторонниками та поробив приготування; в кілька днів опісля приїхав він до Триєсту, щоби тут дождити, що стане ся дальше.

Тут мав знаходити ся осередок заговору. Звідси мали розходити ся всі нитки, котрі держав граф Сандорф в своїй руці. Проводирі заговору могли в сїм місті безпечнїше працювати, бо тут менше на них звертали увагу, і на всякий спосіб мали тут більше свободи, щоби довести до щасливого кінця своє патріотичне діло.

В Триєсті жили два дуже вірні приятелі графа. Одурешлені тою самою гадкою були вони готові остати ся вірними тому підприємству аж до кінця. Граф Володислав Затмар і професор Стефан Баторий були також Мадярами з великого роду. Оба, добрих десять літ старші від графа, не мали майже ніякого майна. Перший з них мав скупенький дохід з малої маєтности в линтавськїм комітаті, що лежить по тамтїм боці Дунаю; другий учив в Триєсті фізики і жив лиш з того, що заробляв тою наукою.

Володислав Затмар жив в тїм домі, котрий викрили Сарканій і Цїроне при Акведотто. Скромну свою домівку відступив він був до свобідної розпорядимости графови Матїєви Сандорфови на цілий той час, через котрий хотїв він тут перебувати з далека від замку Артенак, значить ся аж до кінця поста-

новленого руху. без згляду на то, як би він закінчив ся. Всю службу представляв тут п'ятьдесять і п'ять літний Мадяр Борик. Був то чоловік, що служив вірно своєму панови, як управитель Ляндек графови Сандорфови.

Стефан Баторий мав так само скромне-ньке помешканє при корзі Стадіона, отже в тій самій часті міста, що граф Затмар. Він не дбав про нічо більше, лиш про свою жінку та свого сінка Петра, котрому було тогди вісім літ.

Баторий не належав, що правда, в простій лінії, але все-таки до роду тих мадярських князів, що в шіснайцятім століттю засідали на семигородським престолі. Родина та була розпала ся і від того часу розійшла ся та певно що муєло аж дивно стати, коли почуло ся, що один з послідних потомків є скромним собі професором прешбургської академії. Пеминувши то все, був Стефан Баторий первостепенним ученим і славним із своїх праць. Одного дня спонукали його політичні його погляди, з котрими він не таїв ся, зажадати свого увільнення і тогди то осів він в Триєсті яко независимий професор з жінкою, що помагала йому щиро двигати недолю.

В помешканю Володислава Затмара сходили ся від часу приїзду графа Сандорфа всі три приятелі, хоч Сандорф умисно на то наставляв, що найме собі помешканє в палаті Моделььо, або точнійше в готели

Дельом при Пяцца Гранде. Поліції ані не снило ся о тім, що дім при Акведотто є осередком заговору, котрий має численних приклонників в більших містах держави.

Володислав Затмар і Стефан Баторий стали, не надумуючись довго, щирими союзниками графа Сандорфа. Вони виділи так само як і він, що тепер є дуже сприяючі обставини для такого руху, котрий би Мадярам надав знов таку силу в Європі, до якої вони з честилюбимости стреміли. Вони знали то добре, що можуть за той плян наложити головою, але мимо того не дались відстрашити від свого діла. Дім при Акведотто став ся отже зборним місцем найвиднійших проводирів заговору. Велике число приклонників, завізваних звідси в ріжних сторонах краю, діставали звідси прикази. Голубяча почта, яку тут устроєно для посиланя відомостей, сполучала легко і скоро з Триєстом всі значнійші міста на Угорщині і в Семигороді, коли розходило ся о то, щоби давати поученя, котрих годі було розсилати почтою або телеграфом. Словом, заведено як найбільшу осторожність, так, що на заговірників не упало доси нї найменше підозріне.

Впрочім ведено переписку, як вже звісно, шифрованим письмом, і то після способу, що давав безусловну безпечність, позаяк його треба було лиш держати в тайні.

В три дні по тім, коли прилетів той голуб, від котрого Сарканій переймив карточку,

дня 21 мая, около осьмої години вечером, були Володислав Затмар і Стефан Баторий в кабінеті і чекали там на Матію Сандорфа, котрий мав вернути з дороги. Особисті справи були спонукали його недавно виїхати до Семигорода на свій замок Артенак. Подорож та була для него о стілько на руку, що давала йому можливість зійти ся з своїми приятелями в Ключи¹⁾, столиці провінції, та поговорити з ними, а певного дня мав він звіттам вернути, давши наперед знати обом своїм союзникам, депешею, котру Сарканій переписав.

Від часу виїзду графа Сандорфа обмінювали ся ще й інші листи mezi Триєстом, а Будапештом, вислано також голубами кілька шифрованих карточок. Як-раз в сій хвили був Володислав Затмар зайнятий відчитуванєм такого письма, при помочи так званої „решітки”, або шабльони.

По правді сказавши були ті депеші придумані на дуже простий лад, на лад переставлювання букв. Після того способу має кожда буква своє азбучне значінє, а значить а, о значить о і так дальше. Але букви переставляють ся по черзі, після того чи місця в решітці порожні чи заставлені. Коли тоту решітку уложить ся на депешу, то спід неї видко лише букви в тім порядку, в яким тре-

¹⁾ По німецьки: Клявзенбург, по мадярськи: Кольошвар.

ба їх читати, а прочі є закриті. Таких решіток уживаво вже з давен-давна, але недавно уліпшено їх після способу полковника Фляйснера; вони уважають ся доси за найліпший і найпевнійший спосіб, коли розходить ся о то, щоби мати тайне письмо, котрого ніхто не годен прочитати. Всі інші способи первертання — все одно, за то спосіб з незмінною підставою або простий спосіб ключевий, при котрім кожда буква азбуки означає ся тою самою буквою або тим самим знаком — або чи то спосіб зі змінною підставою чи спосіб з подвійним ключем в котрих кожда буква змінє ся з азбукою так, що не дають ніякої певности. Декотрі люди можуть дуже легко відчитувати такі тайні письма, хоч при тім спускають ся лиш на сам здогад. Вони опирають ся на то, що ті букви, котрі частійше уживають ся, знаходять ся частійше в сім письмі — **е** в мові французькій, англійській і німецькій, **а** в російській, **е** та **і** в італійській і др. та доходять тим способом до того, що винаходять то значіне букв в тайнім письмі, яке вони мають у звичайнім. Буває лиш мало шифрованих сим способом депеш, котрих би при добрій розвазі не можна відчитати.

Однакож здає ся, що решітки або шифровані словарі — значить ся такі, в котрих є подані числами деякі часто уживані слова або і цілі вислови — дають повну поруку, що такого письма ніхто не відчитає. Але оба

ті способи мають одну значну недогідність: їх треба конче держати в тайні, або зобов'язати ся до того, що тих приладів, або книжок не дасть ся нікому чужому в руки. Коли нема решітки або книжки, то не можна тих денеш ніяк відчитати, але скоро хтось украде або решітку або книжку, то вже й цілий світ зможе денешу прочитати.

Отже при помочи такої решітки, взглядно витятого грубого паперу, котрий в кількох місцях мав дірки, відчитувано переписку графа Сандорфа і його товаришів. Але вони були на стільки осторожні, що не мали би ніякого клопоту, хоч би Сандорфови або його приятелям загубили ся ті решітки, або коли-б їх хто украв, бо зараз, скоро лиш їх відчитали, то й палили. Отже ніхто не міг прийти на слід того заговору, за котрий булиби наклали головою найпершні маґнати Угорщини разом з репрезентантами міщанства і народу сільського.

Саме коли Володислав Затмар хотів спалити послідну денешу заковтав хтось стиха до дверей комнати

То був Борик, котрий привів графа Сандорфа, що прийшов був пішки з двірня залізницї. Володислав Затмар приступив зараз до него:

— А що, Матію, як повела ся ваша подорож? — спитав він чим скорше, як той, що передовсім хоче бути заспокоєним.

— Пощастила ся, Затмаре, — відповів

граф Сандорф. — Я не потребував сумнівати ся о думках моїх семигородських приятелів; можемо напевно числити на їх поміч.

— А чи ти їм згадував о тій депеші, що прийшла до нас три дни тому назад з Будапешту? — відозвав ся Баторий. що жив з графом в такій великій дружбі, що вони аж собі тикали.

— Згадував, Стефане; вони вже все знають. Готові кожної хвилі. На перший знак підоймуть бунт. До двох годин будемо панами в Будапешті, до пів дня панами найбільших комітатів по сім і по тамтім боці Тиси, до одного дня буде Семигород і пограниче військове в наших руках. Тогди вісім мільонів Угрів відзискають знову свою независимість!

— А правительство? — спитав Стефан Баторий.

— Напі сторонники є в більшости — відповів Матій Сандорф. Вони й утворять нове правительство, котре, возьме ведене діла в свої руки. Все піде правильно і без всяких трудностей, бо комітати що-до їх управи майже не зависять від корони, а їх начальники мають власть поліційну.

— Але заступаюча короля рада, котрої головою є палатин в Будапешті?... — перебив Володислав Затмар.

— Недопустить ся до того, щоби палатин і рада мішали ся!...

— А переписки угорської канцелярії також не допустить ся?

— Також! Все пороблено, щоби наш рух пішов рівночасно, та щоби успіх був запевнений.

— Успіх! — відозвав ся Баторій.

— Так, успіх! — відповів гр. Сандорф. У війську, все що нашої крови, що крови малярської, стоїть за нами! Де-ж той потіток старих Малярів, котрого серце не забило би живіше на сам вид хоругви Рудольфа та Корвіна?

Матій Сандорф виповів ті слова голо-сом найблагороднішого одушевлення.

— Але аж до того часу — говорив він далше — будемо старати ся всякими способами, щоби не стягнути на себе ніякого підозріння. Будьмо розважні, а станемо тим сильніші! — А в Триєсті не чували ви нічого підозрілого?

— Ні, — відповів Володислав Зетмар. — Тут говорять лиш о роботах, які держава каже виконувати в Поли.

Вже від п'ятнайцяти літ носило ся австрійське правительство — побоюючись утратити Венецію — що дійсно стало ся — з гадкою побудувати в Поли, отже на самім полудневім кінчику Істрії, величезні арсенали і порт воєнний, щоби звідси можна панувати на цілім Адрійськім морі. Мпмо супротивлення Триєсту, котрого порт став ся через то менше важним, ведено роботи з горячковим

поспіхом. Матій Сандорф і його приятелі могли отже припускати, що Триєстинці будуть готові скорше поступати з ними, наколи-б розділ держави мав аж їх засягнути.

Тайну заговору в користь угорської самостійности стережено добре. Нічо не могло викликати підозріння поліції, що найвидніші заговорники сходять ся в скромнім домі при алеї Акведотто.

Злавало ся, як коли-б все предвиджено, щоби бунт удав ся та що лиш треба дождати догідної хвилі до діланя. Шифровану переписку межи Триєстом а більшими містами Угорщини і Семигороду велено від сеї пори лиш рідко, або таки зовсім єї залишено, доки не настали би хиба аж якісь непредвиджені події. Крилаті післанці не потребували вже носити депеш, бо пороблено вже послідні приготування. Для більшої осторожности замкнено ще й голубник в домі Затмара.

Треба ще додати, що до заговору потреба так само грошій, як і до веденя війни. Є то річ дуже важна, щоби заговорникам їх не забракло, коли настане ворохобня. При сій нагоді не могло їх забракнути нашим звачкомим.

Знаємо, що Володислав Затмар і Стефан Баторий могли пожертвувати своє життя для независимости свого краю, але не свого майна, бо їх доходи були дуже скупенькі. За то був граф Сандорф величезний бо-

гач і готов пожертвувати на потребу своєї справи разом з житєм і все своє майно. Він вже перед кількома місяцями взяв був за посередництвом свого управителя, Ляндека, значну позичку на свою маєтність — більше як два мільйони золотих ринських.

Ту суму треба було однакож держати завжди до розпорядимости так, щоби її можна було мати кожного дня в руках. Дятого зложено її в Триєсті на його імя в однім банку, котрого чесність і ретельність аж до сеї пори були ненарушені та виспі понад всілякі сумніви. Був то банк Торонталья, о котрім говорили Сарканій і Ціроне саме тогди, коли спочивали на кладовищи в горішнім місті.

Ся случайна обставина мала потягнути за собою небезпеки і наслідки, як то побачимо з дальшого ходу сего оповіданя.

Коли граф Затмар і Стефан Баторий почали дуже наставати на Сандорфа, сказав він їм, що піде незадовго до банкира Сіляса Торонталья та скаже йому, щоби він звернув йому ті гроші в найкоротнім речинци.

Здає ся, що деякі події таки дійсно спонукали графа Сандорфа дати ожиданий знак з Триєсту, а то тим скорше, що можна було догадувати ся, що того вечера підглядано дім Затмара, а то могло дуже занепокоїти.

Коли граф Сандорф і Стефан Баторий вийшли були около осьмої години на вулицю і перший з них пустив ся до свого поме-

шканя при корзі Стадіона, а другий до готелю Стадіона, здавало ся їм, що добачили поза деревами якихсь двох людей, що ішли неоподалік за ними і так робили, щоби їх о скілько можна не добачено.

Матій Сандорф і його товариш хотіли переконати ся, з ким мають діло, і зважились приступити до тих двох підозрілих людей; але скоро ті побачили, що вони ідуть до них, щезли десь поза рогом церкви св. Антона, заким ще вони могли їх здогонити.

Банковий дім Торонталя.

Товариського життя в Трієсті нема майже ніякого. Ріжнородність рас і станів має то до себе, що люди мало одні до других навідують ся. Австрійські урядники хотіли би після свого становища, яке займають в житю урядовім, грати найпершу ролю. Є то пересічно поважні, добре обізнані зі всім люди, але їх платня є скупенька і невідповідаюча їх становищу; вони не можуть для того рівнати ся з купцями та фінансістами. Позаяк в богатих родинх лиш рідко бувають принятя, а офіціальні сходи́ни майже ніколи не удають ся, то богачі взялись величати ся бодай назверх своїми достатками, в театрі дорогими строями та брилянтами, котрими світять їх жінки в льожах міського театру або в Армонії.

До тих богатих родин зачисляла ся під той час також родина банкира Сіляса Торонталя.

Голова того дому, котрого значіне під ту пору розходило ся далеко поза Австро-Угорщину, мав тогди трийцять і сім літ. Він мешкав з своєю ще о девять літ молодшою жінкою в палаті при алеї Акведотто.

Сіляс Торонталь уважав ся за великого богача і мусів ним бути. Смілі і щасливі спекуляції на біржи, оживлена звязь торговельна з австрійським Льюйдом і другими великими домами торговельними, важні позички, котрих смією йому повірювано, мусіли лишити богато гроший в його касах. Звідси то й походила та пишнота його устроєня домашнього, о котрій богато говорено.

Мимо того було можливо, як ми то вже чули з того, що оповідав Сарканій Ціроному, що інтереси Сіляса Торонталья були тогди трохи помотані — бодай під ту пору. Могло то походити з того, що він мусів видержати ті удари, які нанесли банкови непокої французько-італіянської війни, відтак підорвав його трохи спадок публичних фондів по найперших банках, особливо австро-угорських, у Відни, Будапешті, Триесті а то в наслідок кампанії, котрій Садова зробила кінець. Без сумніву наробило йому і то не мало клопоту, що він мусів сплачувати зложені в него готівкою гроші. Але то річ була певна, що він видобув ся був із всіх тих клопотів, а коли то правда, що Сарканій говорив, то він очевидно мусів взяти ся до якихсь спекуляцій, що захитали його ретельність.

Та й в самім ділі, Сіляс Торонталь був від кількох місяців значно змінив ся, бодай під взглядом моральним. Хоч і як він умів над собою запанувати, то все таки й сам не знав, як він з лиця змінив ся. Не міг вже, як бувало, над собою запанувати. Хто би був йому уважно придивив ся, був би додачив, що він вже не важив ся дивити ся людям просто в очи, як бувало давнійше, лиш прижмурював ся і дивив ся зпід ока. То добачила і його жінка, особа вічно нездужаюча, без всякої енергії, що піддавала ся воли свого чоловіка і так, як він того бажав, мало що знала о його інтесах.

Ксли-б так колись мав стрітити дім Торонталья смертельний удар, то не було би йому чого доброго сподівати ся від публичного мніня. Хоч він як в місті так і на провінції мав багато знакомих, то все-таки міг числити лиш на мало приятелів. Його високе мніне о своїм становищи в житю, його вроджена сухота, якась виспість, яку він надавав собі у всім не допускали до того, щоби з ним можна було навязати якісь инші відносини, як лиш торговельні. Тому то Триестинці виділи в нїм лиш чужинця, що зайшов був з Дубровника. Він був родом Далматинець. Його не вязали ніякі звязи спорідненя в місті, в котрім він пятайцять літ тому назад поклав був основи до свого щастя.

В такім то положеню находив ся під ту пору банковий дім Торонталья. Але хоч Сар-

каній мав під сим взглядом підозрінє, то також поголоска, що інтереси багатого банкира є на правду запутані, не доказувала на ділі нічого. Для того то й граф Сандорф роздобувши готівку, не побояв ся повірити йому значну суму — котра мала бути завсїгди готова до розпорядимости з тим зобовязанєм, що має виповісти на двацять і чотири годин передтим, коли схоче її відобрати.

Може то кого й здивує, що межі сим домом банковим, котрий зачисляв ся до найретельнійших, могла бути якась звязь з таким чоловіком, як Сарканій. А так було, і то вже від двох чи від трьох лїт.

Тогди мав Сіляс Торонталь широкі інтереси з правительством в Тріполїсї. Сарканій, що був фактором для цілого свїта і знав ся не аби як на грошевих інтересах, зумів вмїшати ся в ті дїла, котрі певно не були зовсїм чисті. Тут треба було залагоджувати деякі справи, а котрі відносили ся до якихсь окремих додатків при закупнї, до двозначних поручень, не конче чесних уплат з гори, а в котрих триєстиньському банкирови не хотїло ся особисто виступати. Серед таких обставин став ся був Сарканій агєнтом для тих непевних комбінацій та вислугував ся банкирови ще й в инший спосіб в подібних справах. Отсе дало йому й нагоду упхати ся до банку, а радше всунути свою руку, бо від коли Сарканій покинув був Тріполїс, не переставав вимушувати від банкира гроші.

Але то ще не значить, що банкир мусів здавати ся йому на ласку і неласку, бо доказу про ті операції не було ніякого. А всеж-таки поводжене банкира було дразливе. Одно слово було би наробило йому досить неприємностей. А Сарканій знав не одно слово і для того Торонталь мусів з ним числити ся.

Платив отже. Сарканій коштував його вже поважні суми, а програвав їх по картярських норах з безвстидністю авантюриста, котрий не питає, що завтра буде. Коли тепер Сарканій удав ся до банкира таки в Триєсті, став вже він так безвстидний і так влізливий, що банкирови було вже того за багато і він постановив вже був не давати йому нічого. Сарканій грозив, але Сіляс Торонталь стояв при своїм. І мав рацію, бо той дурисвіт мусів вкінци сам зміркувати, що не маючи ніяких безпосередних доказів, не вдіє нічого.

То було причиною, длячого Сарканій і його чесний товариш Ціроне від якогось часу були вже без гроша; не мали навіть на стільки, щоби могли виїхати з міста і шукати щастя деінде. Але знаємо вже, що Сіляс Торонталь дав їм ще послідний раз заможу, щоби їх остаточно позбути ся. З тими грішми мали вони виїхати з Триєсту на Сицилію, де Ціроне належав до якоїсь спілки, котра непокоїла східні сторони краю та його осередок. Банкир міг сподівати ся, що вже не побачить своїх тріполітанських фак-

торів, що вже нічого не буде о них і чути. Але перечеислив ся як і під многими иншими зглядами.

Було то вечером, дня 18 мая, коли принесено до готелю, де мешкали оба авантюристи, тих двіста ринських, що післав їм був Торонталь разом з коротеньким письмом.

В пість днів опісля, отже дня 24 того-ж місяця, з'явив ся Сарканій в домі банковім. Він домагав ся, щоби його припвстили за раз до банкира, і то так упорно, що його остаточно впвстили.

Банкир був в своїм кабінеті, а Сарканій, скоро лип його туди завели, замкнув обачно за собою двері від него.

— Ви ще тут?! — гримнув на него Сіляс Торонталь. — Чого ви сюди приїзди? Я вам вже послїдний раз післав гроші, щоби ви винесли з Триесту! Більше вже не дістанете від мене, говоріть що хочете і робіть, що хочете. Чому ви не виїхали? Я вам кажу, що вже дам собі раду, щоби на будуче увільнити ся від вас. Чого хочете від мене?

Сарканій був на таке повитане приготовлений і не робив собі з того нічого. Навіть якось вже й не виступав так безвстидно і зухвало, як то було послїдними разами.

Був дуже поважний і умів запанувати над собою. Присувнув собі сталець, хоч його не прощено сілати: вижлав спокійно, аж банкир викричав ся і гнів його проминув.

— Ну, кажіть же вже раз! — відовдав

ся Торонталь знову, коли вже до його комнати перестали люди заходити; і він сїв собі також, але все ще не міг успокоїти ся.

— Зажду, аж будете спокійні — відповів Сарканій рівнодушно, — а коли потреба то й довше зачекаю.

— То нехай вас нічого не обходить, чи я спокійний, чи ні. Питаю ся вас послідний раз: чого хочете від мене?

— Сілясе Торонтало — відповів Сарканій, — я прийшов тут предложити вам олин інтерес.

— Не маю охоти говорити з вами о інтересах, а тим менше робити з вами які інтереси! — сказав на то банкир. — Не маємо ніякого діла з собою і я спускаю ся на то, що ви ще нині виїдете з Триєсту та більше вже не покажете ся.

— Певно, що виїду, але не скорше, аж заплачу довги, які у вас наробив.

— Ви хочете довги сплатити? Хочете щось мені віддати?

— Хочу вам віддати проценти разом з капіталом, не вчисляючи в то уділу в зисках...

Сілясе Торонталь здвигнув лиш плечима на то предложене Сарканього.

— Суми, які я вам позичав, вписані на конто страт і зисків. Ми з собою вже розраховали ся, я не жадаю від вас нічого, щоб вже позбув ся клопоту.

— Але мені че хоче ся оставатись ва-
шим довжником.

— А мені не хоче ся бути вашим віри-
телем.

По сих словах подивили ся вони оба
один на другого, а тепер Сарканій здвигнув
по черзі плечима і сказав:

— Пусті слова, нічого, лиш пусті сло-
ва. Кажу вам ще раз, що я прийшов до вас
в дуже важній справі, з поважним інтересом.

— Не вже-ж так само в прикрій, як і
поважній?

— Преці то не першина, щоби ви шу-
кали моєї помочи, коли...

— Пусті слова — перебив йому банкир,
відповідаючи на повисшу зухвалу замітку
Сарканього.

— Послухайте мене — сказав Сарканій
— я вам коротко розкажу.

— То й добре зробіте.

— Коли вам то не сподобає ся, що я
вам предложу, то й не будемо вже о тім го-
ворити, а я собі піду.

— Звідси, чи з Триєсту?

— І звідси і з Триєсту.

— Таки зараз завтра?

— Ще й нині!

— Добре, говоріть!

— Розходить ся о таку річ: — відозвав
ся Сарканій, але оглянувшись довкола додав:

— Чи ніхто нас тут не підслухає?

— Отже хочете конче, щоби ваша роз-

мова позістала в тайні? — спитав банкир глумливо.

— Хочу конче, бо й ви і я маємо в своїх руках жите високо поставлених осіб.

— Ви може, але не я.

— Судіть самі. Я впав на слід якогось заговору. До чого він веде, не знаю. Але від часу подій на льомбардській рівнині та під Садовою має кожний, хто не є Австрійцем, легке діло против Австрії. Маю навіть певну причину догадувати ся, що лагодить ся якийсь рух в користь Угорщини, з котрого ми могли би без сумніву скористати.

Сіляс Торонталь відповів лиш на то глумливо:

— Я не можу мати ніяких користий з такого заговору.

— А може.

— Та як?

— Та так, що зробите донесенє о нїм.

— Говоріть яснїйше.

Сарканій розповів, що стало ся на старім триєстинськїм кладовищи, як він зловив поштового голуба, як попалась йому в руки шифрована карточка, з котрої він зробив собі відпис, та в який спосіб відшукав він дїм того, до котрого ся карточка була писана. Додав ще до того, що Цїроне і він розвідали все, що від п'ятиох днів діяло ся поза сим домом. Після того сходить ся там що вечера кілька осіб, і то все одні і тоті самі: до дому входять вони як лиш можна найосторожнїй-

ше. Пустили вже кілька інших голубів, кілька назад прилетіло; одні з них летять на північ, другі вертають звідтам. Дверий стереже старий слуга, котрий нерадо їх кому небудь отвирає та все уважає, чи хто не надходить. Сарканій і його товариш муїли з як найбільшою осторожністю брати ся до діла, щоби не звернути на себе уваги того чоловіка. А мимо того побоюють ся, що він вже від кількох днів має їх в підозріню.

Сіяс Торонталь почав вже з увагою слухати оповідання Сарканього. В дупі розбирав вже, скільки правди може бути на тім, що він чує, а за що ручив колишній його фактор, та в який спосіб думає він витягнути з того якийсь зиск для себе.

Коли Сарканій скінчив оповідати і ще раз запевнив, що то розходить ся о якийсь заговор против держави, та що з викритої тайни можна би мати якийсь зиск, зважив ся банкир поставити йому такі питання:

— А деж стоїть той дім?

— То є число 89 при алеї Аквелотто..

— Чий же він?

— Якогось угорського шляхтича.

— А як він називає ся?

— Володислав Затмар.

— Хто-ж тоті люди, що туди заходять?

— Два з них то також з походження Мадяри.

— Перший...?

— То тутешний професор. Стефан Баторий.

— А другий?

— Граф Матій Сандорф.

Коли Торонталь почув се імя, то аж троха задрожав, бо то було для него несподіванкою, а Сарканій добре то добачив. Йому і не трудно було довідати ся про ті три імена: він пішов був слідом за Стефаном Баторим, коли той вертав до своєї хати при корзі Стадіона, а за графом Сандорфом слідив, коли той вертав до готелю Дельорм.

— Видите, Сілясе Торонталю, що я зважив ся сказати вам навіть імена тих людей, то чей же не будете галати, що я хочу бавити ся з вами в піжмурки.

— Коли-ж бо то все ще нічого певного — сказав на то банкир, котрий хотів ще щось більше довідати ся, заким би зобов'язав ся до чогось.

— Ще нічого певного? — спитав Сарканій.

— А вже-ж, що так. Не маєте преці ані сліду якогось очевидного доказу на то.

— А се що?

Торонталь взяв в свої руки відшис шифрованої карточки та став її оглядати з великою цікавістю. Але з сих загадочних слів не міг він нічого довідати ся, а доказу на то не було ніякого, що вони мають дійсно ту велику важність, о якій набалакав Сарканій. Ціла історія могла його лиш о стільки

інтересувати, що в ній було й ім'я графа Сандорфа, його знакомого, котрого становище супротив него могло його трохи непокоїти, скоро би він зажадав від него сейчас вишлати зложених в його банку гроший.

— Ну, нехай, — сказав він нарешті — я все таки стою при тім, що ціла ся справа не дає доси ніякої певности.

— Мені здає ся противно, що нема яснішої справи як ся — відповів Сарканій, котрого становище банкира зовсім не налякало.

— А чи ви відчитали ту карточку?

— Ще ні, але я її відшифрую, скоро прийде час на то.

— Та як?

— Я вже заходив ся з такими річачками, і з многими иншими, а мої руки відшифрували вже не одну депешу. Я вже добре приглядав ся сій депеші, і прийшов до того переконання, що ключ до неї не опирає ся ані на числах, ані на умовленій азбуці, котра би кожній букві надавала инше значіне, як вона дійсно має. В сій писемі значить с також с, а буква р так само р, але сї букви писані в таким порядку, по собі, що їх можна відчитати лиш при помочи решітки.

Знаємо вже, що Сарканій не ошибав ся. До написаня сеї карточки ужито згаданого на послідку способу. Знаємо також, що задля того самого й трудно було відчитати, що там написано.

— Не перечу, що може й правду кажете — сказав на то банкир — але без решітки годі буде письмо прочитати.

— Покаже ся.

— А деж роздобудете собі решітки?

— Ще не знаю — відповів на то Сарканій, — але я вже її десь собі роздобуду, будьте певні.

— На правду? Я на вашім місци, Сарканій, не завдавав би собі так великого труду.

— А я завдам собі всякого труду.

— Та на що вам то придасть ся? Я би вдоволив ся тим, що дав би знати поліції та віддав би її отсю карточку.

— Тай я їй скажу, але не лиш на сам здогад — відповів на то Сарканій холодно. Заким губи отворю, мушу мати дійсні докази, і то зовсім певні. Мені видить ся, що я опаную весь той заговор і буду з него мати зиски, з котрих половину вам предкладаю. А хто знає впрочім, чи не ліпше буде порозуміти ся з заговорниками, як доносити о них поліції.

Така бесіда не була для Торонталя несподіванкою. Він знав, до чого той інтелігентний а безбожний Сарканій готов був взяти ся. Коли він важив ся так говорити перед триєстинським банкиром, то він знав, що Сілясеви Торонталеви можна робити всякі предложеня, бо його совість була дуже податлива і давала ся нагнути до всілякого діла. Сарканій знав його преці вже від дов-

шого часу а крім того мав певну причину здогадувати ся, що положене банку від недавнього часу не було зовсім ясне. Хиба-ж виявлене тайни заговору і використане його не могло би причинити ся до поправи інтересів банкира? Сарканій так припускав і на підставі того робив свої пропозиції.

Сіляс Торонталь зі своєї сторони хотів удавати перед колишнім своїм фактором з Тріполісу неприступного. Коли дійсно лагодив ся якийсь заговор против австрійського правительства, котрого винувників, Сарканій, як казав, відкрив, то він би був посліднім, що допустив би до него. Той дім Володислава Затмара, де відбували ся тайні наради, та шифрована карточка, та величезна сума, яку зложив в него граф Сапдорф, а котра мала бути готова кожної хвилі — то все виглядало дійсно на щось підозрілого. Могло дуже легко бути, що Сарканій добре зміркував, як стоїть діло. Але банкир хотів поки що ще більше довідати ся, зміркувати насамперед, яку ролю грає його противник, а відтак аж піддати ся йому. Він волів длятого відповісти з рівнодушною міною:

— А коли відчитаєте карточку — припустивши, що вам то взагалі удасть ся — то побачите, що то розходить ся лиш о приватні інтереси без ніякого значіння, з котрих остаточно не буде зовсім ніякого хісна ні вам, ні мені.

— Ні, — відповів Сарканій тоном найглубшого пересвідчення, — ні! Я впав на слід дуже небезпечного заговору, заговору, котрий роблять високопоставлені особи, та мушу сказати, пане Сілясе Торонталю, що ви так само о тім не сумніваєтеся, як і я.

— Ну, так, що-ж хочете від мене?

Сарканій встав і сказав трохи тихим голосом, дивлячись при тім банкирови просто в очи:

— То, що я хочу — а то слово вимовив він з вагою — є: Я хочу як найскорше винайти якийсь спосіб, щоби виробити собі приступ до дому графа Затмара, а відтак вже буду старати ся позискати собі його довіре. А коли вже раз там буду, де мене ніхто не знає, то мушу шукати нагоди, щоби дістати в свої руки решітку, при помочи котрої відчитаю депешу, а тогди зроблю з неї як лиш можна найліпший ужиток в нашім інтересі.

— В нашім інтересі? — повторив Торонталь. — Длячого-ж вам захотіло ся кінче і мене втягнути до сеї справи?

— Длятого, бо то оплатить ся і будете мати з того великий зиск.

— Коли-ж так, то чому ви самі до того не берете ся?

— Бо мені потреба вашої помочи.

— Скажіть то яснійше.

— Щоби дійти до ціли, на то треба мені часу. Час — то гроші, а у мене вже їх якраз нема.

— Ваше конто вже у мене, як знаєте, скінчило ся.

— Нехай, то зачнемо на ново.

— Та що-ж я на тім зароблю?

— А от що: З тих трьох мужів, про котрих я вам сказав, не має двох, граф Затмар і Стефан Баторий, ніякого майна, але за то третій — богач великий. Його маєтність в Семигороді величезна. Ви чей то знаєте, що коли властителя таких маєтностей зловлять яко заговірника і засудять, то звичайно забирають йому його маєтність, а тогди більша часть з неї припадає тим, що викрили заговір і дали о нім знати... Ви і я, Сілясе Торонтлю, поділимо ся тогди.

Сарканій замовк. Банкир не відповідав нічого. Він роздумував над тим, чоґо жадано від него для переведеня сего діла. Він не був з тих, що то готові особисто міпати ся до таких підприємств; але він міркував то, що його аґент зовсім здібний до того, щоби за себе і за него робити. Коли-б він рішив ся взяти участь в сїм тайнім підприємстві, то муєїв би старати ся звязати якоюсь умовою того, котрий гонив лиш за своїм зиском, а дозволяв рівночасно і йому поза собою скривати ся... Але все-таки не міг якось зважити ся. А по правді сказавши, що міг він стратити? В сій поганій справі не виявив би його ніхто, за то заробив би він багато, дуже багато, бо скріпив би положене свого банку.

— Ну, що ви на то —напирав Сарканій.

— Ні, не хочу, — відповів Сіляс Торонталь; йому передовсім стало легко від того, що буде мати такого союзника, а радше сказавши, такого співвинувника, як Сарканій.

— Отже ви не пристаєте на моє пропозицію.

— Так, не пристаю! Впрочім не хочеш мені вірити, що ваші здогади успішно закінчать ся.

— Попам'ятаєте-ж ви мене! — відозвав ся Сарканій з погрозою, і вже дав собі тепер волю.

— Я вас попам'ятаю? А то для чого?

— Для того, що я знаю деякі ваші діла.

— Виноси ся звідси! — крикнув банкир.

— Я вже дам собі з вами раду!

— Виноси ся!

В сій хвили зачукав хтось злегка до дверей. Підчас коли Сарканій кинув ся чим скорше до вікна, отворили ся двері і слуга дав голосно знати:

— Граф Сандорф велить спитати, чи зволите його приймати.

Сказавши то слуга вийшов.

— Граф Сандорф? — відозвав ся Сарканій.

Банкира вразило то дуже немоло, що Сарканій буде знати о тій гостині, з другого же боку міркував вже, що з того несподіваного з'явлення ся графа буде ще мати великі клопоти.

— Чого тут хоче граф Сандорф? — спитав Сарканій очевидно як би на глум. — То ви стоїте в звязи з заговорниками в домі Затмара? Отже то я звернув ся до одного з них?

— Ідїть собі раз звідси!

— Ні, Сілясе Торонталю, не підю; мушу насамперед знати, чого прийшов граф до вас.

Ледви що Сарканій вимовив ті слова, як і зараз скочив до сусідної комнати і лиш занавіса над дверми затрясла ся за ним.

Сіляс Торонталь хотів вже когось закликати, щоби викинув Сарканього з його дому, але відтак надумав ся инакше:

— Ні, може лїпше — сказав собі в душі — нехай Сарканій чує, о що тут розходиться ся.

Банкир задзвонив на слугу і велїв йому запросити зараз графа Сандорфа.

Матїй Сандорф увійшов до кабінету, але мало зважав на дуже уклїнне повитанє Торонталья — такої, бачите був вже владчі. Відтак сїв на крісло, котре підсунув слуга.

— Я не сподївав ся вашої гостини, пане графе, бо думав, що вас нема в Триєсті — сказав банкир. — Завсїгди то честь для дому Торонталья, що можу вас у себе повитати, пане графе.

— Я лиш один із тих найменших, що з вами оруднують, пане Торонталь — відповів Матїй Сандорф, — як знаєте я не спекулюю. Але всеж таки я вам вдячний за то,

Незвичайні Пригоди Матїя Сандорфа. — 3

що ви охотно прийняли мої гроші, котрі я якраз мав до розпорядимости.

— Але ви собі, пане графе, чей пригадаєте — сказав на то Сіляс Торонталь — що зші гроші зложені у мене на біжучий рахунок, то й будете знати, що вони приносять вам проценти.

— Я то знаю, мій пане, але я вам пригадую, що я хотів їх зложити у вас лиш на сховок.

— Припустім, що й так — сказав на то Сіляс Торонталь. — Коли-ж бо тепер гріш дорогий і для того було би лиш зовсім справедливо, щоби й вам не лежав дармо. Здає ся, як коли-б в цілім краю мала настати фінансова криза. Внутрішне положене є дуже непевне. У всіх інтересах настала застоя. Кілька банкрутств найзначнійших банків застрашили публику, а можна ще й дальших сподівати ся.

— Але ваш банк, пане Торонталь — відповів на то Матій Сандорф — преці солідний; я знаю о тім з доброго жерела, що ті банкрутства лиш дуже мало на вашім банку відбили ся.

— Дуже мало — відповів Сіляс Торонталь з найбільшим спокоем. Торговля на Адрійськім мори забезпечує нам завсїгди позаморські інтереси, котрих віденські і будапештські банки не мають; нас для того криза дуже мало засягнула. Нам нема чого

ще жалувати ся, пане графе, тай не хочемо того.

— Можу вам лиш погратулювати, пане Торонталь — сказав на то граф. Я хотів би лиш знати, чи при сій кризі не говорено slučajно о якихсь внутрішніх запутанинах?

Хоч граф Сандорф висказав ті слова, не кладучи на них, як здавало ся, ні найменшої ваги, то все-таки Торонталь дивив ся на него з як найбільшою увагою. Могло преці бути, що то питанє стояло в якійсь звязи з тим, що довідав ся Сарканій.

— Не знаю нічого, пане графе, і не чував нічого, щоби австрійське правительство було під сим взглядом в якімсь клопоті. А може ви, пане графе, маєте яку причину припускати, що вже надходить якась подія?

— Не маю ніякої — відповів Матій Сандорф. — Я спитав ся лиш, бо у високих кругах фінансових знають вже о подіях, коли публиці о них ще й не снить ся. Можете на моє питанє відповісти, як хочете, все одно чи скажете так, або ні.

— Я таки на правду не чував нічого такого, пане графе, тай було би то зовсім несправедливо не сказати правди такому знакомому, як ви, котрого би інтереси могли через то потерпіти.

— Дякую вам, пане Торонталь — відповів Сандорф, — я так само думаю як і ви, ще нема чого побоювати ся ані у внутрі ані із заграниці. Буду мусів незадовго виїхати з

Триєсту і вертати до Семпгорода, де мене ждуть важні справи.

— То ви хочете від'їзджати, пане графе? — спитав Сіляс Торонталь живо.

— А вже-ж, і то найпізнійше до чотирнайцяти днів.

— Але відтак вернете знов до Триєсту?

— Ледви чи верну — відповів Матій Сандорф. — Але заки відїду, мушу ще сказати упорядкувати всі рахунки з замку Артенак, котрі в дуже великім неладі. Мій управитель повисилав мені множество всіляких квітів, рахунків з чиншу посесійного, з доходів лісових, а мені самому трудно то все позаписувати. Може знаєте якого книговодця, а може позволите котрому з ваших помічників, щоби мені залагодив то діло?

— Дуже радо, пане графе.

— Я вам буду за то дуже вдячний.

— А на коли потреба вам такого чоловіка?

— Хоч би й зараз.

— А де він має вам представити ся.

— У мого приятеля, графа Затмара; він мешкає при алеї Акведотто, в домі під числом 89.

— Добре, то він туди прийде.

— Робота потягне ся може десять, дванайцять днів; скоро лиш будуть упорядковані мої папери, то зараз поїду до замку Артенак. Будьте отже так добрі і прилагодьте мені зложені у вас гроші.

Сілясем Торонталем аж трохи кинуло, коли він почув таке жаданє, але граф того не добачив.

— Коли маю доставити вам гроші, пане графе? — спитав він.

— Осьмого на слідуючий місяць.

— Будуть точно готові до вашої розповідимости.

Граф Сандорф встав по сих словах, а банкір відвів його аж до дверей передної комнати.

Коли Сіляс Торонталь вернув до свого кабінету, застав вже там Сарканього, котрий не сказав більше нічого, лиш отсе:

— До двох днів мусите мене завести до дому графа Затмара яко книговодця.

— Так мусить конче бути — відповів Торонталь.

Шифрована карточка.

В два дни пізнійше був вже Сарканій в домі Володислава Затмара, як у себе дома. Граф Сандорф приймив його на припоручене Сіляса Торонталья. Стрічаємо його отже знову яко добре забезпеченого співвиновника банкіра і яко його агента для задуманого ними діла. А цілею того діла було; викрити тайну, за котру могли би проговорі заговору наложити головою; а користь з того: заплата за донос маєтком, котрий би в одній часті дістав ся до кишени авантюрика, а в

другій часті до каси банкира, котрій дійшов вже був до того, що не міг вже честним способом сповнити того, до чого зобов'язався.

Не треба їй того додавати, що Торонталь і Сарканій зробили умову між собою, щоби предвиджений зиск припав їм по рівній часті. Сарканій мусів ще крім того дістати до своєї розпорядимости тільки гроший, щоби разом з своїм товаришем, Ціроном, міг жити в Триєсті, як пристало на людей знатнійших, та щоби мав чим оплачувати маючі даліше підприємти ся кроки. За то мусів він віддати банкирови відпис тої карточки, о котрій вже той не сумнівав ся, що вона скриває в собі тайну заговору.

Сказав би хтось, що Матій Сандорф був неосторожний. Могло то бути дійсно дуже нерозважно приймати серед таких обставин чужого чоловіка в дім, де вели ся такі важні справи, а до того ще і впередодень ворохобні, до котрої міг був вийти знак кожної хвили. Граф ділав так лиш під великим напором конечности.

Насамперед хотів він конче, щоби його особисті справи були упорядковані в тій хвили, коли він возьме ся до небезпечного діла, при котрім міг би і житєм заплатити, а що найменше міг сподівати ся прогнання з краю, коли-б якась невдача змусила його спасатись бігством. Відтак здавало ся йому, що введене чужого чоловіка до дому мусить зов-

сім природно відвернути від него всяке підозрінє. Йому здавало ся від кількох днів — а ми знаємо, що він в тім не ошибав ся, — що по алєї Акведотто волочать ся шпігуни, а то не був хто инший, лиш Сарканій і Ціроне. Не вже-ж триєстинська поліція звернула на то свою увагу, що робили він і його приятелі? Граф Сандорф міг того догадувати ся і мусів того побоювати ся. Коли то місце, де доси сходили ся заговорники, а котре було доси для всіх без виїмку замкнене, почало стягати на себе підозрінє, то не було лїпшого способу до усуненя того підозріня, як лиш дати вільний приступ до него книговодцеві, котрий не мав більше нічого робити, як лиш вписувати до книг рахунки. Хиба-ж присутність книговодця могла бути як небудь небезпечна для Володимира Затмара і його гостей? Очевидно, ні. Межи Триєстом а другими містами Угорщини не обмінювано вже ніяких шифрованих депеш. Пороблено вже всілякі приготовленя, а нових не треба було ніяких. Граф Сандорф потребував лиш дати знак, коли-б прийшла до того відповідна хивля. Введенє книговодця до дому здавало ся йому зовсім догідним до того, щоби відвернути всяке підозрінє, на коли-б хтось дійсно остеріг правительство.

Таке розумованє було без сумніву оправдане, а осторожність певно добра; на нещастє лиш, що тим книговодцем був Сар-

каній, а Сіяс Торонталь тим, що за него ручив.

Сарканій, що умів, як рідко хто, удавати иншого, як був ним на ділі, міг тїшити ся з того, що мав таку поверховність, такі черти лица і такий вигляд, що кождий міг уважати його за чесного і без претенсій чоловіка. Граф Сандорф і його приятелі дали ся на то легко зловити і дійсно зловили ся. Молодий книговодець показав ся дуже пильним, совісним і зручним в веденю рахунків, які йому предложено. Та й нічо не могло в нїм викликати підозрія, що він служить проводирям заговору, котрий ставив собі за задачу вивиспити малярську расу понад німецьку. Здавало ся, що кілька разів зійдуть ся Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володислав Затмар, то вони не займають ся нічим більше, лиш штуками і науками. О якійсь тайній переписці, о тїм, щоби там були якісь тайні сходини, не було вже нічого ані слухати, ані видати. Але Сарканій знав, з ким і з чим має діло. Чекав нагоди, щоби о всїм довідатись.

Вступлене Сарканього в дім Затмара мало лиш ту одну ціль: роздобути репітку, котра би послужила до відчитаня тайного письма. Позаяк тепер не приходили вже шифровані депеші до Триєсту, то могло дуже легко бути, що задля осторожности знищено репітку. Сарканій дуже того побоював ся і не мав спокою, бо все то, що він задумав

був зробити, опирало ся лише на тім, що йому удасть ся прочитати ту карточку, котру він переймив у голуба і собі її відписав.

Підчас коли він впорядовував рахунки графа Сандорфа, мав бачне око на все, на все дивив ся, за всім слїдив. Приступ до бюро, де бувало сходили ся Володислав Затмар і його товариші, був для него зовсім свободний. Він нераз навіть лиш сам один там працював. Але тогди занимали ся його пальці зовсім иншим ділом, а не списуванєм чисел. Перевертав між паперами, та отвирав шуфлядки витрихами, що їх зробив йому власноручно Ціроне, котрий знав ся дуже добре на злодійськїм ремеслі. Однакож за кождий раз стеріг ся він дуже Борика, котрого прихильности не міг собі якось ніяк позискати.

В перших п'ятих днях були пошукування Сарканього зовсім безуспішні. Кожного дня рано приходив він з надією, що йому пощастить ся; кожного вечера вертав домів до готелю з тим, що не роздобув нічого. Коли-б розходило ся о заговор — а о тім годі було йому сумнівати ся, — то він міг би вибухнути кожного дня, заким би ще його викрито і зроблено о нїм донос.

— Заким принаде тобі зовсім заплата за донос — говорив йому Ціроне — то може було би лїпше, щоби ти й без доказів вишердив поліцію та віддав їй відпис карточки.

— Певно, що так — сказав на то Сар-

каній — і я зроблю так, скоро того буде потреба.

Розуміє ся, що він доносив Сілясови Торонталеви о всім, що діє ся, але лиш з великим трудом міг здержати нетерпеливість банкира.

Припадок мав стати йому в пригоді. Вже раз станув він йому в пригоді, коли дав йому в руку шифровану карточку; сим разом мав він йому допомогти відчитати її.

Було то в послідний день місяця мая. Була може четверта година, а о пятій виходив Сарканій звичайно із Затмарового дому. Він зажурив ся був як тим, що ще ~~так~~ само як першого дня, не міг дійти до нічого, так і тим, що кінчила ся вже робота, до котрої наймив був його граф Сандорф. По скінченій роботі були би йому подякували, дали гроші, а тогди вже не було би ніякої розумної причини заходити й дальше до сего дому.

В сій хвили не було Володислава Затмара і його обох приятелів дома. Крім Борика, що порав ся десь там у присподі в якійсь комнаті, не було нікого в цілім домі. Сарканій міг отже спокійно робити, що хотів, і він рішив ся зайти до комлати графа Затмара — а доси не мав до того ніякої нагоди — і все там добре перешукати.

Двері були замкнені на ключ. Сарканій отворив їх витрихом і увійшов до комнати.

Межи двома вікнами, що виходили на

вулицю, стояв столик до писання, а любитель старих меблів був би зрадував ся його старосвітською формою. Спущені боки не дозволяли заглянути, що там в нїм в середині.

Сарканій мав перший раз нагоду перешукати сей мебель, а він був як раз тим чоловіком, що не перепускає нагоди марно. Щоби перешукати всі шуфляди, потребував лиш силою підоймати боки. Він і зробив так за помочию витрихів так, що на замку ані сліду не лишило ся.

В четвертій шуфляді, котру Сарканій перевернув з гори аж до споду, знайшов він межі паперами, що були йому зовсім непригожі, якусь правильно подіравлену картку, котра зараз звернула його увагу.

— Ось і решітка! — подумав він собі. Тай не ошибнув ся.

Зразу хотів її взяти, але відтак надумав ся і прийшло йому на гадку, що коли-б карта десь щезла, то викликало би то підозріне графа Затмара, скоро би він то доглянув.

— Дуже добре — сказав він сам до себе. — Міг я зробити собі відпис з депеші, то можу зробити і відбитку з решітки; Торонталь і я можемо відтак читати карточку, коли нам схоче ся.

Решітка складала ся з простого шість сантиметрів довгого, грубого паперу або картону і була поділена на 36 чотирикутників, з котрих кождий був може на сантиметр великий 3 тих отже 36 чотирикутників, уло-

жених на шести простовисних, а шести поземних лініях були дірки, значить ся картон був на місци прочих чотирокутників девять разів вирізаний.

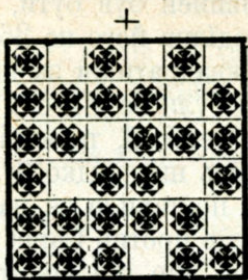
Сарканій мусів мати передовсім насамперед точну величину решітки, а відтак: положене девятьох порожніх квадратів.

Величину визначив він собі в той спосіб, що поставив собі картоник на білий папір і повів олівцем по ній докола картоника. При тім і не забув зазначити то місце, де був зроблений чорнилом малий хрестик, котрий видко, означував горішний крайчик решітки.

Поділ квадратиків визначив він на тім самім папері в той спосіб, що означив точно пшилькою порожні квадратики — на першій лінії квадрати 2, 4, 6-ий; на другій лінії один квадрат на п'ятім місци, на третій так само на третім місци; на четвертій квадрати 2 і 5-ий; на п'ятій на шестім місци, а на шестій на четвертім місци.

Слідуюча фігура представляє нам вірну копію решітки¹⁾, з котрої Сарканій в спілці з банкиром Сілясем Торонталем мали зробити незадовго так погубний ужиток. Кілька хвиль вистало першому з них, щоби зробити ось такий рисунок:

¹⁾ На с'ім рисунку представляють білі квадратики вирізані місця в решітці.

Зробивши собі таку копію решітки, був Сарканій вже певний, що буде міг відчитати карточку, котрої відпис дав Торонталеви. Сховав отже решітку знову межі папери, під котрими лежала, вийшов з комнати, а відтак і з дому Затмара та пустив ся чим скорше до готелю.

В чверть години опісля побачив його Ціроне, як він з виразом тріумфу на лиці увійшов до хати. Ціроне не міг вже витримати і відозвав ся голосно до него:

— Гей, товаришу, а то що стало ся? Стережи ся! Ти умієш ліше укрити свою неудачу як радість, а то можна дуже легко зрадити ся, коли так робить ся.

— От мовчи ліше, Ціроне — сказав Сарканій — не тратьмо часу, а берім ся до діла!

— Таки ще перед вечерою?

— А вже-ж!

Сказавши то, взяв Сарканій кусник тонкого картону, викраїв собі з него такий кусник, як була решітка, зробив і хрестик

там, де він повинен був бути, а відтак при помочи лінії поділив його на 36 квадратиків.

З тих 36 квадратиків зазначив він собі дев'ять тих, що були на тім самім місци, як і на Затмаровій решітці, та вирізав їх ножиком так, що крізь них видко було букви, коли сю решітку поставило ся на письмо.

Ціроне сидів против Сарканього і дивив ся з цікавістю, що він робить. Ся робота інтересувала його тим більше, коли він вповні зрозумів той спосіб, якого ужито до сего тайного письма.

— Отсе славно річ, отсе нам поможе. Коли собі подумаю, що кождий такий порожний квадратик варт! Хоч би й мільон...

— Навіть і більше.

Сарканій злагодив собі решітку, встав і сховав її до кишені.

— Завтра досвіта піду до Торонталю.

— А гляди на його касу!

— Хоч він і має карточку, то у мене ключ до неї.

— А тепер він хоч-нехоч буде мусів піддати ся.

— Таки піддасть ся.

— Можемо тепер іти на вечеру?

— Ходім!

Ціроне, що мав завсїгди добрий апетит заїдав і тепер дуже смачно.

На другий день 1. червня, зайшов Сарканій о осьмій годині до банку, а Сіляс Торонталь, казав його зараз просити до себе.

— Ось вам і ключ — сказав Сарканій та показав картоник, котрий вечером перед тим був собі приладив. Банкир взяв його до рук, оглянув та покивав недовірливо головою.

— Все-таки можемо спробувати — сказав Сарканій.

— То спробуймо!

Сіляс Торонталь виймив карточку із шуфлядки та поставив її на бюро.

Як звісно, було на корточці написано 18 незрозумілих слів, з котрих кожде складалося з шести букв. Було ясно, як на долони, що кожда з тих букв відповідала одному квадратикови в решітці, все одно, чи він був прорізаний, чи ні. Можна отже було вже з гори знати, що треба було при помочи ключа відчитувати перших шість слів, котрі склалися із 36 букв. І на самім ділі — а то можна було легко зміркувати — вирізані квадратики були так зручно підбрані, що крізь них було видко по черзі всі букви аж тогди, коли решіткою обернулося чотири рази, що раз в інший бік, а як то було, то зараз побачимо; пригадаймо собі лиш ті слова, що були виписані на пифрваній карточці. Там було 18 слів, уложених в трьох рядках, а в кождім шість слів, ось так:

ihnalz	zaemen	ruiopn
arnuro	trvree	mtqssl
odxhnp	estlev	eeuart

aeeil
spesdr
eedgnc

ennios
erssur
toeedt

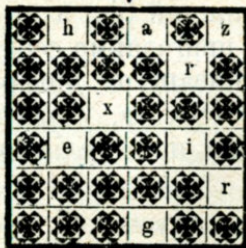
noupvg
ouitse
artuee

Треба було відчитати насамперед тих шість слів, що в першій рядку. Сарканій виписав їх для того на куснику паперу так, що кожда буква припадала під один квадратик решітки, а букви були для того так розложені:

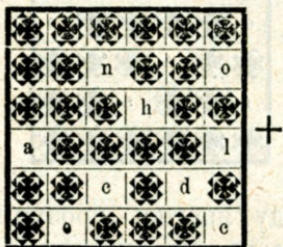
i	h	n	a	l	z
a	r	n	u	r	o
o	d	x	h	n	p
a	e	e	e	i	l
s	p	e	s	d	r
e	e	d	g	n	c

На ті букви поклав він відтак решітку, так, що вона була обернена до гори тим боком, котрий був означений хрестиком. Решітка закрила тоді 27 букв а крізь вирізані в ній квадратики виглядали слідуєчі букви:

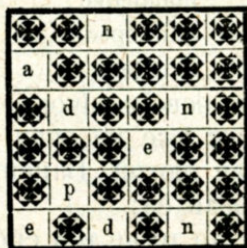
+

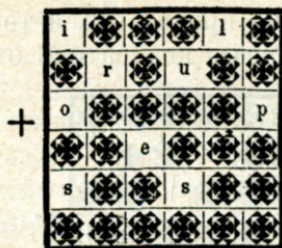
Сарканій обернув відтак решітку другий раз, хрестиком на правий бік, а тогди показали крізь вирізані квадратики отсі букви:

Коли обернув решітку третій раз, в долину, показали ся знов такі букви:

Сіляса Торонталя і Сарканього липи то дуже дивувало, що слова, які з тої зміни решітки виходили, були зовсім незрозумілі. Вони гадали, що будуть могли вже відразу відчитати, обертаючи решітку раз-по-раз, а то показало ся, що нові слова так само незрозумілі, як і шифрована карточка. За четвертим оберненем решітки, хрестиком на ліво показали ся такі букви:

Ані сліду якогось зрозуміння, та сама неясність! Слова, які вийшли з того оберта-
ня решітки, були такі:

hazrxeirg
nohaldec
nadnepedn
ilruopess

а то не значило зовсім нічого.

Сарканій аж вже не знав, що собі ро-
бити, такий став лютий. Банкир кидав лиш
головою і відозвав ся:

— Видко, що то не той спосіб, якого у-
живали заговорники до своєї переписки.

Сарканій кинув ся на то і сказав:

— Читаймо ще дальше!

— То читаймо! — відозвав ся банкир.

Сарканій, успокоївшись трохи, взяв ся
відчитували в той сам спосіб другий рядок
слів. Чотири рази прикладав решітки до
них, а все обертав її иншим боком, аж на-
конець вийшли з того так само незрозумілі
чотири слова:

amnetnore
velessuot
etseirted
zerrevnes

Сарканій кинув решіткою об стіл і став клясти, як який моряк. Сіляс Торонталь противно — був зовсім спокійний. Він від само початку розбирав ті слова і думав над ними.

— Чорт би взяв ту решітку і тих, що її видумали! — крикнув Сарканій і схопив ся.

— Але-ж сядьте собі! — сказав Сіляс Торонталь.

— Що, я маю сідати?

— Сідайте та читайте дальше.

Сарканій видивив ся на Торонталья. Сїв відтак, взяв знову ключ до рук, прикладав його до послідних шести слів на карточці та дочитав ся ось чоґо:

uonsuoveu
qlangisre
imerpuate
rptsetuot

Із сих слів був він так само мудрий, як і з попередних. Так вже був лютий, що хотїв подерти карточку, але Сіляс Торонталь здержав його.

— Успокойтесь! — сказав до него.

— Ба, ще що! — крикнув Сарканій. — А що-ж мені прийде із тих загадочних слів?

— Пишіть їх одно по другім! — відповів банкир спокійно.

— Та на що?

— Побачимо на що!

Сарканій послухав; списав всі слова одне за другим так, що вони держали ся всі купи, а з того ось що вийшло:

hazrxeirgnohaledecnadnepednilruopessamnetn
orevelessuotetseirtedzerrevnesuonsuoveuqlangisreime
rpuaterptsetuot.

Ледви що списав ті слова, коли Сіляс Торонталь вже й вирвав йому з рук папір; він став читати і нараз крикнув, бо несподівався того, що там вичитав. Тепер вже і він став неспокійний. Сарканій мало вже не думав, що банкир з розуму зійшов.

— Читайте-ж! — відозвав ся Сіляс Торонталь і подав Сарканьому папір — читайте-ж самі!

— Та як читати?

— Хиба-ж не видите, що ті, що писали сю карточку до графа, заким ще уложили слова при помочи решітки, переклали ціле реченє на французьку мову а відтак списали так, що треба все чичати з заду?

Сарканій взяв папір і став читати від послїдної букви:

„Tout est pret. Au premier signal, que vous nous enverrez de Trieste, tous se leveront en masse pour l'independance de la Hongrie. Xrzah.”

(Все готово. На перший знак, який нам даєте з Триєсту, повстануть всі масою за независимість Угорщини. Xrzah).

— А що-ж значить тих послідних пять букв?

— То умовлена шифра — відповів Сіляс Торонталь.

— Аж тепер їх маємо.

— Але поліція ще їх не має.

— О то вже я постараю ся.

— Але чей будете поступати з найбільшою тайною?

— Розуміє ся. Ніхто не буде більше знати лиш губернатор Трієсту, як називають ся ті патріоти, що убили в самім зародку заговор против австрійського правительства.

Коли він так говорив, то по голосі і руках того падлюки видко було аж занадто добре, що він удавав патріота, що говорив так лиш на пустий вітер.

— Отже не треба мені вже більше нічим журити ся? — спитав банкир холодно.

— О ніщо, хіба лиш о ту часть зарібку із сего інтересу.

— А коли?

Як тим трьом здоймуть голови з плечий, за котрі нам прийде більше як мільон..

Сіляс Торонталь і Сарканій розійшли ся. Коли хотіли скористати з тайни, що її случайно вислідили, коли мали зробити донос на заговорників, заки ще ворохобня могла явно вибухнути, то мусіли скоро ділати.

Сарканій вернув тимчасом знову до дому Володислава Затмара і взяв ся там так само як давнійше до списування рахунків, що

доходили вже до кінця. Граф Сандорф подякував йому сам дуже сердечно за його пильність, внаслідок котрої за вісім днів мала скінчити ся вся його робота. Для Сарканього значило то, що в сім часі вийде певно з Триєсту ожиданий знак для всіх більших міст на Угорщині. Він уважав отже дуже пильно на все, що діяло ся в домі Затмара, не звертаючи ніяк підозріння на себе. При тім показував ся він так інтелігентним, так повним свободолюбних гадок, так удавав, що дуже ненавидить Німців, що граф Сандорф думав вже о тім, як би то його зовсім привязати до себе тогди, коли Угорщина через ворохобню стане краєм свобідним. Лиш один Борик не хотів пізнати ся на його вартости; він від самого початку якось не довіряв сему чоловікови.

Сарканій отже осягнув свою ціль.

Дня 8 червня мав граф Сандорф після умови з своїми приятелями дати знак до ворохобні і той день надійшов. Але й донос був вже зроблений.

Вечером того дня, около осьмої години, обступила триєстинська поліція дім Володислава Затмара. Всякий опір був неможливий. Арештовано графа Сандорфа, графа Затмара, професора Баторого, навіть Сарканього, котрий впрочім против того не протестував, а відтак і Борика, і ніхто не знав о тім нічого, що вони вже дістали ся під ключ.

Перед, підчас і по розправі.

Істрия, котру в силу договорів з 1815 р. прилучено до австро-угорської монархії, творить майже трикутний півостров, котрий тягне ся від триєстинської затоки аж до кварнерської, а вздовж сих сторін є богото портів. Межи иншими є тут на самім полудневім кінчику догідний для кораблів порт в Поли, з котрого під ту пору хотіло правительство зробити первостепенний арсенал морський.

Ся істрийська провінція є особливо на західнім побережю звичаями і мовою зовсім італіянська або ліпше сказавши венеціянська. Правда, що там борють ся з собою елементи славянські з італіянськими, але й то річ певна, що там може лиш з трудом удержати ся межи тими елементами елемент німецький.

Кілька більших міст на побережю і в краю розбудили жите в сих сторонах, котрих обливають води північної части Адрійського моря. Так Капо д'Істрія і Пірано, де люди тамошні працюють майже виключно у великих салінах при устю ріки Різано і Корна Люнґа; в Паренцо є осідок правительства і єпископа; Ровіньо є богате продукцією оливи; Поля, де подорожні люблять оглядати величаві пам'ятники з римських часів, є найважнішим портом воєнним вздовж цілого Адрійського моря.

Але ніяке з тих міст не має права називати ся столицею Істрії. Лиш одно Пізіно, що лежить по середині сего трикутника, має претенсію до сего титулу і туди повезено вязнів без їх відомости зараз по їх таємничім арештованю.

Перед домом Володимира Затмара чекав вже віз почтовий. Всі чотири сіли до воза, а коло них присіли ся і два австрійські жандарми — ті, що то так знаменито стережуть безпечности подорожних в австрійських сторонах. Їм було строго заказано хоч би словом до себе говорити, щоби не порозуміли ся, як мають спільно поступати. Аж перед судом мали відповідати.

Попереду поїхала ескорта з двайцять жандармів на конях під проводом одного офіціра, а за возом, котрий рушив в десять мінут опісля, та по його боках їхали також жандарми. Борика замкнено таки самого одного у вязниці в Триєсті.

Куди-ж везли тих вязнів? В котрій з австрійських кріпостей мали їх замкнути, коли вже цитаделя в Триєсті не була зовсім безпечна? Матій Сандорф і його приятелі мали велику охоту то вгадати, але не могли ніяк того збагнути.

Ніч була темна, ледви що світло від ліхтарень при возі доходило аж до перелного ряду ескорти. Їхали борзо. Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володимир Затмар сиділи мовчки в своїх кутках. Сарканій не

важив ся також відозвати ся, ані запротестувати против свого арештованя, ані спитати ся, для чого його арештовано.

Коли віз виїхав з Триєсту, завернув в поперек на побереже. Графови Сандорфови здавало ся, що він посеред того тупоту конний та бренькоту чує, як десь далеко шумить море, розбиваючись об скалисті береги. На хвилю заблиснули світла серед ночі, але й зараз погасли. То було містечко Мудія, через котре переїхав віз, але там не задержав ся. Графови здавало ся відтак, що віз викотив ся знову гостинцем в поля.

О одинайцятій годині станув віз, бо треба було перепрягати коні. Коло якогось самотного хутора стояли вже коні в упряжи. То не була стація почтова. Видко, що хотіли виминути почту в Капо д'Істрія, **щоби** там не міняти коний.

Ескорта рушила знов дальше. Дорога ішла помежи виноградниками, де виноград пне ся по галузях морвових дерев, **а відтак** спускали ся чим раз більше в долину так, що могли вискочити. Пітьма була ще тим більша, що досить сильний і теплий вітер з полудня насунув був на небо густі хмари. Хоч від часу до часу спускано вікна від воза, **щоби** напустити до середини трохи свіжого воздуха — а ночі в червню є в Істрії горячі — то все таки не можна було нічого розпізнати хоч би лиш на кілька кроків. Граф Сандорф, Володислав Затмар

і Стефан Баторий зважали дуже пильно на все, навіть і на то, з котрої сторони віяв вітер, коли вони виїзджали, та кілька минуло часу з тої пори, а все-таки не могли зміркувати, куди жене віз. Видко, що правительство хотіло, щоби розправа відбулася тихцем, десь в якимсь місци, про котре би ніхто не знав.

Около другої години рано міняли ся знову коні, але й тепер перепряганє не тривало довше, як пять минут. Графови Сандорфови здавало ся, що він видить серед темноти десь край дороги якісь доми, ніби кінець якогось передмістя. То була Буя, окружене місто, може яких двацять миль на полудне від Мудджи.

Коли запрягано свіжі коні, шепнув щось офіцир від жандармерії почтиліонови і віз покотив ся гальопом.

Около пів до четвертої години мало свитати. В годину пізнійше могли були визні пізнати по сонци, куди їх везуть, чи на північ, чи на полудне. Але в сій хвили приказав офіцир заслонити вікна і у возі зробило ся темно, Граф Сандорф і його приятелі не могли вже тепер нічого бачити; допитувати ся не могли також, бо був би їм ніхто нічого не сказав. Не було отже иншої ради, лиш чекати.

В годину або дві пізнійше — то було трудно означити — пристанув віз послідний раз; то було місточко Візінада, де ще раз

перепряжено коні. Від сеї пори не можна вже було нічого видіти, нічого зміркувати, як лиш то, що дорога ставала дуже неприємна. Почтиліон то накликавав на коні, то лускав з батога, а коні дзвонили голосно підковами по скалистій дорозі, що ішла по горах. Два чи три рази чули вони, що хтось грає на сопілці. То були пастухи, що пасли череди чорних кіз та вигравали. Але з того не можна було ще нічого доміркувати ся, куди вони їдуть.

Так зробило ся може пів до девятої рано, коли віз поштовий взяв ся нараз в зовсім иншу сторону. Можна було добре зміркувати, що вони їдуть в долину, минувши найвисше місце дороги. Дорога видко була дуже спадиста, бо кілька разів треба було віз гальмувати, щоби де не було якогось нещастя.

В самім ділі, дорога підсимвившись високо аж в ту горбисту сторону, понад котрою панує гора Монте Маджоре, спускала ся косо аж до Пізіно. Хоч се місто лежить досить високо понад морем, то все таки лежить воно ще в долині, коли возьме ся на увагу ті гори понад ним. Заким ще доїде ся до міста, видко вже дзвіницю, що підймає ся живописно понад ряди домів, що стоять по зубочах одні понад другими.

Пізіно є столицею округа і має около 25.000 мешканців. Воно лежить майже по середині півострова і длятого легко тут

сходити ся Морлякам та всяким племенам сльвянським, а навіть Циганам на ярмарки, на котрих буває дуже оживлена торгівля.

Столиця Істриї, то старе місто, що задержало ще зовсім свій фєвдальний характер. Пізнати його по тим укріпленім замку, що панує понад кількома будинками військовими з новіших часів; в них містять ся адміністраційні власти австрійського правительства.

На подвірю того старого замку станув 9-го червня около десятої години рано поштовий віз по п'ятнайцять годинній дорозі. Граф Сандорф, його оба товариші і Сарканий мусіли тут злізти з воза. За кілька мінут замкнено кожного з них окремо до склепленої келії; але щоби зайти туди, мусіли ще іти сходами п'ятнайцять ступенів в гору. Тут аж страшно було сидіти так самому одному.

Хоч Матій Сандорф, Володислав Затмар і Стефан Баторий не сходили ся з собою, а навіть не могли з собою порозумівати ся, то все таки була у них одна і та сама думка: Яким способом викрито тайну заговору? Чи то припадок навів на сліди його? Преці неможливо було, щоби щось дістало ся до публичної відомости. Межи Триєстом а другими великими містами Австро-Угорщини не вела ся вже ніяка переписка. Хтож то міг бути зрадником? Преці то й годі було подумати, щоби коли небудь якесь

письмо могло було дістати ся в руки якогось шпигуна, бо всі документи зараз палено. Можна було перешукати всі кутики в домі при Акведотто, а не знайшлась би була ані одна підозріла буква. І так в самім ділі. Урядники поліційні не знайшли нічого, хиба лиш одну решітку, котрої граф Затмар не знищив, бо думав, що вона йому ще колись придасть ся. А той ключ до тайної переписки був якраз обтяжуючим доказом; не можна було собі його инакше пояснити, як хиба лиш тим, що він служив до відшифрування тайного письма.

А головна річ була в тім — чого арештовані очевидно не знали — що Сарканій в змові з Сілясем Торонталем дали губернаторови копію карточки, переписавши її зрозумілим письмом. Та на нещастє вже то вистало, щоби можна було поставити заговірників перед суд за діланє против безпечности держави. Більше й не треба, щоби графа Сандорфа і його приятелів поставити перед суд воєнний, що мав їх судити як у війні.

Був зрадник, і то недалеко. Але через то, що він, не сказавши ані слова, дав ся арештувати, брати з себе протокола ба й засудити, умів він відсунунти від себе всяке підозрінє. Ось туди закрутив Сарканій і умів піддержати, ту крутанину своїм поважним поступованєм, удаючи при кожній нагоді чоловіка статочного і чесного.

Граф Сандорф, когрого сей злочинець обманув — а хто би на його місци не дав ся був обманути — рішив ся був навіть робити все, що можна, щоби доказати, що сей чоловік нічого не винен. Він думав, що йому не трудно було доказати, що Сарканій не брав ніколи участи в заговорі, що він був лиш звичайним помічником банковим, котрого лише що недавно приведено до дому Володислава Затмара, та що він мав лиш полагодити особисті справи графа, котрі не стоять в ніякій звязи з заговором. На случай потреби покликав би він на свідка банкира Сіляса Торонталя, що молодий помічник нічому не винен. Він і не сумнівав ся, що коли-б і против Сарканього піднесено жалобу, то його увільнили би й від спільної вини в головній справі і від того, що він знав о всім, а не дав знати.

На всякий случай знало австрійське правительство з цілого руху ворохобничого лиш заговірників з Триесту. О тих, що знали о нім на Угорщині і в Семигороді, не знало воно певно нічого. Не було преці нічого, що могло би було дати доказ, що й вони брали в тім участь. Матій Сандорф, Володислав Затмар, і Стефан Баторий не потребували в сїм взгляді нічого побоювати ся. Що до них самих, то вони готові були всему перечити, де не було фактичного доказу на заговір. Коли-б же знайшов ся доказ, то могли тогди і головою наложити. В такім

случаю могли би були знайти ся другі, що були би вели дальше неудавший ся рух. Справа незалежності була би знайшла собі скорше чи пізнійше своїх проводирів. Коли-ж би їм доказано, то були би не скривали ся з своїми надіями; були би отверто сказали, до якої стреміли цілі, а котра скорше чи пізнійше мусить бути осягнена. Готові навіть були не шукати нічиєї оборони перед судом і закінчити гордо програму справу.

Граф Сандорф і його приятелі могли припускати, що діяльність поліції в їх випадку могла бути дуже обмежена. В Букарешті, в Ключи та в других містах, в котрих мала вибухнути ворохобня на даний знак з Триесту, шукано надармо за слідами якогось заговору. З тої причини й арештувало правительство так тихцем всіх трьох приятелів. Замкнене їх в пізінській кріпости мало на цілі, щоби ніщо не дістало ся до публичної відомости, заким западе рішене; впрочім власти сподівали ся, що якась slučajна обставина зрадить того, що нисав ту шифровану карточку, котра була адресована до Триесту, а не знати лиш було, звідки її вислано.

Була то пуста надія. Сподіваного знаку не дано і не міг його ніхто дати. Ворохобню здержано бодай на хвилю. Правительство мусіло отже обмежити ся на то, що обжалувало графа Сандорфа і його спільні-

ків о головну зраду держави.

Через слідства в сій справі проминуло все-таки кілька днів і переслуханє обжалованих могло розпочати ся аж 20 червня. При протоколах не ставлено обжалованих собі до очий і вони побачили ся перший раз аж перед своїми судіями.

Правительство передало судженє триєстинських проводирів заговору окружному судови. Звісно, яке то буває сумаричне постанованє в справах, що їх передадуть такому надзвичайному судови, та як скоро переводить ся розправа і наступає вирок. А в сїм случаю ось як було:

Дня 25 червня зібрав ся окружний суд в одній із низьких саль пізінського замку і того самого дня станули перед ним обжаловані. Розправа не могла довго тягнути ся і бути сензаційна, бо не можна було сподівати ся, щоби підчас неї стало ся щось незвичайного. Вона розпочала ся о девятій годині рано. Граф Сандорф, граф Затмар і професор Стефан Баторий, а відтак ще й Сарканій, побачили ся тепер перший раз, від коли їх замкнено до вязниці. На лаві обжалованих подав граф Сандорф своїм обом приятелям руку і вони стиснули ся, як би на знак і на нове увіренє, що їх одушевляють ті самі чувства, що й давнїйше. Володислав Затмар і Стефан Баторий дали графови Сандорфови знаком зрозуміти, щоби він боронив їх перед трибуналом, та що

вони впорні спускають ся на його оборону. Ані він, ані тамті другі не домагали ся, щоб їм боронили адвокати. Що граф Сандорф робив доси, було добре; що тепер скаже перед судіями, скаже певно також добре.

Розправа вела ся публично, значить ся, при отвертих дверех; але на розправі явило ся лиш мало людей, бо шпирпа публіка не знала о ній нічого. Було всего що найбільше двацять осіб і то майже виключно таких, що проживали в замку.

Насамперед справджено тожсамість обжалованих. Відтак спитав граф Сандорф предсідателя трибуналу, де його і його товаришів привезено і де ставлять їх перед суд, але не дістав ніякої відповіді на то питанє. Так само справджено і тожсамість Сарканього, але той не сказав нічого, що могло би відділити його справу від справи тамтих других.

Відтак предложено обжалованим відше карточки, що дістала ся зрадливим способом в руки поліції. Коли президент їх спитав, чи вони признають ся, що дістали оригінал предложеного їм відпису, відповіли, що суд повинен їм поставити на то доказ.

На ту відповідь показано їм решітку, котру знайдено в комнаті Затмара.

Граф Сандорф і його приятелі не могли тому заперечити, що та решітка була в їх посіданю. Та й не робили того. На той оче-

видний доказ не можна було нічого сказати. Позаяк лиш при помочи тої решітки можна було відчитати тайне письмо на карточці, то й очевидна річ, що вони муєли її дістати. Аж тепер зрозуміли вони, яким способом викрито тайну і на якій основі опиралося обжаловане. Від сеї хвилі були вже питання та відповіді короткі й вузлуваті.

Граф Сандорф не міг вже перечити. Він промовляв отже в імени своїх приятелів. Сказав, що вони лагодили ворохобню, котра мала довести до відділення Угорщини від Австрії та до заведення наново самостійного королівства старих Мадярів. Коли-б так їх не були арештували, то ворохобня була би вже вибухла і Угорщина була би відзискала свою независимість. Матій Сандорф признав ся, що він є головою заговору і хотів всю вину взяти лиш на себе та казав, що його приятелі грали в сій справі лиш поменшу ролю, але тамті другі спротивились тому, бо хотіли, щоби так само, як мали честь бути його спільниками в провині, мати честь ділити спільно і його судьбу.

Розправа ся могла довго тягнути ся. Коли президент спитав обжалованих, чи вони мають ще якихсь союзників, не хотіли вони на то нічого сказати. Не подали ані одного імени.

— Наші три голови у ваших руках і

тих вам нехай вистане — відповів граф Сандорф спокійно.

Лиш три голови, бо граф Сандорф старався зараз по тім представити Сарканього, яко чоловіка невинного, котрий вступив до дому Володислава Затмара яко молодий книговодець, котрого прислав був банкир Сіляс Торонталь.

Сарканій мусів потвердити зізнанє графа Сандорфа. Він не знав нічого о якімсь заговорі. Для него була то може найбільша несподівана новина, що в тім спокійнім помешканю при Акведотто лагодився заговор против безпечности держави. Він лиш для того не протестував спершу против арештованя, бо не знав зовсім, о що розходить ся.

Ані графови Сандорфови, ані йому не було трудно пояснити справи під сим взглядом, а видко що й суд вже був рішив ся, бо на внесенє прокуратора відступлено від обжалованя против Сарканього.

Около другої години по полудни скінчила ся розправа і зараз по нараді трибуналу оголошено вирок.

Графа Матія Сандорфа, графа Володислава Затмара і професора Стефана Баторого засуджено за головну зраду проти держави на кару смерти. Засуджені мали бути розстрілені на подвірю кріпости, а вирок мав бути виконаний до сорок і вісім годин.

Сарканього увільнено від вини, але він мав ще пересидіти у вязниці, доки не буде

виготовлений спис арештантів, а то мало стати ся аж по страченю засуджених.

Тим самим вироком сконфісковано всім тром засудженим і їх посілости. Опісля відведено Сандорфа, Затмара і Баторого знову до вязниці.

Сарканього завели до келії, що була в глибині подовгасто-круглих сїний на другім поверсі башні. Графа Сандорфа і його обох приятелїв замкнено на послїдні години їх життя в досить обширній кели на тїм поверсі, але аж на самім кінци найдоввшої оси тої еліпси, яку творив коритар. Тепер вже не замикано їх окремо; аж до часу страченя могли вони бути разом.

Та ласка була для них потїхою; вони аж зрадїли, коли побачились самі і могли тепер висказати собі свобідно, що їм лежало на серци. Перед судом виступали вони мужественно, але тепер настала в них зміна; коли побачились самі, кинулись один другому на шию і взаїмно обняли ся.

— Мої приятелї — відозвав ся граф Сандорф — то я став ся причиною вашої смерти; але чей не потребую просити вас, що би ви менї простили, бо то розходило ся о независимість Угорщини. Наша справа була справедлива. Боронити її було обовязком. Буде й чесно, коли віддамо жите за ню!

— Матїю, — відозвав ся на то Стефан Баторий, — противно, ми тобї дякуємо за то,

що ти взяв собі нас за союзників в сїм патріотичнім ділі, що було задачею цілого твого життя.

— Ми останемось так само й при смерті твоїми товаришами — додав Затмар холнокровно.

Відтак замовкли на хвильку і всі три стали оглядати понуру келію, в котрій мали прожити послїдні години свого життя. Вузке вікно, запусcene в грубих мурах башні може чотири або пять стїп в горі понад помостом, освітляло її лиш слабо. В келії були три зелїзні лїжка, кілька стільцїв, стїл та кілька полицок прибитих до стїни, на котрих стояли деякі потрібні до ужитку рїчи.

Підчас коли Володислав Затмар і Стефан Баторий сїли та думали, ходив граф Сандорф по келії то сюди, то туди.

Володислав Затмар, що був самісенський на свїті і котрого не вязала родина, не потребував розважати. Не було нікого, хто би по нїм заплакав, хїба лиш один Борик, його старий слуга. Инакше було зі Стефаном Баторим. Смерть постигла би не лиш його самого. Він же мав жінку і дитину, для котрих його судьба була би тяжким ударом. Ті дорогі йому особи могли від тогс й смерті пожити. А хоч би його й пережили, яка-ж ждала їх судьба! Яка-ж будучність чекала його жінку, що не мала ніякого маєтку, та ще й лишила ся з осьмилїтним хлопцем! А хоч би

він і мав якийсь маєток, то чи по сім вироку, котрий разом з його смертю наказував і конфіскату всего майна, був би ще по нім лишив ся?

Графови Сандорфови станула живо перед очима вся його минувшість. Йому прийшла на гадку його померша жінка і ледви дволітна його дитина, котру він лишив зовсім на опіку і вихованє своему управителеви. Він же був той, що ще й своїх приятелів віддав на поталу. Розважав тепер, чи то він добре зробив, чи не поступив дальше, як йому наказував обовязок супротив вітччини, коли тепер кара стрітила не лиш його самого, але ще й людей невинних.

— Ні, ні! Я сповнив лиш свій обовязок — повтаряв він собі заєдно. — Вітччина передо всім, передо всім!

О 5 годині вечером увійшов до келії сторож і поставив засудженим обід на стіл, а відтак вийшов, не відозвавшись ані словом. Матій Сандорф хотів би був довідати ся, де він знаходиться, в якій кріпости його замкнено. Але коли вже президент суду окружного не хотів відповісти на то питанє, то тим менше можна було сподівати ся, що відповідь на то сторож, котрий мусів точно держати ся приписів.

Засуджені майже й не рушали принесеної їм страви. Дальші години дня зійшли їм на тім, що обговорювали всілякі справи і

потішали ся тим, що ворохобня, котру вони підготовляли, колись таки вибухне. Відтак по кілька разів звертали в бесіді на то, що діяло ся підчас розправи.

— Тепер бодай знаємо, за що нас арештовано, та що поліція довідалась о всім через ту карточку, і все викрила.

— Без сумніву, що через ту карточку — відповів граф Сандорф — але в чиї руки дістала ся вона насамперед і хто міг зробити з неї відпис?

— Але як можна її було відчитати без репїтки? — додав Стефан Баторий.

— Хтось мусїв нам її викрасти, хоч би навіть лиш на хвильку — сказав на то граф Сандорф.

— Викрасти! Та хто-ж би її викрав? — відозвав ся на то Володислав Затмар. Того дня, коли нас арештовано, була вона ще в бюрку в моїй комнаті, де її знайшов відтак урядник.

То була для них загадка. Мусїли нарештє конче здогадати ся, що хтось переловив голуба і відв'язав йому карточку, та відписав їй, що відтак викрито дїм. де був той, до котрого вона була писана. Але що можна було відчитати карточку без потрібного до неї приладу, того не могли поняти.

— А все-ж таки — відозвав ся граф Сандорф знову — не можна було відчитати карточки инакше, лиш за помочию репїтки.

Вона то навела поліцію на сліди заговору і на ній оперло ся ціле обжаловане.

— По тім, що стало ся, вже то все одно, як то було — сказав Стефан Баторий.

— Противно, — сказав на то граф Сандорф — то річ дуже важна. А може нас хто зрадив! А коли є який зрадник... годї знати...

Граф Сандорф притих. Йому насунув ся нараз на гадку Сарканій; але він не хотів о тім навіть і думати, та длятого не сказав свого здогаду і своїм товаришам.

Матій Сандорф і оба його приятелі розмовляли ще дальше о тім невиясненім для них доси арештованю і засудї, аж наконець запала й ніч.

На другий день рано пробудив їх з твердого сну сторож, що увійшов був до келії. Розпочав ся їх передпоследний день. В двадцять і чотири годин опісля мали їх відтак стратити.

Стефан Баторий спитав того чоловіка, чи не дозволили би йому ще раз видїти ся з своєю родиною.

Сторож відповів, що він не одержав в сїм взглядї ніякого розпорядження, що має робити. Впрочім видко було, що правительство не конче позволить засудженим сеї последної потїхи, бо цілу справу держано аж до самого засуду в тайні і навіть не сказано, як називає ся та кріпость, що була призначена на вязницю для злочинців.

— А може би ми могли бодай написати

листи до родини і чей вони її дійдуть? — спитав граф Сандорф.

— Я вам принесу папір, перо і чорнило — відповів сторож — та підойму ся подати ваші листи самому губернаторови.

— Дякуємо вам, приятелю, за вашу ласку — сказав на то граф Сандорф — бодай робите, що можете. Ми вже вам за то...

— Мені стане і вашої подяки, панове — відповів сторож, кожрий вже не міг утаїти свого жалю.

Добрий сей чоловічисько поприносив їм, що було потреба і засуджені списували цілий час свою послідну волю. Граф Сандорф, яко дбалий батько, давав ради своїй донечці, що мала тепер лишитись круглою сиріткою на світі; Стефан Баторий пращав ся з повною любовію яко муж і батько з своєю жінкою і сином, а граф Затмар написав лиш тільки, що може написати добрий пан своєму старому слугі.

Але хоч і як вони були заняті своєю роботою, то все таки що хвиля надслухували, скоро лиш найменший шелест поніс ся по подвірю банні. Нераз здавало ся їм, що ось-ось отворять ся двері від їх келії і вони побачать ся, один з своєю жінкою та з синком, другий з своєю донечкою. Була би для них бодай послідна потіха. А може то було й ліпше, що видано так строгий заказ, бодай не було би тої розриваючої серце розлуки.

Двері не отвірались. Не було й сумніву, що ані жінка Баторого та його син, ані управитель Ляндек, котрому граф Сандорф віддав під опіку свою донечку, не знали, де поділи ся вязні по їх арештованю; так само не міг знати й Борик, що все ще сидів в арешті в Триєсті. Годі й було припускати, щоби вони всі знали, як судьба стрітила проводирів заговору. Видко, що так було вже призначено, щоби засуджені не побачились з своєю ріднею перед виконанєм вироку.

Оттак проминули їм перші години дня. Граф Сандорф розговорював з своїми приятелями, то знов кожний сидів тихесенько та думав. В таких хвилях ставала їм дуже живо перед очима ціла минувшість. В таких хвилях чоловік навіть забуває, що то вже все минуло, йому здає ся, що все тепер діє ся. Чи то вже чоловік перечуває ту вічність, яка має ся перед ним отворити, чи то та незміримість всего на світі, котру чоловік називає безконечностию? Хто то може знати!

Підчас коли Стефан Баторий і Володислав Затмар лиш роздумували самі над собою не сходила Матієви Сандорфови лиш одна гадка з голови. Він був того певний, що хтось їх зрадив. Але для такого чоловіка, як він, умирати не підстившись на зраднику, хто би то й не був, значило подвійно умирати. Хто би то міг бути той, що переловив карточку, перечитав її і дав, а може і продав поліції, котра відтак на підславі тої

карточки викрила заговірників і арештувала їх?... Ся загадочна справа мучила графа Сандорфа так дуже, що він мало що аж не дістав горячки від того.

Підчас коли його приятелі писали, або сиділи та роздумували, ходив він попід стіни келії як той лев, що його замкнули у клітку.

Аж на кінець якесь дивне з'явище, котре однакж можна було зовсім пояснити правилами акустики¹⁾, мало йому вияснити тайну, котрої провідати він вже не мав надії.

Коли він так ходив попід стіни і пристав в тім куті, де схолила ся середна стіна зі стіною від копитаря, злавало ся йому, що чуте тут саме коло дверей якийсь шепіт, ніби такий, як коли-б хтось розмавляв. Зразу він на то не зважав. Але нараз почув він тут, що хтось вимовив таки його власне імя і він став тепер вже добре підслухувати.

Вилко, що тут проявлялось таке саме з'явище, яке буває не раз по церквах, що мають еліпсоїдальне (подовгасто кругле) склепінє. Звук голосу переходить вздовж муров аж на другий кінець еліпси не задержвючись нігде по середині. Таке з'явище стрічає ся в

¹⁾ Акустикою називає ся наука о голосі.

крипті¹⁾ Пантеону²⁾ в Парижі, у внутрі бані в церкві св. Петра в Римі, таке саме і в так званій „звінкій галерії” в церкві св. Павла в Лондоні. Серед даних умовій можна якесь слово, виговорене хоч би й дуже слабо і тихо на однім кінці такого склепіння почути зовсім добре на другім його кінці.

Не було ніякого сумніву, що те розговорювали двох або й кількох чоловіків десь чи на коритари чи може в якійсь келії, що була аж на другім його кінці та що тут, саме коло дверей келії, в котрій сидів Матій Сандорф, було то огнище еліпси, в котрім збігали ся звуки голосу і передавали зовсім докладно виговорені десь подальше слова.

Він дав знак своїм товаришам, а ті підійшли до него. Всі слухали тепер з цілою увагою. До їх уший доходили виразно слова якоїсь розмови, хоч би лиш дуже трошки віддаляли від того місця, котрого положене викликувало се дивне з’явище. Вони зачули в поодиноких відступах слідуочу розмову:

¹⁾ Крипта (грецке слово) означало первістно гробницю або місце під престолом в церкві, де спочивали моці якого святого. Замість тих гробниць будовано пізнійше каплиці під церквами, котрі називано також криптами.

²⁾ Пантеон (грецке слово) означало первістно поганську святиню присвячену всім богам. З римського пантеону зроблено церкву присвячену всім святым. Париський пантеон був первістно церквою св. Геновефи, а тепер е то публичний будинок, де хоронять заслужених мужів французьких.

„Завтра по страченю, пустять вас на волю” ...

„Маєтність графа Сандорфа розділять відтак на дві рівні часті” ...

„Без моєї помочи може би ви й не могли були відчитати карточки” ...

„А коли-б я її не був голубови відв'язав, то вона би не була ніколи дістала ся у ваші руки” ...

„На всякий случай не може нас ніхто підозрівати, що то поліція від нас довідала ся” ...

„А хоч би засуджені тепер щось і підозрівали” ...

„До них не допустять нікого, ані родини, ані приятелів” ...

— До побаченя завтра, Сарканій...

— До звиданя, Сілясе Торонталю...

Голоси ніби віддаляли ся від себе, а незадовго дало ся почути, як би хтось замкнув двері.

— Отже то Сарканій і Сілясе Торонталь!
— сказав тогди граф Сандорф.

Він аж поблід і дивив ся на своїх приятелів. На хвильку як би корч його захопив, що аж серце перестало бити ся. Очи йому як

би огнем засвітили ся, шия почервоніла, а голова як би mezi плечі запала: все то вказувало, що його взяла була вже крайна лють.

— Отже то вони, ті падлюки! — відозвав ся він мало що не криком.

Але зараз і стямив ся, розглянув ся доokoла і став борзо ходити по келії.

— Треба втікати! — сказав він, мусимо таки втікати!

І той чоловік, що ще перед кількома хвилями готов був відважно заглянути смерті в очи, що навіть не думав ратувати свого життя, той сам чоловік не думав тепер о нічім, лиш щоби жити, щоби пімстити ся на зрадниках, щоби покарати Торонтала і Сарканього.

— Нема що, мусимо пімстити ся! — відозвали ся тепер також Стефан Баторий і Володислав Затмар.

— Пімстити ся? Ні! Зробимо собі лиш справедливість.

Цілий характер графа Сандорфа проявив ся в отсих словах.

Пізінська башня.

Пізінська кріпость належить до найдивоглядніших будівель середовічної, кріпостної архітектури. Вона представляє ся своїм фєвдальним виглядом дуже живописно. Її довгим склепцением комнатам не стає лиш

лицарів та в острокаблуккових вікнах пань замкових в довгих, вишиваних сукнях і в мережаних чіпцях на голові; не стає лучників на вершках зубчастих мурів і при отворах до стріляня на її галеріях; нема лиш зводжених мостів при її вилазах. Камінний будинок стоїть ще доси ненарушений, але на губернаторі в австрійськїм уніформі, на во-яках в новочасних мундурах, на сторожах і воротарах ні слїду давної по половині жовтої, по половині червоної ноші; вони якось дуже не годять ся до сих пишних останків з минувших віків.

З башні сеї кріпости постановив був граф Сандорф втікати в послїдних годинах перед своїм страченєм. Нерозважна гадка, бо вязні не знали навіть, як виглядає вежа, в котрій вони сидїли, а до того не знали ще й краю, через котрий мусїли перебирати ся по своїй втечи.

Може то й добре було, що воли нічого не знали. Коли-б так були знали, то може були би налякали ся трудности, ба, просто неможливости такого діла. Не длятого, щоби може через Істрию було трудно втікачам перебрати ся, бо вони могли би куда небудь за кілька годин дістати ся, де би схотїли, над море. Не длятого, що може вулицї в місті Пізїні були строго стережені, так, що можна було бояти ся, що їх кождої хвилї зловлять. Але втеча із сеї кріпости, а особливо з тої її башні, в котрій була вязниця, уважала ся

таки зовсім неможливою. Навіть нікому не прийшло би то було на гадку.

А положене пізінської башні і її вигляд зверху були ось які: Вежа та стоїть по тій стороні горба, котрою місто тут нараз кінчить ся. Коли перехилити ся через забороло на сій терасі, то видко широку і глибоку пропасть, котрої стрімкі стіни, зарослі всіляким буряном та хабузем, спадають простісенько в долину. Нічо не перериває їх гладкої площі. Не видко ніяких ступенів, котрими можна би по ній злізти, нема за що імити ся, ані о що оперти ся. Видко лиш денедє гладкі біляві смуги в місцях, де косо полупані скали. Словом, маємо перед собою пропасть, котра потягає до себе око, придержує його, але з котрої вже не видобуде ся, хто там раз дістане ся.

Повисше тої пропасти підймає ся одна з бічних стін вежі; денедє в ній є вікна, котрими заходить світло до кель на поодиноких поверхах. Коли-б який арештант вихилив ся через котре із сих вікон, то певно зі страху відскочив би зараз назад, наколи-б не дістав нагло завороту голови та не повалив ся у пропасть. А де-ж би він там дістав ся, коли-б упав? Або забивби ся на смерть, упавши на сам спід у пропасть, або пірвала би його бистриця, котрої струя є страшно рвуча по зливах в горах.

Ту пропасть називають там Буко. В ній збирає ся підчас повени вода потока, що на-

зиває ся Фоїба. Потік той пливе крізь якусь печеру, що зробила ся поволи в скалах, і в ню впадає він з такою силою як яка велика ріка. Куди-ж він пливе попід місто? Ніхто не знає. Де випливає з неї? Також ніхто не знає. Взагалі ніхто не знає, як та печера чи радше канал, за довга і за широка та куди вона тягне ся. Хто знає, чи там в ній не розбиває ся вода об сотки вистаючих скал та цілий ліс стовпів, що двигаютъ на собі ціле місто і його кріпость. Коли одного разу вода в потоці була не конче велика, але й не замала, то пустились були туди відважні слідителі печер на легкім човенци і хотіли вислідити, куди пливе Фоїба сею печерою; але незадовго стала печера так низька, що вони не могли вже ніяк плисти дальше і мусіли вертати ся. Не довідались, як виглядає та підземна ріка. Може бути, що вона щезає десь в якімсь місци під землею, котрого не видко, а котре лежить понизше уровня Адрійського моря.

От така тота пропастъ Буко, а графъ Сандорфъ навіть і не знав, що там є така пропастъ. Позаяк можна було втікати лиш вікном, що виходити над ту пропастъ, то ся втеча значила так само нехибну смерть, як і смерть через розстрілене.

Володислав Затмар і Стефан Баторий чекали лиш, коли настане хвиля діланя; вони були готові, коли потреба, лишити ся і стати своїм пожертвованем графови Сан-

дорфови в пригоді, але так само мали відвагу іти за ним, скоро би тим не перешкодили йому втікати.

— Будемо разом втікати — відозвав ся Матій Сандорф — але розлучимо ся, скоро видобудемо ся на світ.

В місті вибила осьма година. Засудженим на смерть лишало ся ще лиш дванайцять годин життя. Стала вже ніч западати; здавало ся, що буде темна. Почали насувати ся густі, чорні хмари і збивали ся так, що здавало ся як би вже мали повиснути в однім місці. Парний, душний воздух був переповнений електричністю і надходила сильна гуча. Ще лиш перелітали блискавки з тих мракових мас, що були уставлені мов ті аккумулятори¹), але не задовго загуркотів глухий гук громів по горах, що окружують Півіно.

Серед таких обставин було би як-раз добре втікати, коли-б не та пропасть в споді, о котрій втікачі зовсім нічого не знали. Серед темної ночі не було її видко, серед гуркоту грому не було чути, що там в споді діє ся.

Граф Сандорф зміркував вже був спершу, що не можна куда инде втікати, хіба лиш вікном. Виважити міцні, дубові двері,

¹) Аккумулятори або збирачі, є то прилади, котрі збирають в себе силу електричну, а відтак, коли потреба, можуть її віддати з себе назад. Аккумуляторів уживаєсь до порушування возів, човнів, машин фабричних і т. д.

оббиті залізною бляхою, була річ неможлива. А до того ще й було чути, як ходив по камінних плитах на коритарі вояк, що стояв на варті. Але хоч би й удалося втечи дверми, то можна було заблудити в кріпости і не видобути ся з неї. Та як відтак ще й дістати ся через то забороло, той мур, що окружав кріпость, і через той зводжений міст, котрого певно добре стерегли вояки? З тої сторони, де була пропасть, певно не стояв ніхто на варті, але за то вона стерегла башні ліпше, як би й цілий ряд вояків.

Граф Сандорф став отже оглядати вікно, чи не можна би ним вилізти. Вікно було може три і пів стопи високе, а дві стопи широкі: З середини було воно заложене впоперек грубим залізним дручком, зашпунуваним в стіни. З надворку перед вікном не було деревляної скрині, що то отвєрта лиш з гори, куди світло заходить до вікна; її тут і не було потреба, бо вікно було в таких місци, що з него не можна було виглянути на пропасть. Треба було лиш вирвати ту поперечку у вікні, а можна було легко вилізти вікном. Але як відтак спустити ся по гладкім мурі в долину? Драбинкою із шнурів? Коли не було ніяких. Може ужити простирал до того? Та коли бо й тих не було: вони мали лиш грубі вовняні коци розстелені на сінниках, а сінники лежали на залізних ліжках, прикованих до стіни. Було би таки неможливо втікати вікном, як би не то, що граф Сандорф

доглянув на стіні з надвору грубий дріт, по котрім можна було спустити ся на долину.

А той дріт то був від громозвода, уставленого на самім вершку даху на вежи і сходив в долину аж у пропасть.

— Видите той дріт — відозвав ся граф Сандорф до своїх приятелів — мусимо по нїм спустати ся.

— Відвага вже у нас знайде ся — сказав на то Володислав Затмар — але чи стане сили до того?

— Та що з того, як не стане? — відповів йому Стефан Баторий. — Коли нам сил не стане, то згинемо кілька годин скорше.

— Не потребуєте гинути, Стефане — сказав на то граф Сандорф. Послухайте лиш, та й ви Володиславе, що вам скажу. Коли би так був шнур, то ми би його привязали десь коло вікна і спустили ся ним на долину, хіба-ж може не так? Ну, добре; а той дріт значить більше, як шнур, бо він не буде гойдати ся на всі сторони. Та річ певна, що він як і всі кондуктори від громозводів прикріпленій до муру залізними гаками. Кілько там тих гаків, тільки разів будемо могли на них і спочити, спираючись на них ногами. Не потребуємо також бояти ся, що нам голова закрутить ся, бо то чорна ніч і не будемо видіти, що висимо так високо у воздусі. Отсим вікном при трохи холодній воли та відвазі, можемо видобути ся на волю. Але може бути, що й життя позбавимо ся. Але хоч

і мала надія, щоби ми щасливо видобули ся, то все таки то щось значить супроти того, що завтра рано, коли нас лиш побудять сторожі, чекає нас вже нехибна смерть.

— То втікаймо! — відозвав ся Володимир Затмар.

— А де-ж той дріт може кінчити ся? — спитав Стефан Баторий.

— Може бути, що в якійсь керниши, але на всякий случай по за башнею, а більше нам не треба. Я лиш то одно знаю і виджу, що на кінши того дрота жде нас свобода.

Граф Сандорф таки добре казав, що той дріт є причіплений зелізними гаками до муру; вони були дійсно вбиті в стіну в певних відступах від себе. По них можна було досить вигідно спускати ся в долину, як по щаблях драбини. Але того вони не знали, що той дріт звисав почавши від вершка скали, на котрій стояла банпя, зовсім свобідно і сходяв аж у воду Фоїби, котра під ту пору була значно прибула від послідної зливи. Там, де вони сподівали ся станути на твердій землі, там було плесо, котрого вода з шумом і гуком впадала до печери Буко. А чи було би то їх відстрапило від втечі, коли-б вони були то знали? Ні, певно що ні!

— Смерть чи с'як, чи так! — сказав Матій Сандорф — згинемо, але насамперед будемо все робити, що лиш можна, щоби виратувати ся від смерти.

Передовсім треба було зробити собі до-

рогу через вікно. Треба було виважити зелізний дручок, що стояв на заваді. Але чи то можна було зробити без зелізної ваги, без кліщів та без всяких знарядів? А вязні не мали навіть ножа.

— Все инше чей не прийде трудно — сказав Матій Сандорф — але се мабуть не дасть ся зробити. Берім ся до діла!

Сказавши то, підоймив ся граф Сандорф аж до вікна; вхопив одною рукою за зелізний дручок і зміркував, що удасть ся його виважити може і без великого труду.

Зелізний дручок держав ся дійсно досить слабо в мурі. Камінь, що його придержував, ставив лиш слабий опір. Видко, що дріт від громозводу, заким його направлено, мусів бути в лихім стані і не проводив добре електричності. Зелізний дручок у вікні притягав тогди електричну іскру і вона біла тогди об мур, а звістно яка то, так сказати би, безмежна сила електричної іскри. З тої причини був мур попуканий в тих місцях, в котрих були запуснені кінці дручка, а камінь був так вже покришений, як коли-б його подіравили мільйони електричних іскор.

Стефан Баторий оглянув вікно і зараз пояснив, длячого дручок і штаби лиш слабо держать ся та чому мур коло них так кришить ся. Але тут не розходило ся о наукові пояснення, лиш о скорі діланє, бо кожда хвиля була дорога. Коли-б удало ся видовбати каміне, в котрих поперечка і штаби були за-

пущені, і тим способом їх звідтам видобути, то може було би можна виважити й ціле вікно та кинути його в долину. Від гуку громів, що били один по другім, не було би чути, як воно упаде на землю.

— Та чей големи пальцями не видовбаємо каміня — відозвав ся Володимир Затмар.

— Певно що ні — сказав на то граф Сандорф. — Нам треба конче якогось зеліза, якогось вістря.

Щось такого було би здало ся, бо хоч і як мур кришив ся на тих місцях, то все-таки можна було поломити собі нігті та поздирати собі пальці аж до крови, заким можна би зрушити каміне. Треба було мати конче хоч би якийсь цвях, коли мало ся щось вдіяти.

Граф Сандорф став розглядати ся при слабім світлі, що добувало ся помежи двері а одвірки, по келії. Сував рукою по стінах, чи не знайде де вбитого якого цвяха, але не міг нічого знайти. Відтак прийшло йому на гадку, чи не далось би відломити ногу від залізного ліжка, прикованого до стіне. Всі три взяли ся до роботи, але незадовго перешкодив їх роботі Стефан Баторий, відозвавшись тихим голосом до своїх товаришів. Скоба на одній із тих штаб, що на перехрест творила дно ліжка, попустила і треба було лиш повернути нею кілька разів то на право, то на ліво, щоби її відорвати. Во-

ни зробили то в одній хвили і граф Сандорф мав тепер п'ять цалів довгий і на цаль широкий знаряд, котрий на однім кінци обвив хусточкою, щоби можна його ліпше держати в руці; вернув відтак до вікна і став довбати в тім місци, де була знапущена поперечка.

Розуміє ся, що та робота не могла вести ся тихо. На щастє так гриміло, що не було чути, як він довбає. Коли переставало гриміти, то й граф Сандорф перестав довбати, коли-ж стало знов гриміти, то він брав ся з тим більшою силою до роботи. Стефан Баторий і Володислав Затмар стояли під дверми та підслухували, щоби йому дати зараз знак, скоро лиш варта підійде до дверей.

Нараз відозвав ся Володислав Затмар: „Пс!“ і довбаня вже не було чути.

— Що там такого — спитав Стефан Баторий.

— Слухайте! — відповів Затмар.

Він підсунув своє ухо під місце еліпсоїдального склепіння і знов той голос, що виявив був засудженим тайну зради. Підслухуючі могли почути в коротких перервах ось такі реченя:

„Завтра... пустять... на волю...”

— „Так... спис в'язнів... готовий... і..”

„По страченю... відтак зійду ся з моїм товаришем Ціроном на Сицилії, де він має мене ждати...”

„Ви би так довго не сиділи... в башні...”

То розмавляв очевидно Сарканій з котримсь із сторожів. Сарканій згадав ще про якогось Ціроне, котрий видко, належав також до спілки в сїм ділі; Матій Сандорф запам'ятав собі добре то імя.

На нещасте вязні не дочули послідного слова, котре було би їм дуже придало ся. Під кінець послідного реченя вдарив страшений грім, а коли іскра електрична збігала по громозводї в долину, перескочили частинки з неї і на ту скобку, яку держав граф Сандорф в руці. Як би не то, що та скобка була завита на однім кінци в шовкову хусточку, то була би іскра електрична на місци його убила.

Отже підчас того удару грому не дочули вони, як називає ся та башня, в котрій їх замкнули. Коли-б були довідали ся, як називає ся та кріпость, були би знали, через котрий край прийде ся їм втікати, та чи будуть добрі вигляди на втечу, котру розпочали серед так товчних обставин.

Граф Сандорф розпочав знову свою роботу. Виловбав був вже три діри, на стілько, що залізні дровчки можна було вигідно витягати: почав довбати ще четверту, а блискавки безустанно присвічували йому при сій роботі.

Около пів до одинайпятої години все вже було готове. Вікно можна було висвугути

отвором; треба було лиш добре його потиснути, щоби воно упало поза мур на долину. Так і стало ся, скоро Володислав Затмар почув, що вояк на варті в сїнях поступив ся дальше від дверей. Вікно полетіло на другу сторону і щезло.

Як раз в сїй хвили було на дворі досить тихо. Граф Сандорф слухав уважно, коли се тяжке вікно упаде на землю і якого наробить лоскоту, але не міг нічого почути.

— Видко, що вежа мусить стояти на високій скалі понад долиною — відозвав ся Сандорф Баторий.

— А що-ж нам вадить висота? — сказав на то граф Сандорф. Преці дріт від громозводу мусить десь доходити до землі, бо инакше не мав би він ніякого значїня. Спустимо ся і ми по нїм аж до землі, та не потребуємо побоювати ся, що попадаємо.

Взагалі був то не злий здогад, але в сїм случаю показував ся він о стільки хибний, що кінець дота сходив у плесо Фойби.

Вікно стояло отвором і надійшла хвиля втечі.

— Послухайте-ж приятелі, як маємо робити — відозвав ся граф Сандорф. — Я з вас наймолодший і мені видить ся, найдужчий. Я буду насамперед спускати ся по дроті від громозвода. Коли-б щось стояло на перешкодї, а чого годї тепер предвидїти, і я би не міг спустити ся аж до землі, то може ще стане мені на стілько сил, що вилїзу зно-

ву до вікна. В дві мінати пізнійше, полїзеш ти за мною, Стефане, а в дві мінати по нїм, ви, Володиславе. Коли станемо всі три при сподї башні, то відтак порадимо ся, що дальше робити.

— Послухаємо тебе Матїю — сказав на то Стефан Баторий. — Будемо робити, що скажеш, підемо, куди нас поведеш, але не хочемо, щоби ти сам лишень виставляв себе на всю небезпечність...

— Наше жите не тїлько варте, що ваше, Матїю, — додав граф Затмар.

— В виду того, що маємо сповнити дїло справедливости, воно дуже богато варте — відповїв граф Сандорф — а хоч би лиш один з нас лишив ся при житю, то він буде тим, що довершить то дїло справедливости. Обниміть же мене, приятелї!

Всі три мужї обняли ся сердечно і здавало ся, як би вони по тїм обнятю набрали ще більшої відваги.

Підчас коли Володислав Затмар станув під дверми келїї, полїз граф Сандорф у вікно. За хвилию висїв він вже над пропастию. Обняв ся колїнами кріпко дрота від громозводу, ловив ся ра-по-раз руками за него і спускав ся в долину, а ногами шукав гаків, на котрих на хвилинку міг спочити.

Буря лютила ся страшенно. Дощу не було, але дув страшений вітер. Блискавки перелїтали одні за другими. Проміне їх бігало зикзаковатими лїніями, доокола башні,

котра стоячи високо сама одна, притягала їх до себе. Кінчик громозвода світив ся білим світлом, яке розпалив був на нім ток електричний в виді китички з проміння, а дручок під ним хитав ся від вітру на всі боки.

Можна уявити собі, яка то була небезпечність держати ся проводу, по котрім біг безустанно ток електричний аж до води в Буко. Коли-б той громозвід був в добрім стані, то не було би великого страху, щоби грім міг убити, бо зелізо і взагалі металь може далеко лекше і скорше переводити електричність, як людське тіло, і дріт мусів би хоронити від смерти того смілого, що ліз по нім. Але скоро би кінчик громозвода був лиш трошка притуплений, скоро би десь дріт був прірваний, або коли-б десь настала якась перешкода його здібности до переводу, то могло би й так стати ся, що оба токи електричні, позитивний і негативний, злучили би ся разом, хоч би й не заблисла блискавка, отже лиш в наслідок нагромадженої електричності в лихім громозводі, і тогди вона могла би убити¹⁾.

Граф Сандорф знав добре, на яку він виставив ся небезпечність. Але охота до життя додавала йому відваги. Він спускав ся поволи дальше, хоч електричні токи окружали

¹⁾ Коли в 1753 р. Рішман перервав в дроті громозводу ток електричний, то хоч стояв віддалік від него, перескочила з дрота іскра електрична, так завелика, як кулак, і убила його на місци.

його зі всіх сторін. А ногами все шукав гаків і спочивав на хвильку. Коли відтак заблисла знов блискавка, глянув він в долину, але надармо старався добачити, як то ще за глибоко.

Коли Матій Сандорф вчинився може на яких шістдесят стіп понизше вікна, почув під собою якусь кріпку опору. То був примурок, що виставав на кілька цалів поза мур від фундаментів. Дріт тут ще не кінчився, ішов ще дальше в долину, але звідси вже — чого однакож втікач не міг знати — не був прикріплений гаками, лиш або прилягав до скали, і сунувся по ній, або звисав свободно у воздуху, коли де приширав до каменя, вистаючого із скали.

Граф Сандорф станув тут, щоб віддихнути. Ногами сперся на примурку, а руками держався дрота. Догадував, що був вже при споді вежі, але не міг зміркувати, в якій висоті стоїть вона понад долиною в споді.

— Мусить ще бути дуже глибоко — подумав собі.

Великі птахи, вистрашені разячим світлом блискавок, літали попри него, але замість підоймати ся в гору, спускали ся десь в долину. З того догадав ся він, що під ним мусить бути якась пропасть.

В сій хвили почув ся в горі коло дрота якийсь шум. При скоро проминаючим світлі блискавки доглянув Матій Сандорф, що по мурі суне ся щось чорного.

То був Стефан Баторий, котрий тепер спустив ся також з вікна; він захопив ся так само дрота і сунув ся по нім в долину до графа Сандорфа. Той чекав вже на него опершись дооре о примурок. Там мав Стефан Баторий трохи постояти, а його товариш мав тимчасом спускати ся дальше.

За кілька хвиля стояли вже оба nobіч себе опершись на примурку. Скоро прогудів послідний грім, могли вже оба порозуміти з собою.

— А де-ж Володислав? — спитав Сандорф.

— За мінуту буде вже тут — відповів Стефан Баторий.

— Може там на горі стало ся щось недоброго?

— Де-ж там, нічого не стало ся.

— Ну, добре! Я уступлю ся Володиславови, а ти, Стефане, будеш чекати, аж він спустить ся до тебе.

— Нехай і так буде.

В одній хвили обняла їх величезна блискавка. Електричність, що бігла по дроті, розійшла ся і по них так, що їм здавало ся, що вже їх розірве.

— Матію, Матію! — крикнув Стефан Баторий, бо вже зі страху не міг видержати.

— Лиш трохи холодної крови! Я спускаю ся, а ви відтак за мною! — відповів граф Сандорф.

Вже захопив ся був за дрот і хотів спу-

скати ся аж до найблизшого гака, та зачекати там на свого товариша, коли нараз з гори, з башні роздав ся голос тривоги. Видко, що він ніс ся з вікна від келії. Опісля почув він виразно слова:

— Ратуйте ся!

То був голос Володислава Затмара. Рівночасно заблис з муру яскравий огонь і роздав ся острій ляскіт без гомону. То не була блискавда, що засвітила у темноті, то не був ляскіт від гromу, що ніс ся по воздуху. То був вистріл з карабіна, видко на осліп, десь з якогось отвору до стріляня в башни. Чи то стрілив хтось на знак сторожам, чи може за втікачами, все одно — але втечу викрито.

Бояк, що стояв на варті в сїнях, почув дійсно якийсь підозрілий шелест, дав знати і з п'ятьма чи шістьма сторожами війшов до келії. Розуміє ся, що зараз побачили, що нема десь двох вязнів. По вікні було зараз пізнати, де вони поділи ся. Володислав Затмар, заким ще його здержали, перехилив ся борзо через вікно і остеріг своїх приятелів.

— Непасний! — відозвав ся Стефан Баторий. — Чи маємо його покинути, Матію, чи маємо розстати ся з ним?

Роздав ся другий вистріл, а рівночасно і загриміло.

— Господь Бог нехай має його в своїй опіці! — відповів граф Сандорф. — Миємо втікати, хоч би лиш для того, щоби пімстити ся за него. Втікаймо, Стефано, втікаймо!

Був вже найвищий час, бо на долішнім поверсі отворили ся другі вікна і роздалось знов кілька вистрілів. Було також чути, як там голосно розмавляли. Може втікаючим заступили сторожі дорогу, підходячи до них сподом башні, може й котрого з них поцілила якась куля пущена за ними з других сторін башні.

— Втікаймо! — крикнув Матій Сандорф ще раз і став чим скорше спускати ся по дроті в долину, а Стефан Баторий пустив ся відтак за ним.

Вони побачили тепер, що дріт не був тут прибитий, і понизше примурка звисав свободно в долину: не було вже гаків, на котрих можна би було оперти ся і відпочити. Дріт гойдав ся на всі боки і різав їм руки: вони держались стиснувши його колінами і спускали ся дальше, а кулі, пущені за ними, лиш свистали раз-в-раз коло них.

Таким способом спустили ся в одній мінуті може на яких вісімдесять стіп в долину; їм здавало ся, як коли-б та пропасть, в котру гнали, дна не мала. Вже чути було, як шуміла розбурхана вода. Аж тепер стало їм ясно, що дріт сходив очевидно в якусь рвчу воду. Та що було діяти? Були би може пробували вертати назад в гору, але вже не мали сил до того, хоч би лиш підлізти до примурка під башнею. А що чи сяк, чи так, смерть їх ждала, то воліли вже таки згинуть

тут у тій пропасти.

Як раз тепер роздав ся страшенний удар грому і посипались електричні іскри. А хоч грім не ударив в сам кінчик громозводу на вершку башні, то все-ж таки напружене електричності було так сильне, що цілий дріт аж білий став, так розпалив ся, зовсім так як то розпалюєсь платиновий дротик від електричної батерії.

Стефан Баторий аж крикнув від болю і пустив ся дрота. Матій Сандорф видів, як він летів попри него з розложеними руками в долину. Але й йому попік дріт руки, та й він мусів пустити ся і упав з висоти може яких шість сяжнів в плесо Фоїби, в отверте горло печери Буко.

Плесо Фоїби.

Була одинайцята година в ночі. З густих і чорних хмар пустив ся дощ як з коновки, а разом з дощем став падати грубий град та лопотів по воді і скалах. З отворів башні перестали вже стріляти. Та й по що марнувати порох надармо? Коли хто дістанесь у Фоїбу, то вона вже не випустить його живцем, коли взагалі ще випустить.

Ледви що граф Сандорф пірнув у воду, як вже якась непоборима сила потягнула його в печеру Буко. Ще перед хвилию було у пропасти від сильного світла електричного так ясно, що аж за очі ловило, а тепер стало зовсім темно. Вже не чути було, як

били громи, лиш вода шуміла. Незнана доси нікому печера не пускала до середини ані ніякого голосу, ані світла.

— Ратуй! — роздав ся голос. То відозвар ся Стефан Баторий. Від холодної води він отямив ся, але не міг удержати ся верх води і був би пішов під снід, коли-б не вхопила його буда сильна рука як-раз в хвили, коли він вже поринав.

— Я тут, Стефане, не бій ся нічого!

Граф Сандорф держав його одною рукою, а другою старав ся плисти підсунувшись ближше до свого товариша. Їх положенє стало дуже прикре. Стефан Баторий ледви ще міг рушати ногами, і руками, так сильно поразила його була електричність. Поранені руки у воді не дуже боліли, але не міг ними рушити. Коли-б граф Сандорф був його пустив хоч би лиш на хвильку, то Стефан Баторий був би зараз пішов під воду, а Сандорф мав і так досить з себе, щоби самому ратувати ся. До того ще й новий клопіт, бо не знав, куди його вода несе; не знав, в котру сторону краю вона пливе, чи просто до моря, чи десь до якоїсь ріки. А хоч би Матій Сандорф і знав був, що та бистриця то Фоїба, то все-таки не було би йому нічо прийшло з того, бо ніхто не знав, куди пливе та бистриця. На воду пускано заткані фляшки, але вони не випливали нігде на якусь ріку на істрийськїм півострові — може де розбивали ся, а може вода заносила їх десь

в якусь розколину в землі.

Вода несла втікачів дуже скоро і для того було їм тим легше удержатись верх неї. Стефан Баторий став вже був зовсім без пам'яті, а Сандорф держав ще в своїх руках лиш мертве тіло. Він мусів тепер за двох робити, а вже чув, що і його сили опускають. Вода могла дуже легко кинути ним де об вистаючу скалу. А була ще більша небезпечність: він міг дуже легко дістати ся де в який із тих вирів, що творять ся там, де вода відбиваючись нагло від скали вижолоблює плесо і крутить ся по нїм. Може яких двайцять разів заносила вода графа Сандорфа і його товариша на таке плесо і крутила ними довкола; аж коли вир проривав ся, добували ся вони з него.

Так бороли ся вони шів години і що мінути, що секунди грозила їм смерть. У Матія Сандорфа брала ся звідкись надприродна сила. Майже рад був з того, що Баторий був зімлів. Коли-б він так був почув в собі той інстинкт, що заставляє чоловіка ратувати своє жите, був би кидав ся; треба би було з ним дуже намучитись, щоби дати йому раду. Граф Сандорф мусів би був або його пустити, або були би оба потонули.

Але недовго мало так бути. Матія Сандорфа почали сили таки на добре вже опускати. Нераз пішов таки з головою під воду, а все таки старав ся удержати Стефана

над водою. Ба, вже й духу в нїм не стало. Пішов під воду і вже здавало ся йому, що топить ся; добував вже послїдних сил, щоби удержатись на водї. Кїлька разів мусїв навіть пустити свого товариша, котрого голова зараз пішла під воду; але за кождий раз він ще його схопив, а то все діялось серед струї, котра мїсцями в дуже вузенькім руслі страшно гудїла і розбивала ся об скали.

Незадовго змїркував граф Сандорф, що таки прийшлось вже йому погібати. Тїло Стефана Баторого вирвало ся йому таки зовсїм з рук. Добув ще послїдних сил і хотїв його вхопити, але вже не мїг його знайти і сам пішов під воду, а за ним лиш зашумїли залїзненї філі бистриці.

Нараз ударило його щось дуже сильно в плечі. Він витягнув інстинктивно руку. Його пальці їмили ся за якесь корїне, що звисало у воду. То було корїне від якогось пня, що його вода наднесла. Матїй Сандорф вхопив ся пня з цїлої сили і видобув ся знову на верх води. Коли так держав ся одною рукою за пень, шукав другою за своїм товаришем.

За хвильку вхопив Стефана Баторого за руку і по довгих заходах удало ся йому витягнути його на пень та положити побіч себе. Бодай на якийсь час була надїя, що не утоплять ся, але судьба їн була звязана з тим деревом, що його бистриця занесла в печеру.

Граф Сандорф аж став був на хвильку без памяти від пререликої утоми, але скоро знову опам'ятав ся, старав ся передовсім примістити Стефана Баторого на пни так, щоби він не зсунув ся; він ще й сам підсунув ся під него так, що міг його підперти, коли-б того було потреба. Тепер міг він вже глянути трохи навперід себе. Коли-б хоч трішки де було показало ся світла, то він би був міг його добачити і придивитись станови води в долішнім її бігу. Але не було ані сліду, щоби десь кінчив ся сей підземний канал.

Положене втікачів було тепер значно ліпше. Пень був може яких дванайцять стіп довгий, а його коріне ставило зараз опір, скоро лиш де показала ся якась нагла перешкода. Мимо того, що дно бистриці було дуже нерівне, то всеж-таки могло воно видержати кожний удар, а пень плив з водою так само скоро, як і вода, може яких три милі на годину.

Матій Сандорф відзискав був знову всю свою холонокровність. Старав ся ддятого привести знову до життя свого товариша, котрого голова спочивала йому на колінах. Він переконав ся, що серце в нїм все ще било ся; нахилив ся йому над уста, щоби впусити йому до легких трохи воздуха. Може бути, що то були лиш перші ознаки смерти і вони ще не викликали невилічимого розстрою в його тілі.

Стефан Баторий зараз по тім трохи пе-

рушив ся; нарконець і відозвав ся:

„Жінко моя!... Сину мій!... Матію!”

В сих словах пробивало ся все, що його вязало з житєм.

— Чуєш мене, Стефане? Чуєш мене?
— спитав граф Сандорф, котрий аж мусів кричати, щоби серед того ревоту води в печері можна було почути його слова.

— Ми вже далеко від неї. Там будуть думати що ми оттут в сій печері еже давно потопили ся, та ніхто й не подумає о тім, щоби нас здоганяти. Куди нас отся бистриця і не понесе, чи десь до моря, чи до якої ріки, а все-таки ми дістанемось туди живцем. Не трать лиш відваги, Стефане! Я не дам тобі загинути! Зпични ще собі та набери сили, котрої тобі незадовго буде треба. За кілька годин виратуємо ся! Вийдемо на волю!

— А Володислав? — прошептав Баторий.

Матій Сандорф не сказав на то нічого.

— А башня Матію?

— Чую, чую!... Говори, говори!... Дай руку!

— Вже не така велика небезпечність, Стефане, відповів граф Сандорф. Нас несе вже дерево. Куди? — не знаю, але вже його не дустимо ся.

Та й що-ж мїг на то сказати? Володиславо-ви Затмарови не дали вже втечи, йому ще лиш удадо ся крикнути до них через вікно

і остеречи їх. Тепер, коли його вже певно добре стерегли, не могли його приятелі нічого вдіяти для него.

Але Стефан Баторий спустив знову голову в долину: ще не мав в собі тої сили волі, котра могла би перемочи його хвиливу одеревілість. Але за то Матій Сандорф пильнував його, навіть готов був пуститись дерева, скоро би воно де спинило ся на якій перешкодї, котрої серед темноти годї було оминуть.

Було може около другої години рано, коли вода стала вже плисти поволїйше, а з нею плило так саме вже й дерево поволі. Печера очевидно ширшала, а вода, що вже ширше розпливалася межі стїнами, плила спокїйнїйше. З того можна було також здогадувати ся, що вже недалеко до виходу спід підземної печери.

Але коли так стїни розходили ся, то за-то спускало ся склепінє печери очевидно чим раз низше. Граф Сандорф міг, коли підніс руку в гору, відломлювати кусники лупків, що виставали із скали понад його головою. Від часу до часу чув він також, як щось шелестїло, як би терло ся об скалу горою: то було корїне пня, котрий обернув ся і зачіпав ним об склепінє. Внаслідок того вода кидала пнем, він відбивав ся і плив поволїйше. Вода вхопила його відтак з заду і стала ним так вертїти, що втікачів аж страх взяв, щоби

не поспалили з него.

Коли вже й та небезпечність, котра кілька разів показувала ся, проминула, то остала ся ще инша, котрої наслідки Сандорф також добре розважив. А та небезпечність могла бути в тім, що стеля печери готова би ще стати так низькою, що аж досягала би до води. Вже й тепер була вона так низька, що він мусів схиляти ся за кожний раз, коли піднесеною рукою досягав звисаючої скали. Ану-ж прийде ся ще поринати у воду? Та ще й тогди він би видержав, але що мав зробити зі своїм товаришем, котрого підпирав плечем? А коли-б до того ще той канал на довгий простір знизив ся, чи можна би тогди вийти живцем з него? Ні, аж тогди прийшлося би йому загинути, хоч доси удало ся йому уйти щасливо тільки всіляких родів смерті.

Хоч і як Матій Сандорф був енергічний, а таки брав вже його великий страх, бо видів, що надходить послідна хвиля. Коріне пня терло ся чим раз сильнійше об скали печери, а хвилями ішло так під воду, що розбурхані філі таки зовсім його заливали.

— Вихід із сеї печери мусить таки вже десь недалеко бути — сказав Матій Сандорф сам до себе і роззирав ся на всі боки, чи не добачить де світла. Мусіло вже бути так пізно, що на дворі чей зачинала пітьма поволли розступати ся. А може й блискавки освітлювали то місце, що по другім боці Бука?

Але в сїм случаю зайшло би світло певно й до каналу, котрим вже Фоїба ледви що могла перепливати.

Коли бо ані слїду того всего! Вся однакова та пїтьма, вода все ще так само шумїла, все так само чорніли ся ще її филї.

Нараз дав ся почувти сильний удар! Дерево зачепило передним кінцем об скалу, що звисала із стелї аж в саму воду; ним ударило так сильно, що воно аж перевернуло ся, але Сандорф таки не пустив ся його. Одною рукою, як той, що вже потапає, вхопив ся його за корїнь а другою захопив ще якраз в пору Баторого, коли вода вже його несла. Відтак пустив ся разом з ним під воду, що розбивала ся об склепїне. Все то діяло ся може мїнуту, а Сандорфови здавало ся, що вже прийшло ся йому загинати. Майже несвідомо запер дух в собі, щоби задержати бодай ту дрібку воздуха, що ще була в його груди. У водї нараз здавало ся йому, хоч він мав замкнені очі, як би показало ся якесь сильне світло. То як раз заблисло, а зараз потім роздав ся сильний гуркіт грому.

Преці раз світло!

Фоїба таки на правду виплила з підземного каналу і плила вже дальше отвертим місцем. Куди гнала ся її вода, до котрого моря, то ще годї було знати, що все ще значило або жите або смерть.

Дерево виринуло знов на верх води. Матїй Сандорф все ще держав Стефана Ба-

того, а сам сів собі позад него.

Опісля розглянув ся доокола себе. Якась чорна маса піднімала ся поза ним над би-стрицею. То була величезна скала Буко, ко-трою кінчила ся нечера, а з котрої винливала Фоїба. На дворі вже свитало, а на небі було видко так слабій відблеск світла, як ті не-бесні мраковини, котрих ледви що можна добачити серед погідної, зимової ночі. Від часу до часу освітляли долішню часть овиду ясні блискавки, але гук грому ставав вже чим раз слабший. Туча віддаляла ся або роз-ходила ся поволи, зужиткувавши всю елек-тричну матерію, яка призбирала ся була у воздуху.

Матій Сандорф не без страху оглядав ся то на право, то на ліво. Вже міг добачити, що ріка плила поміж двома стрімкими стінами, але все ще гнала дуже скоро. То все ще була та сама рвуча вода, але бодай простір над ними розходив ся і не було вже того склені-ня, що спускало ся в долину і грозило їм ко-ждої хвилі тим, що розібють собі голови об него. Але не було ніякого хоч би й стрімкого берега, на котрім би могли стати; не було навіть горба, на котрий би можна вийти. Дві високі а стрімкі і скалисті стіни замикали Фоїбу; вона плила все ще вузким каналом з простовисними стінами по боках, котрі вода гладко вимила, лиш що з гори не було стелі з каменя.

Коли Стефан Баторий послідний раз пі-

шов був під воду, то від того знову якось прийшов до памяти і став рукою шукати за Сандорфом. Той схилив ся і шепнув йому: йому: — Ми вже виратували ся!

Не вже-ж міг він то таки насправду сказати? Вони ніби то вже виратували ся, а то він навіть не знав, куди пливе та ріка, яким краєм перепливає, ані коли буде можна пустити ся того пня. Але у него була така сильна воля, що він вихопив ся на пень і тричі крикнув:

— Виратували ся! Виратували ся! Виратували ся!

Хто-ж то мав його почути, що він так викрикує? На тих стрімких скалах, де зовсім не було урожайної землі, а котрі складали ся лиш з самих верстов дупка і кременя. де не міг навіть ніякий жорчик рости, не було певно ані живого духа. Та й в сторонах, що по за тими скалистими берегами, ледви чи скортіло би кого там перебувати. Є то дуже сумний той кусень землі, по котрім пливе Фоїба, замкнена гранітовими стінами, як би в каналі. Ані один потік не впадає там до неї; ані одного птаха не видко там, щоби літав понад нею, навіть риба не важить ся пуститись в її воду. Денде лиш виставало з неї величезне каміне, котрого сухі вершки вказували на то, що вода в ній прибвля лиш в наслідок послідних злив. В звичайній порі була вода у Фоїбі, як в кождім гірськім потоці.

Вже не було чого побоювати ся, щоби десь пень ударив об такий камінь. Він сам їх виминав і плив рівно з похватом води, що його несла. Але й задля того самого було трудно вирвати його з того похвату, або зменшити його скорість, щоби причалити до берега, в місци, котре було би догідне, щоби там десь вийти на беріг.

Серед таких обставин минула година і ані разу не було потреба подумати о тім, щоби ратувати ся від грозячої небезпечности. На далекім овиді пролітали ще послідні блискавки, а туча давала знати о собі ще лиш глухим гуркотом грому, що відбивав ся у високім валі хмар, котрі довгою смугою тягнули ся сподом овиду. Вже провиднювало ся чим раз ліпше і по нічній тучи показувало ся ясне небо. Стефан Баторий спочивав, похилившись на плече Сандорфа, котрий і за себе і за него сторожив.

Тепер роздав ся здалека якийсь гук, що ніс ся як би десь з полудневого заходу.

— Що то може бути? — подумав собі граф Сандорф. — Може то вистріл з пушки? То може дають знак, щоби порт отворити. В такім случаю мусимо бути вже десь недалеко побережа. Щоби то був за порт? Може Триєст? Ні, бо тут, де має сходити сонце, то всхід. То може Поля, що лежить на самім полудни Істрії. Але тогди...

Роздав ся другий раз гук, а відтак ще й третій.

— Чи то може не з пушок стріляють?— став собі розвабати Матій Сандорф. А може то скорше дають знак кораблям на широкім морі, що порт замикають. Хто знає, чи то не стоїть в якій звязи з нашою втечою.

Таки міг того побоювати ся. Власти певно ужили всяких способів, щоби зловити втікачів знову, а могли припускати що вони передовсім будуть втікати на побереже.

— Господи Боже ратуї нас! — подумав собі Сандорф. — Ти ще лиш один можеш нас виратувати!

Стрімкі береги по обох боках Фоїби ставали чим раз низші і почали відходити від себе, але все ще не було видко краю поза ними. Високі горби окружали овид, а через то видко було лиш на кілька сот кроків до окола і годі було зміркувати, що то за сторони.

Широке, але все ще пусте русло бистриці було причиною, що похват води був тут вже слабший. Кілька пнів, що вода десь в горі вирвала була з корінем, плили тут вже поволійше. Поранок червневий був дуже холодний. Втікачі мокрі, цілі, аж дрожали від студени. Був вже найвищий час, щоби десь вишукати собі якусь криївку і обсушити ся троха на сонци.

Було вже около пятої години рано, коли поза горбами показали ся низькі береги і видко було понад ними рівні царини. Фоїба впадала тепер, певно на доброї пів милі ши-

роким руслом в якусь лягуну¹⁾), а то значило то саме що й море. В глибині на заході показали ся поодинокі чайки, з котрих деякі були привязані, а другі при легкім вітрі, що дув від сторони краю, лагодили вже вітрила і вибірали ся на море. По тих чайках можна було пізнати, що та лягуна, то лиш глибоко входячий в край лиман. Море було отже недалеко і було по́радно, як найскорше до него дістати ся. Сховати ся у котрогось з тамошних рибаків було би небезпечно. Такий рибак, довідавшись о втечі, був би ще готов дати знати жандармам, котрі під ту пору певно вже слідили по пілім краю.

Матій Сандорф не знав тепер, що робити аж нараз пень, на котрім вони сиділи, зацепив корінем в якийсь паль під водою і так замотав ся, що аж станув і підсунув ся до берега, як той човен, що його прив'язуть.

Граф Сандорф вийшов осторожно на берег: хотів насамперед розглянути ся, чи їх

¹⁾ Лягунами називаємо ті місця коло морського побережа, де є не конче великі а мілкі заливи. Коли вода морська наносить перел такі заливи каміне та пісок і тут їх лишче ся, то робить з них довгі доли, що вистають понад воду, а рівночасно впадають до такого заливу і ріки, що також наносять землю, то в заливі творить ся багато більших і менших островів і то називаємо лягунами. Коли яка лава, усипана морем сполучить ся з краєм і творить тогли довгий, а дуже вузький півостров, то називають його язиком. Найславніші лягуни є ті, на котрих лежить місто Венеція, в котрім замість вулиць є канали.

хто не видить. Як далеко глянув оком, не видів нікого, ані ніякого селянина, ані рибака, всюди лиш багна.

А все-ж таки може на яких двіста кроків від них лежав на землі чоловік, що з того місця міг втікачів добре доглянути.

Граф Сандорф, що уважав ся зовсім безпечним, вернув ся назад і зліз з берега в долину: звів свого товариша з пня та положив його на піску, не знаючи ані, де він опинив ся, ані куди йому тепер брати ся.

А по правді сказавши, то тота широка вода, в котру впадає Фоїба, то ані море, ані лягуна, лиш справдішний лиман, т. є. широке усте ріки до моря. Той лиман називають каналом Леме, котрий на західнім побережю істрийського півострова, межі містами Ровіньо і Озера, стоїть маленьким проливом в звязи з Адрійським морем. Але о тім ніхто не знав, що вода Фоїби, прибувши по великих зливах, гнала тепер через печеру Буко аж в отсей лиман.

Кілька кроків дальше стояла колиба якогось стрільця. Матій Сандорф і Стефан Баторий сховали ся до неї, там скинули з себе мокру одіж і розложили її на сонце та чекали, аж висхне. Рибацькі чайки вплили тимчасом з каналу Леме і як далеко було глянути оком, не було нічого, лиш пустий край.

Тепер підоймив ся той чоловік, що лежав на землі і все видів, та підійшов під ко-

либу, щоби ще ліпше всему придивити ся, а відтак пустив ся на полудне і щез десь нараз в якімсь ярі.

В три години пізнійше могли вже Матій Сандорф і його товариш убрати ся знову в суху свою одіж. Треба було іти дальше.

— Годі нам сидіти тут дальше в отсій колибі — відозвав ся Стефан Баторий.

— А чи чуєш в собі силу, що зможеш іти дальше — спитав його Матій Сандорф.

— Я такий голоден, що ледви на ногах держу ся.

— Мусимо якось старати ся, щоби дістати ся аж на саме побереже. Там може роздобудемо дещо їсти а може і дістанемо ся на якийсь корабель. Ідім, Стефане!

Вони вийшли з колиби очевидно більше зголоднілі, як помучені.

Граф Сандорф хотів пустити ся здовж полудневого берега каналу Леме і тим способом дістати ся до моря. В сих сторонах не проживає ніхто, але ними перепливало багато потоків, що широкими устями внадали до каналу. Від їх води була тут вся земля лиш пустим болотом, по котрім годі було перейти. Вони мусіли взяти ся длятого на скіє в полудневім напрямі, а по підоймаючим ся чим раз висше сонци можна було легко брати ся в ту сторону. Так ішли вони дві години і не стрітили ані одної людської оселі та й не могли заспокоїти голоду, котрий їх вже мучив.

Відтак прийшли на менше сухі поля. Показав ся гостинець, що ішов від сходу на захід; при нім стояв і стовп мильовий але на нім не було виписано, що то за сторона, котрою граф Сандорф і Стефан Баторий ішли тепер на осліп. Кілька рядів морзових дерев, а відтак і поле, засіяне просом, дали їм нагоду не так заспокоїти свій голод, як трохи себе задурити. То просо, що його гризли, і ті ягоди морвові покріпили їх бодай на стілько, що вони не поміли би з голоду, заким би дійшли аж до моря.

Але що тут на сих полях видно вже було роботу людської руки, то можна було сподівати ся, що десь недалеко будуть також і люди.

Так зробило ся полудне. На гостинци показало ся пять чи шість люда. Матій Сандорф мав розум, коли не хотів, щоби його хтось видів. На щасте побачив він може на яких пятьдесят кроків дальше на ліво якийсь розвалений хутір. Заким ще міг хто їх добачити, забігли вони оба до тих розвалин і сховали ся там в якімсь темнім льосі, що виглядав ніби на якусь пивницю. Коли-б хтось із переходячих туди людей і зайшов до того хутора, то певно би їх там не викрив, хоч би вони там мусіли і до вечера сидіти.

Люди, що туди переходили, то були селяни і робітники з копалень соли. Декотрі гнали цілі стада гусей, очевидно на продаж до міста, або до якогось села, що мусіло бу-

ти десь недалеко від каналу Леме. Чоловіки і жінки були убрані так, як носять ся селяни в Істрії; мали на собі всілякі прикраси, намиста на шиї, ковтки, хрестики і т. ин. Робітники з копалень соли були простійше убрані: мали на плечах лиш мішки, а в рукавах палиці. Вони ішли до сусідних копалень, може аж до тих великих, що в Станьон або Пірано, в західній стороні краю.

Коли декотрі з них підійшли аж до розваленого хутора, станули там на хвильку, ба далі й посідали собі на порозі. Почали голосно з собою балакати, а навіть досить живо, хоч говорили лиш про звичайні річи, що дотикали їх званя.

Втікачі, що причаїли ся були в кутику слухали. Ану-ж може ті люди знають що о тім, що вони втекли з бапні і будуть о тім говорити. Може з їх бесіди буде можна почути щось такого, з чого граф Сандорф міг би догадати ся, в котрій стороні Істрії він і його товариш знаходять ся. Але не могли нічого такого підслухати; люди розмавляли лиш о найзвичайніших річах.

— З того, що селяни не згадують ще нічого про нашу втечу — відозвав ся Матій Сандорф — видко, що вона ще не дійшла до їх відомости.

— Був би то доказ — відповів Стефан Баторий, — що ми вже десь далеко від кріпости. Та й не диво, коли зважить ся ту скорість, з якою несла нас вода по під землю

більше як яких шість годин.

— Та й не може бути инакше — сказав на то граф Сандорф.

Але в дві години опісля чули вони, як робітники з копалень соли, що ішли попри хутір, розповідали собі щось о якимсь відділі жандармів, котрий стрітили під містом. Під яким містом? — вони того не казали. Коли втікачі то почули, не мали вже тепер спокою. Скоро жандарми нишпорять вже по краю, то певно їх вислали за ними.

— А мимо того слідять за нами — відозвав ся Стефан Баторий — хоч ми втекли серед обставин, з котрих можна би скорше догадувати ся, що ми погибли.

— Вони би хіба аж тогди повірили, що ми померли, коли-б знайшли наші трупи — сказав на то Матій Сандорф.

Не було таки сумніву, що поліція вже дупала ся і слідила за втікачами. Вони постановили отже пересиліти в розваленим хуторі аж до ночі. А хоч і як їх голод мучив, не важили ся дупнитись з відтам. Та й добре зробили.

Около пятої години сполучня розстав ся на гостинниці тушит конній: то громадка їздців тоїзжале до хутора.

Граф Сандорф по виліз був рачки аж до воріт обійєтя, вернув чим скорше назад до свого товарища і затягнув його в найтемніший куттик льоху. Там зарили ся вони в купи листя і сиділи тихенько.

Гостинцем надїхало шість жандармів під провозом вахмайстра та їхали цесь на всхід. Граф Сандорф не без страху подумав собі, чи не схотять вони стати коло хутора. Коли-б їм захотїло ся перешукати обїйсте, то певно знайшли би там втікачів.

Вахмайстер таки на правду казав тут стати своїм людям. Він сам і двох жандармів злізли з коний, а другі ливили ся на конях. Сим послїдним приказав він поїхати по полях над каналом Леме, а відтак вертати назад до хутора, де буде чекати на них аж до семої години.

Чотирьох жандармів поїхало дальше. Вахмайстер і оба жандарми привязали свої конї до поломаних птахет, що окружали ціле обїйсте. Відтак посїдали собі на дворї і стали балакати. Втікачі могли з своєї криївки все чути, що вони говорили.

— Нинї вечером вернемо до міста, де дістанемо розказ до нічної служби, — відповів вахмайстер, коли його поспитав один із жандармів. — Телеграф може принїс щось нового з Триєсту.

Отже тото місто, то не Триєст; граф Сандорф запам'ятав то собі добре.

— А хіба-ж не може і так бути — сказав другий жандарм, — що коли ми тут шукаємо за втікачами, то вони вже втекли на тамту сторону над Кварнейський залив?

— Та й то може бути — відозвав ся на

то другий жандарм, — бо остаточно можуть там бути безпечніші, як тут.

— А хоч би і так зробили — сказав тогди вахмайстер — то й там їх знайдуть, бо вздовж цілого побережа, від одного кінця до другого, стоїть варта.

От і друга важна річ, котру треба було собі добре запам'ятати: граф Сандорф і його приятель були, видно, на західнім побережжю Істрії, значить ся, над берегами Адрійського моря, а не на березі заливу з тамтого боку півострова, що тягне ся аж до Фіюми¹⁾ і глибоко в край.

— Мені видить ся — почав вахмайстер знову говорити — що будуть також шукати і в салінах в Парині та Каподістрії²⁾. Там можна дуже легко сховати ся, а відтак захопити де яку чайку та переплисти нею по Адрійським морі до Ріміні або Венеції.

— От ліпше би були зробили, коли-б були сиділи в арешті — відозвав ся на то один із жаднармів з фільозофічним спокоєм.

¹⁾ Фіюме, по славянськи Река, лежить над затокою рецкою, котра є частиною Кварнеського заливу, що всуває ся в глибину краю межі побережем Істрії а Хорватії.

²⁾ Пірано і Каподістрія, міста на північнім побережжю Істрії над триєстинським заливом. Каподістрія або Капо д'Істрія, по словенськи Копер, по хорватськи Копер, було в давних часах столицею Істрії і звідси його латинська назва *Caput Istriae*, з чого зробила ся повисша італійська назва. Тут є великі саліни, в котрих виробляють сіль з морської води.

— Такн й так — докинув другий жандарм — бо скорше, чи нізнйше, то все-таки їх зловлять, коли не винесе вода з Бука їх трунів. А се було би лнше, бо все би відразу скінчило ся і нам би не потреба волочити ся по краю в таку спеку.

— А хто знає, чи не прийшов вже їм кінець? — відозвав ся на то вахмайстер. — Може Фоїба вже давно їх потопила; ті арештанти, втікаючи з башні в Пізіні, не могли вибрати собі гіршої дороги до своєї втечі, як ту, котрою пустили ся, коли ще й вода прибула.

Отже то той потік, що ніс графа Сандорфа і Стефана Баторого, називає ся Фоїба. Отже то їх завезли були до пізіньської кріпости, там їх замкнули і засудили на смерть. Там були би їх і розстріляли. А вони як-раз утекли із башні тої кріпости! Граф Сандорф знав дуже добре місто Пізіно; отже довідав ся чого йому було потреба, і не мусів вже тепер навздогадь втікати півостровом, коли взагалі можна було втікати.

Більше вже не балакали жандарми нічого, але з отсих кількох слів довідались втікачі все, чого було їм потреба; не знали ще лиш, як називає ся то місто над Адрійським морем, що недалеко каналу Леме.

Тимчасом вахмайстер встав і перейшов ся по обійстю виглядаючи своїх людей. Два або може три рази зайшов він і до розваленної хати, та розглядав ся по комнатах, але

лиш от так собі, бо не підозривав нічого. Приступив навіть до дверей від льоху і був би певно викрив тут втікачів, коли-б не та темнота, яка тут була. Зайшов навіть до середини і шаблею рушив купу листя, але на щастє не діткнув ся нею того, що сидів там укритий. Якого страху наїли ся граф Сандорф і Стефан Баторий, в сій хвили, трудно описати. Але вони й готові були до всего, коли-б їх викрито. Були би кинулись на вахмайстра та видерли від него шаблю і були би або його та його обох товаришів убили, або були би дали ся самі їм убити.

Але заким ще до того прийшло, закликали вахмайстра знадвору, і він вийшов з льоху, не добачивши нічого підозрілого. Вислані на розвідки чотири жандарми вернули були до хутора. Мимо того, що уважно всюди шукали, не знайшли ані сліду по втікачах в тій стороні, що межі гостинцем і каналом та побережем. Але не самі вернули. З ними прийшов ще й якийсь чоловік.

Був то Іспанець, що ходив бувало на роботу до сусідних салін. Він вертав як-раз до міста, коли його стрітили жандарми. Коли він їм сказав, що ішов сторонами, положеними межі містом а салінами, постановили вони ставити його перед вахмайстра, щоби той розпитав його. Чоловік той пристав на то.

Вахмайстер спитав його, чи робітники в салінах не виділи яких двох чужих людей?

— Ні, пане вахмайстер — відповів Іспанець; — але я сам видів нині рано, може в годину по тім, коли вийшов з міста, двох людей, ще на самім кінці каналу Леме вийшли були на беріг.

— Двох людей, кажеш? — спитав вахмайстер.

— Двох. Але що тут у нас думали, що страчене відбуло ся нині рано в Пізінї, і для того, що у нас ще не знали нічого о тім, що засуджені повтікали, то я не конче зважав на тих двох чоловіків. Тепер, правда, вже знаю, що треба було мені зробити. Мені би й не дивно було, коли-б тоті оба були втікачами.

Граф Сандорф і Стефан Баторий чули в своїй криївці кождісеньке слово з тої розмови, котра була для них так великої ваги. Отже то їх все-таки хтось видів в тій хвили, коли вони вийшли на беріг каналу Леме.

— Як тобі на імя? — спитав вахмайстер.

— Карпена¹⁾; я зваричем в тутешній салїні.

— А чи ти би пізнав тих обох людей, що ти їх видів нині рано на тім місци?

— Може би й пізнав.

Добре, то вертай до міста; там подаш

¹⁾ Карпена називає ся також гора в Італїї на західнім полудни від маленької републики Сан-Маріно.

до протоколу, щось видів, і ставиш ся на поліцію.

— Добре, іду.

— А чи знаєш, що той, хто викрие тих втікачів, дістане пять тисячів ринських нагороди?

— Пять тисячів ринських!

— А той піде до криміналу, хто би їх укривав.

— Перший раз то від вас чую.

— Іди-ж! — сказав вахмайстер.

Зізнанє Іспанця мало бодай то доброго, що жандарми собі пішли. Вахмайстер казав своїм людям сідати на коні, і хоч то була вже ніч, постановив ще раз об'їхати береги каналу. Карпена пішов тим часом до міста; по дорозі думав лиш о тім, що коли йому пощастить ся викрити втікачів, то дістане так значну нагороду; з маєтностей ґрафа Сандорфа стане ще на заплачене такої дрібниці.

Матій Сандорф і Стефан Баторий сиділи ще довго укриті, і аж опісля вийшли з того темного льоху, в котрім їм так добре було сховати ся. Тепер вони знали, що жандармерія вже за ними пильно слідить, що їх виділи, а може й пізнали, та що їм вже небезпечно перебувати в істрийській провінції. Треба було втікати як найскорше з сего краю і старати ся перебратись до Італії, отже на другий бік Адрійського моря, або через Далмацію та Пограниче військове втікати з австрійської монархії.

В першій напрямі було значно догіднійше, скоро би лиш втікачам удало ся дістатись на якийсь корабель, або підмовити якого рибака з побережа, щоби їх перевіз на італійський бік. Воліли отже вибрати сю дорогу.

О нів до осьмої, коли вже досить було темно, вилізли вони з розваленого хутора та пустились на захід, щоби дістатись над море. Муєли іти гостинцем, щоби не попасти в багна каналу Леме. Але держатись тої дороги значило іти до міста, що удержує звязь з серединою краю і виставляти ся на найбільшу небезпечність. Певно, що так, але коли бо не було иншого виходу.

Ішли так може годину, аж побачили може на чверть милі перед собою невиразні черти міста, що відбивали ся на темній глубині. Видко було лиш купу домів, що підняли ся в гору на величезній, масивній скалі. Та скала виставала високо понад море; під нею тягнула ся пристань, повставша в той спосіб, що вода займила спорний кусень берега.

Матій Сандорф постановив був не заходити до міста, бо там були би зараз довідали ся, що прийшло якихсь двох чужих людей. Розходило ся о те, щоби обійти мури міста і дістати ся деь над саме море.

Втікачі так і зробили, але не знали того що вже від самого початку ішов за ними слід в слід здалека той чоловік, що то їх видів

Карпена, котрого зізнання перед вахмайстром від жандармерії вони підслухали. Його кортіло дістати визначену нагороду і він, ідучи домів, сховав ся при дорозі, щоби мати лише на оці гостинець; його щастє, а нещастє тамтих, хотіло, що він як-раз впав знову на слід втікачів.

Майже рівночасно був би їм зайшов до рогу відділ поліціантів, що вийшов був з одної брами міста. Вони мали ще на стілько часу, що взяли ся на бік і пустили ся бігцем понід мури пристани до моря.

Там стояла мала хатчина рибака; у вікнах видко було світло а двері стояли отвором. Коли-б Матій Сандорф і Стефан Баторий не могли сховати ся, коли-б їх тут не приймили, то вони би таки пропали. Але забічи до сеї хати і тут сховати ся значило здавати ся на волю судьби. Та годі було вже довго надумувати ся.

Граф Сандорф і його товариш вбігли в двері і станули на порозі. В хаті сидів якийсь чоловік при корабельній лампі та направляв невід.

— Чоловіче добрий, зробіть ласку та скажіть нам, як називає ся отсе місто!

— Ровіньо.

— А хто господарем в отсїй хаті?

— Рибак Андрій Феррато¹).

¹) Феррато називає ся також ріг на всхіднім побережу полудневої части острова Сардинії, ш оналежить до Італії.

— А чи Андрій Феррато приймив би нас на ніч?

Андрій Феррато глянув на увійшовших; підійшов до дверей і побачив відділ поліції, котрий як-раз заходив поза ріг муру, від пристани. Він очевидно догадував ся, хто то ті чужі люди, що просять ся на ніч, і зміркував, що вони би пропали, коли-б він їх не пустив до хати.

— Просимо ближше! — відповів він.

Але втікачі якось не квапили ся переступити через поріг.

— Слухайте, чоловіче, визначено пять тисячів ринських нагороди тому, хто зловить засуджених, що втекли з башні в Пізіно.

— Я то знаю.

— Я то знаю.

— А кримінал для того, хто би їх приймив у хату.

— Я то знаю.

— Можете нас зловити...

— Я вже вам казав: заходіть ближше — відповів рибак.

Сказавши то замкнув Андрій Феррато двері як-раз в тій хвили, коли вже поліція переходила попри його хату.

Хата рибака Феррата.

Андрій Феррато був Корсиқанцем, родом з Санта Мацца¹⁾), малого порту в окрузі

¹⁾ Або: Санта Манца; там е затока Санта Манца.

Сартене, що лежить поза вистаючою частию полудневого рога на острові Корсика. Сей порт, як і порт міста Бастиї та Порто-Веккіо — то одинокі порти на східнім побережжю острова, котрі попроривала вода **многі** тисячі літ тому назад, а тепер, підмиваючи їх безустанно, надала їм більше правильний вид; філі позмулювали роги, повиповняли заливи, розширили малі затоки та позносили прірви.

Там в Санта Мацца, на тім вузкім морі, що межі Корсикою а італіянським півостровом, часом також посеред підводних скал в проливі¹⁾ межі Боніфачію а Сардинією, шукав Андрій Феррато свого прожитку тим, що ловив собі рибу.

Двайцять літ тому назад оженив ся він був з молодою дівчиною з Сартени. В два роки пізнійше привела вона йому на світ дочечку, котрій дали на хресті імя Марія. Риболовство, то гіркий заробок, особливо же, коли хтось попри то займає ся виловлюванем кораблів. Щоби добувати з води коралі²⁾

¹⁾ Проливом називаємо вузку часть моря, що межі двома землями н. пр. двома островами сполучає з собою два широкі моря. Такий пролив є межі островами Корсикою, що належить до Франції, а Сардинією, що належить до Італії; пролив сей називає ся від міста і малої кріпости на Корсиці, Боніфачію, — проливом Боніфачія.

²⁾ Коралі ростуть на дні моря виключно лиш в морях Середземнім і Адрійськім. Є то маленькі звірятка, що ростуть на підводних скалах, як малі деревця. Пень-

треба шукати за підводними лавами на споді моря в найнебезпечніших місцях проливу. Але Андрій Феррато був чоловік відважний і сильний та не любив дармувати, а при тім і знав добре обходити ся з неводом та волском. Йому вело ся несогірше.. Його жінка, також рухлива і оглядна, вела йому в Санта Мацца мале господарство так порядно, як він того лиш собі бажав. Обоє були досить образовані, бо уміли читати і писати, а то щось значило, коли зважить ся, що на тих 260,000 людей, які живуть на Корсиці, є 150,000, отже більша половина, таких, що не уміють зовсім ні читати, ні писати.

Крім того був Андрій Феррато — може й ддятого, що був чоловіком письменним — отвертий в своїх поглядах і своїх чувствах, а тим наробив собі в своїм окрузі деяких ворогів. Округ сей, положений на самім полудневім кінчику острова, далеко від осідків властий правительственних та судейських, для всего, що не італіянське або не корсиканське³⁾, дуже неприступний; аж нові покоління можуть тут довести до якоїсь зміни в поглядах і відносинах.

ки і галузки тих деревець є з рогової маси та вапна і мають червону краску; лиш ті, що лежали довго в намулі, бувають чорні.

³⁾ Корсика належить до Франції але людність її є переважно італійська, котра не любить Французів, голов-но же тих, що родом не з Корсики.

Отже як сказано і родина Ферратів мала своїх більше або менше явних ворогів. У Корсиканців від ворогованя до ненависти не далеко, а від ненависти до злочину ще ближше. Деякі обставини довели скоро до отвертого роздору. Одного дня не стало вже Ферратови терцю і він так був улютив ся, що убив одного таки великого паллюку, котрий йому не раз відгрожував ся. Мусів отже втікати.

Але він не був з тих, що то втікають в корсиканські ліси і дебри та живуть в безустанній бсрбі з поліцією та товаришами і приятелями погибшого і доводять до тих безконечних наслідків мести крови, котра остаточно найбільше даєсь в знаки їх родині. Він постановив був вивандрувати з острова і покинув тихцем Корсику та переніс ся на сардинське побереже. Його жінка продала все, що мала, відступила другим, попродала меблі, чайку та сіти і пішла за ним з донькою. Він постановив був не вертати вже в рідні стогони.

Убийство, якого допустив ся Андрій Феррато, хоч по правді сказавши, стало ся лиш в справедливій обороні себе самого, лежало йому важко на совісті, гризло його дуже. Ті забобонні повірки, які він виссав з матерньої груди, заставляли його спокутувати то убийство. Він думав, що аж тоді збуде ся того гріха, коли уратує жите комусь з нараженем свого власного жита на небезпеч-

ність. Готов був таки зробити так, скоро би лиш прийшла нагода до того.

Але Андрій Феррато, покинувши Корсику, перебув лиш короткий час на Сардинії, бо там могли би були його пізнати, і відшукати. Він був відважний і енергічний та певно не побоював ся сам о себе, але йому ходило о його родину, котра від того, що там мстить ся родина на родині, була би мусіла багато терпіти. Він виждав догідної пори, щоби можна вибрати ся не стягнувши на себе підозріння і виїхав відтак до Італії. В Анконі лучила ся йому нагода перенести ся через Адрійське море до Істрії. Він скористав отже з тої нагоди.

Оттакі були обставини, що привели сего Корсиканця до малого порту в Ровіньо. Від сімнайцяти літ займав ся він знову риболовством та й знову вело ся йому несогірше. В девять літ по його приїзді народив ся йому син, на імя Люіджі, але померла мати, що привела його на світ.

Відколи Андрій Феррато повдовів, жив лиш з донькою і сином. Марії було тепер вісімнайцять літ і вона була хлощеви, що розпочав був осьмий рік, другою матірю. Коли-б не великий жаль по страті своєї вірної подруги, то ровінський рибак був би так щасливий, як лиш може бути той, що працює і знає, що совістно сповняє свої обовязки. Його всі в місті любили, він був для кожного учинний і кожному добре порадив.

Знаємо вже, що зовсім справедливо уважали його всі за зручного чоловіка в своїм званю. Серед підводних скал, що тягнуть ся далеко вздовж істрийського побережжі, не потребував він жалувати за ловлею риб в затоці Санта Мацца та в проливі Боніфачіо. На сих водах, де такою самою мовою говорять, як і на Корсиці, дав він собі борзо раду. До зарібку, який приносили йому сії багаті в рибу води, причиняли ся ще й доходи з того, що він провадив кораблі від Полі аж до Триесту, значить ся був лацманом. До його хати заходили нераз бідні люди, а його донька помагала йому після своїх сил, в ділі добродійности.

Але рибак із Санта Мацца не забував на го, що сам собі прирік: жите за жите! Коли одному чоловікови жите відобрав, то хотів за то другому жите уратувати. Коли отже зайшли втікачі до його жати, то се було причиною, що він, хоч знав, хто вони і на яку небезпечність себе виставляє, відозвав ся до них: „Просимо близше!” та й зараз додав: „Нехай Господь Бог вас стереже!”

Його хата стояла поза містом, може на яких пять сот кроків від муру по тамтім боці порту на верстві скал, що виставала понад беріг. Недалеко звідтам було об скали берегів море, що безконечною площею десь далеко ніби сходило ся з морем. На полудневий всхід виставав в море слабим каблунем.

Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа. — 6

ком ріг і творив малу пристань ровінську на Адрійськiм морi.

Звичайний собі домок, зложенй з чотирох комнат, з котрих двi були зпереду, а двi з заду, шона, покрита гонтами, де ховав прибори до ловлi риб — от i вся маетнiсть Андрiя Феррата. Його судном була на трийцять стiп довга „балянцеля”, з чотиригранним задом на котрiм був великий машт з одним поздовжним вiтрилом — до ловлення риб волоком дуже догiдна лодка. Коли її не уживано, то затягано її межi скали i наповнювано водою; малим човенцем, котрий витягали на берiг, можна було до неї підплисти. Поза домом було ще пiвокругле місце, де помежи морвами та оливними деревами i виноградом росла всiлякого рода огородовина. Від сторони потока, широкого може на пять або шiсть стiп, був ще плiт, що окружав цiле обiйсте i творив границю від поля.

Оттака була та скромна, але гостинна домiвка, до котрої завело втiкачiв провидiне Боже: оттакий був той гостинний господар, що жертвував власну свободу, піднявшись укрити їх в своїй хатi.

Скоро лиш дверi замкнули ся, розглянулись Матiй Сандорф i Стефан Баторий по команатi, в котрiй їх рибак спершу приняв. Була то найбільша комната на цiлу хату, а чистенька в нiй обстава давала доказ, що господиня знає всему лад i красу.

— Перш усього вам би попоїсти — сказав Андрій Феррато.

— Ой коби! Ми вже ледви дихаємо, такі голодні — відповів граф Сандорф. Від дванадцяти годин ми нічого сенько й в губах не мали.

— Чуєш, Марія? — відозвав ся рибак.

Марія вмить накрила стіл білою скатертю та внесла трохи вудженини, сушеноу рибу, хліб та фляшку домородного вина і винограду, а відтак ще й поставила на стіл дві склянки і два тарелі. В комнаті світив ся „веліоце”, то є каганець з оливою і трома гнотами.

Граф Сандорф і Стефан Баторий присіли ся зараз до стола; вже сил не мали, такі були голодні.

— А ви не сідаєте? — спитали вони рибака.

— Ми вже вечеряли — відповів Андрій Феррато.

Оба зголоднілі їли, ба ні, таки **набирали** повні роти не чекаючи, аж їх будуть просити, та змітали всі страви одна по другій, котрі їм подано з щирим серцем. Але хоч і їли, то все таки не спускали з ока рибака, його доньки та сина, що сиділи в куті і дивили ся на них, але ані словом до них не відзивали ся.

Андрієви Ферраови могло бути сорок і два роки; він виглядав поважно а може навіть і сумовито; його обгоріле лице з чорни-

ми, живими очима, проявляло виразисті черти. Одіж мав на собі таку, яку носять рибачи над Адрійським морем, а під нею можна було догадувати ся здоровенного, жиластого тіла.

Марія, що ростом і поставою нагадувала рибачови його покійну жінку, була високого росту, хорошої стати і не так ніжна як красна; очи у неї світили ся, волосє мала бруняве, а личко більше як рум'яне, нагадуюче її походженє з корсиканської крови. Призвичаєна вже з малку сповняти поважно свої обовязки, проявляла своїми рұхами та своєю поставою спокій розважної натури. Все в ній вказувало на енергію, котрої би їй ніколи не забракло, хоч би вона й не знати в яким знайшла ся положеню. Уже не один з молодих рибачів в тамошних сторонах сватав ся до неї, але їй досі й не в голові було віддати ся. Жила цілим житєм лиш для свого батька та для братчика, котрого дуже любила.

Люіджі (Людвик) знов був сміливий хлопчина, уважний і охочий до роботи та навик вже був до житя на мори. Він ходив бувало з Андрієм Ферратом на рибу, або нераз таки простоволосий їздив з ним серед бурі та вихрив, коли треба було проводити кораблі. Можна було сподівати ся, що він виросте на сильного, здоровенного і відважного та смілого мушину, котрий не злякає ся ніяких бур та невигод. Він любив свого

батька, а без сестрички таки й не міг жити.

Граф Сандорф приглядавав ся добре тим троїчко людинам, сполученим з собою так щирою любовю. Вже не сумнівав ся, що знайшов ся серед чесних людей, перед котрими міг звірити ся.

Коли вони повечеряли, встав Андрій Феррато і підійшов до графа.

— Лягайте спати, панове! — сказав він спокійно. — Ніхто й не догадує ся, що ви тут ночуєте. Завтра розважимо, що дальше робити.

— Ні, Андрію! — відповів Матій Сандорф. — Ми вже покріпили ся і прийшли знову трохи до сил; підемо звідси, бо коли будемо у вас перебувати, то буде для вас і для вашої родини дуже небезпечно.

— Таки підемо собі — додав Стефан Баторий. — Нехай Господь Бог заплатить вам сторицею за то, що ви для нас зробили.

— Ні, таки конче лягайте спати! — відповів рибак. Сего вечера стережуть ціле побереже. Всі порти наказано позамикати. Сеї ночі не дасть ся нічого вдіяти.

— Та нехай вже й так буде, як кажете! — відповів Матій Сандорф.

— Таки так кажу!

— Ще одно вас питаю ся: Від коли пішла тут чутка, що ми повтікали?

— Від ніякі рана. Але вас сиділо преці чотирох в пізінській башни, а тут вас тепер

лиш двох. Третого кажуть, мають пустити на волю...

— Сарканього! — крикнув Матій Сандорф, котрого аж лють взяла і не міг вже витримати, коли нагадав ся прокляте імя.

— А четвертого?... — спитав Стефан Баторий, але не мав вже відваги докінчити реченя.

— Четвертий ще жиє — відповів на то Андрій Феррато. — Страчене його відложили на пізнійше.

— То він ще жиє! — крикнув Стефан Баторий.

— Так, так, — сказав на то Матій Сандорф іронічно — хоче зачекати, аж нас зловлять, щоби нам було веселійше разом вмирати.

— Маріє, — відозвав ся Андрій — заведи наших гостей задними дверми до хатчини, що від обійстя, але без світла. Не треба, щоби сего вечера виділи там світло у вікні. Сама лягай також спати, а я та Люіджі ще посидимо.

— Добре, тату, — відозвав ся хлопець.

— Ходіть за мною, панове -- сказала молода дівчина.

Граф Сандорф і його товариш стиснули сердечно руку рибакowi. Пішли до тої хатчини і там застали два сїнники, випхані добре шумилиною, та раді були, що набідувавшись тільки, будуть могли бодай тепер добре собі спочити.

Андрій Феррато вийшов тимчасом з своїм сином на двір. Хотів роздивити ся, чи не крутить ся хтось коло хати, на березі, або по тамтім боці потока. Не видів нікого. Втікачі могли отже спокійно спочивати аж до самого ранка.

Ніч минула без всякої пригоди. Рибак виходив ще кілька разів з хати, але не видів нічого підозріного.

На другий день, а то було 18 червня, пішов Андрій Феррато, коли ще його гості спали, аж до міста та на портові греблі, щоби там дещо провідати. Місцями стояли люди громадками та щось собі розповідали. О нічим так не говорили, як о тих плкатах, що їх досвіта розліплено по місті, а котрими подано до відомости втечу і загрозу та нагороду для тих, що зловили би втікачів. Люди гуторили, розповідали собі всілякі новини, та повтаряли всілякі погослеси без ніякого значіння. Ніхто не говорив о тім, щоби десь видів графа Сандорфа та його товаришів коло міста. Але около десятої години, коли вахмайстер вернув з своїми жандармами з нічної партулї, розійшлась чутка, що над берегом каналу Леме виділи якихсь двох чужих людей. Перешукано за ними цілу околицю аж до міста, але нігде ані слїду. Годї було знати, де вони поділи ся, куди пішли. А може їм удало ся дістатись аж над море та захопити тут якусь лодку і перебрати ся в якусь иншу сторону Істрії, або може на-

віть аж поза австрійську границу? Все могло бути.

— От, бодай лишать ся тих пять тисячів ринських, що мав їх заплатити скарб державний — сказав хтось.

— Гроші здадуть ся на щось ліпшого, як платити за підні доноси.

— Певно, коби лиш вони утекли!

— Коби утекли? Куди чи взяли ся! Та-ж вони вже давно на другім боці Адрійського моря і вже безпечні.

З оттакых розмов, які заводили між собою селяни, робітники та міщани, постававши купками перед плякатами, виходило, що публичний голос ставав рішучо по стороні засуджених — були за ними бодай славянські та італіянські жителі Істрії. Австрійські урядники не могли отже числити на то, що хтось із тих людей зробить донос. Але вони й не занедбували нічого, щоби втікачів дістати знову в свої руки. Вся поліція і шкадрона жандармерії уганяла ся від самого до світка по цілій околиці, а межі Ровенем, Пізіном і Триєстом обмінювали ся безустанно депеші.

О одинайцятій годині вернув Андрій Феррато домів і розповів новини, котрі скорше були добрі, як злі. Граф Сандорф і Стефан Баторий скінчили були як-раз снідати в тій комнаті, де спали. Тих кілька годин сну, добрий поживок та старанність, з якою

доглядала їх Марія, вернули їм назад їх давню силу.

— Що чувати, приятелю? — спитав граф Сандорф, коли увійшов Андрій Феррато і замкнув за собою двері.

— Мені видить ся, що бодай в сій хвили не маєте чого боятися — відповів рибак.

— А що-ж говорять в місті? — спитав Стефан Баторий.

— Та говорять дійсно о якихсь двох чужинцях, котрих виділи вчора рано, як вони виходили на беріг каналу Леме... А коли то про вас бесіда... мої панове...

— Таки дійсно про нас — відповів Стефан Баторий. — Нас видів якпійсь чоловік, робітник із салін, і дав знати жандармам.

Вони розповіли відтак Андрієви Ферратови все, що діяло ся в розваленім хуторі тогди, коли вони були там сховали ся.

— А не знаєте, хто то той доносчик? — спитав Андрій, бо конче хотів знати.

— Ми його не виділи, лиш чули, як він розповідав, — відповів Матій Сандорф.

— То зле — сказав йому на то Андрій Феррато, — але то річ важна, що згубили слід за вами; я впрочім думаю, що хочби й було підозрінє, що ви укриваетесь у мене, то не потреба би вам боятися якогось доносу. В Ровінью та цілій околиці люди обстають за вами.

— Я так собі й думав — відповів граф

Сандорф — бо люди в сих сторонах дуже чесні. Але треба числити ся з австрійськими урядниками, котрі певно будуть старати ся всякими силами дістати нас в свої руки.

— На вапне заспокоєне панове — відозвав ся рибак знову — мушу вам сказати, що всі загально думають, що ви утекли вже давно поза Адрійське море.

— Дав би то Бог, щоби так стало ся — докинула Марія, що зложила була руки як до молитви.

— Таки так буде, дорога дитино — відповів Матій Сандорф з виразом найглубшого переконання — чей то Господь Бог ще допоможе до того!

— Та й я вам поможу — докинув Андрій Феррато. Я тепер возьму ся до моєї звичайної роботи; люди, бачите, увикли вже до того, щоби нас видіти, як ми направляємо на березі сіти, або зливаємо нашу бальянцелю, а то не добре, щоби настала якась зміна. Лиш сидіть в хаті і не показуйте ся! Щоби таки не було ніякого підозріння, то отворіть ще й вікно, що виходить на обійсєс, але самі не ставайте у вікні. За годину, за дві я назад верну ся.

Андрій Феррато вийшов з сином з хати, а Марія як звичайно, поралась на дворі. Берегом ішли то вертали рибакі. Андрій Феррато задля більшої осторожности хотів ще з ними побалакати, заким розложить свою сіть на землі.

— Настав дуже догідний східний вітер — відозвав ся один.

— А вжеж — відповів Андрій Феррато — бо оногдашна бури добре прочистила воздух.

— Коби лиш під вечер не хотіла настати туча — відозвав ся другий — та щоби ще й бора¹⁾, не схотіла вмішати ся.

— Тогди був би вітер від берега, а вода поміж скалами була би спокійна.

— Побачимо, що то буде.

— Чи вибираєш ся нині на рибу, Андрію?

— Може, коли буде погода.

— Коли бо, бачу заказали вицпливати на море.

— То лиш великим кораблям, але не малим лодкам, що не відходять далеко від берега.

— Тим ліпше; кажуть, що з полудня іде тунчик росм; треба мати готові єти.

— Добре, — сказав на то Андрій Феррато — ще не запізно.

— Хибаж так?

— А вже-ж що ні; коли виїду сеї ночі, то буду ловити бонітів коло берегів Орзени і Паренца.

— Як хочеш; а ми запустимо неводи

¹⁾ Студенний сильний вітер з північного сходу, когрий часом дуже лютить ся в Істрії та Дельмації і робить дуже велику шкоду.

коло скал.

Андрій і Люїджі принесли відтак сїти, що лежали під шопою, розстелили їх на піску та сушили на сонці. В дві години опісля вернув рибак знову до хати, а синови наказав прилагодити гаки, котрими ловить ся бонїтів, рибу з темне червоним мясом, що належить до рода тунчиків.

В десять мінут опісля, пакнувши собі ще кілька разів з люльки на порозї, зайшов Андрій Феррато до своїх гостей до комнати, а Марія все ще поралась коло хати.

— Пане графе, вітер дує від берега, а мені видить ся, що море сеї ночі неконче буде спокійне. Я гадаю, що то буде найліпше, коли я вас перевезу і за вами ані слїду не лишить ся. Коли пристанете на то, то лагодьте ся на десяту годину. В ту пору пійдете попід скали аж до самої води, а ніхто вас не побачить. Моїм човном підпливете аж до баянцелї і пустимо ся зараз на море, а на то ніхто не зверне уваги, бо всі знають, що я сеї ночі вибираю ся на рибу. Коли буде дуже сильний вітер, то попливемо відтак вздовж берега аж поза австрійську границу, минаючи усте Котару.

— А коли не буде сильного вітру, то що думаєте зробити? — спитав граф Сандорф.

— Тоди пустимось на широке море і попливемо впоперек Адрії; я би вас тогди

висадив де на беріг коло Ріміні, або де коло
ґстя ріки Палу.

— А чи ваше судно видержить таку да-
леку дорогу? — спитав граф Сандорф.

— Чому би ні? Моя лодка добра, пів-
крита, а я з сином випробували її вже нераз
навіть підчас дуже сильної бурі Певно, що
без якоїсь небезпечности не обійде ся.

— Та й не може бути инакше; ми, що
важимо житем, мусимо й виставляти ся на
небезпечність — відповів граф Сандорф.
Але що ви, мій друже, важите своїм житем...
коли беру ся вас ратувати.

— То вже моє діло, пане графе, — від-
повів Андрій: — я сповняю лиш обовязок,

— Та який обовязок?

Андрій Феррато розповів тепер ту при-
году із свого житя, в наслідок котрої мусів
покидати Санту Маццу на Корсиці, та що він
сим добрим ділом, котрого підоймає ся, хоче
лиш направити то зло, якого наробив.

— Благородне-ж у вас серце! — ска-
зав на то граф Сандорф, тронутий оповіда-
нем рибака. А відтак говорив дальше:

— Все одно, чи ви нас висадите десь
коло Котару, чи на італіянське побереже, то
все-таки треба вам буде везти нас довший
час і вас довго не буде в Ровінью, а то мо-
же впасти в очи вашим приятелям. Я би не
хотів, щоби вас арештовано, коли вернете
домів, за то лиш, що ви нам допомогли ви-

добути ся на волю.

— Не бійтесь нічого, пане графе. Я лишаю ся нераз і пять або шість днів на морі, особливо тогди, коли ідуть великі рої риби. В прочім мушу вам ще раз сказати, що то вже моє діло. Як кажу, так і буде, робім так, а не инакше!

Годі було противитись рибакowi. Проект Андрія був очевидячки найліпший і найлегше можна було його виконати, бо на бальянцели — так він бодай казав — не було чогс бояти ся на морі. Ніч, здавало ся, буде темна, місяць не світить, а вечером заляже побереже густа мрака. О назначеній годині стрітять ся на пустім побережу що найбільше одного або двох ревізорів, що пильнують границі. Другі рибаки і сусіди Андрія Феррата будуть вже о тій порі, як вони то казали, запускати поза скалами, значить ся, дві або три милі понизше Ровіня, сіти на рибу. А хоч би вони й доглянули бальянцелю, то вона буде вже за той час, як її добачать, разом з втікачами далеко на широкім морі.

— Як же далеко з Роміня в простій лінії аж до найблизшого порту на італіянськiм березі? — спитав Стефан Баторий.

— Може яких пятьдесят миль.

— А як довго треба туди їхати?

— Коли добрий вітер, то може дванадцять годин. Але у вас нема гроший, а вам їх потреба. Возміть отсей черес, в котрім є

триста ринських та опашіть ся ним!

— Мій приятелю!... — відозвав ся граф Сандорф і не хотів брати.

— Віддасьте мені пізнійше, — сказав рибак коротко, — коли вже будете безпечні. А тепер заждіть на мене.

Умовившись так, вийшов Андрій Феррато і взяв ся до роботи то коло хати, то над берегом. Люджі приніс, тимчасом на баянцелю поживи на кілька днів, завинувши її обачно в запасове вітрило. Річ була неможлива, щоби могло упасти якесь підозрінє, котре було би відвело Андрія Феррата від його наміреня. Він сам був так вже осторожний, що не навідував ся вже більше через цілий час до своїх гостей. Матій Сандорф і Стефан Баторий сиділи в кутику в малій хатчині, котрої вікно заєдно було ще отверте. Рибак вже дасть їм знати, думали вони собі, коли буде того потреба.

Снолудня приходили до Феррата його сусіди щоби чобалакати з ним о тім, що на істрійських водах появились рої тунчиків. Андрій Феррато приймав їх в світлиці та гостив після звичаю напитком.

Так проминула більша часть дня. Кілька разів зійшла була бесіда і на втікачів. Розійшла ся навіть була чутка, що їх вже зловили над Кварнерським заливом, на противім побережу Істрії, — але й зараз говорено, що то неправда.

Здавало ся отже, що все піде добре.

Що побереже стерегли по часті урядники та ревізори, по часті поліція і жандарми, річ була певна; але й не трудно було серед ночі відвернути увагу сих людей від себе. Побереже було замкнено лиш для великих кораблів і тих суден із Середземного моря, що плавають вздовж побережа, а не для рибацьких чайок та людей, що держать ся берега. Балянцеля могла для того розпустити вітрило не стягаючи на себе ніякого підозріння.

Але Андрій Феррато не сподівався того гостя, що прийшов до него о осьмій годині вечером. Тої гостини він не так налякався, як вона була несподіванка для него, але аж тогди зрозумів, чим вона йому грозить, коли гість собі пішов.

Вибила була як-раз осьма година. Марія лагодила вечеряти і стіл у світлиці був вже накритий, коли хтось заковтав деічи до дверей. Андрій Феррато зараз отворив, аж то несподівано станув перед ним Іспанець Карпена.

Той Карпена був Альмайцем, значить ся, родом з Альмації, малого міста в провінції Маляга. Як Андрій Феррато покинув Корсику, так Карпена покинув був Іспанію, як видно ся, задля якогось поганого злочину, та осів ся в Істрії. Тут був він робітником або зваричем в салінах та розносив сіль з копалень по краю — заробок гіркий, з котрого мав лиш тільки, що ледви було з чого вижити.

Був то сильний, молодий мущина, котрому було ледви дваїцять і пять літ, присадкуватий, плечистий, з кострубатим, чорним волосем на голові. Лице в него було як у того булдоґа, з виразом більше звірячим, як людським. Карпена не любив товариства, а що був завистний і мстивий, а до того ще й великий боягуз, то ніхто його не любив. Ніхто не знав, задля чого покинув він свою вітчину. Кілька суперечок з своїми товаришами в салінах, відгрожуване ся одному або другому та виходячі з того бійки пустили його ще більше в неславу. Всі уступали ся йому з дороги.

Але Карпена не так зле думав о своїм характері та о своїй особі. Противно. Лиш тим способом дасть ся пояснити, для чого він постановив був зайти до Андрія Феррата — а що він в тім мав, зараз побачимо. Треба признати, що рибак приняв його від самого початку не конче дружно, а то показує ся достаточо із слідууючої розмови, яка завела ся між ними, а в котрій Карпена виявив, чого йому властиво забагло ся.

Ледви що Карпена увійшов у хату, як Андрій Феррато станув перед него і спитав:

— Ви за чим до мене?

— Я ішов попри хату, а що побачив ще світло, то й заковтав до дверей.

— Та чого?

— Щоби навідатись до вас, сусіде.

— Хиба може не знаєте, що мені таких

гостий, як ви не потреба?

— Та воно то ніби так, але нині може буде инакше.

Андрій Феррато не зрозумів того і не міг здогадати ся, що мають значити ті загадочні слова Карпена. Він таки аж дрожав з гніву на цілім тілі, а його противник добре то добачив.

Карпена замкнув двері за собою.

— Маю з вами дещо поговорити — відозвав ся він знову.

— Ні; межі нами нема ніякої бесіди.

— Ей же?... Коли бо мені треба конче поговорити з вами... і то потайки — додав він тихшим голосом.

— То ходіть! — відповів рибак, що мав свою причину не відправляти нині нікого.

Зайшли отже до сусідної, малої комнатки, котру лиц стіна відділяла від тої хатчини, де були Матій Сандорф і Стефан Баторий. Вікно із сеї комнатки виходило на вулицю, а з тамтої на обійсте. Коли вже були сам-на-сам, спитав рибак:

— Отже чого хочете від мене?

— Сусіде — відозвав ся Карпена — говорю до вас, як до доброго приятеля.

— Ніби до чого тота ваша бесіда?

— Та бачите про вашу доньку.

— Анї слова більше!

— Та хоч послушайте! Ви знаєте, що я люблю Марію і хотів би дуже з нею одружити ся.

От чого забаглось Карпені! Він вже від кількох місяців не давав спокою молодій дівчині, але мабуть не так її любив, як мав в тім інтерес. Андрій Феррато, як на звичайного рибак, був собі чоловіком зажиточним, а навіть богатим супротив Іспанця, котрий нічого не мав. Карпені забагло ся отже стати зятем Андрія, а сей знов був тому рішучо противний, бо Карпена йому ніяк не подобав ся.

— Чуєте, Карпено — відозвав ся Андрій Феррато холодно — ви вже раз питали доньку, а вона сказала вам, що ні; ви питали відтак мене, а я сказав вам що ні; приходите тепер ще раз з тим самим ділом, а я вам знову кажу, що ні, і то вже послідний раз.

Іспанець лиш завірив ся на то, очи йому засвітили ся нараз, губи аж задрожали і він спитав:

— Чя то ваше крайне слово?

— Крайне, коли більше не будете питати, — відповів рибак — а спитаєте знову, то так само вам скажу.

— Спитаю ще раз, — відповів Карпена — скоро Марія того захоче.

— Марія! — відозвав ся Андрій Феррато. — Ви чейже знаєте добре, що моя донька вас анї не любить, анї не поважає.

— Може змінить ся, коли я поговорю з нею.

— Коли поговорите?

— Аби-сте знали, Феррато, хочу по-

говорити з нею.

— Та коли?
— Таки зараз!... Чули-сте!... Мушу таки ще сего вечера поговорити з нею.

— Я на то не позволю.

— Зважте, що робите, коли не позваляєте — відозвав ся Карпена на голос. — Стривайте!

— Як стривати?

— Пімщу ся.

— То мсти ся, коли хочеш! — відповів Андрій Феррато, котрий вже був улютив ся. — Я тебе не бою ся. А тепер виноси ся, бо викину тебе за двері.

Іспанцєви аж очи кровю набігли. Мало не кинув ся на рибака, але відтак надумав ся, обернув ся, і вийшов з хати не сказавши ані слова.

Лєдви що він вийшов, як відчинились двері від сусідної хатчини, де сиділи втікачі. Граф Сандорф, що чув кожде слово, показав ся в дверех, підійшов до рибака і сказав йому тихцем:

— Отсе той сам, що нас зрадив вахмайстрови від жандармерії. Він знає нас. Він нас видів, коли ми виходили на беріг каналу Леме. Він ішов за нами аж до Ровіня. Він видко знає, що ми у вас укриваємо ся. Втікаймо зараз, бо пропадемо... і ви з нами!

Послідні змаганя в послідній борбі.

Андрій Феррато мовчав. Не знав, що

на то сказати графови Сандорфови. В нїм закинула його корсиканська кров. Позабув на втікачів, для котрих доси тільки заходив ся. У него на гадці був ще лиш Іспанець, йому стояв лиш Карпена перед очима.

— А то падлюка, а то падлюка! — відозвав ся він нарештє. — Він таки об сїм знає. Має нас в своїх кітках. Менї треба було того здогадати ся!

Матїй Сандорф і Стефан Баторий не без тривоги споглядали на рибака. Чекали, що він на то скаже, що постановить. Не можна було тратити ані хвильки, коли мало ся щось робити. Може бути, що донос був вже й зроблений.

— Пане графе — відозвав ся Андрїй Феррато по довшій хвилї, — поліція може кождої хвилї впасти до моєї хати. Воно так! Той падлюка мусить знати, або бодай здогадує ся, що єн тут у мене. Хотїв зробити зі мною інтерес. В заплату за мовчанє хотїв, щоби йому дістала ся моя донька. Він вас згубить, щоби помстити ся на менї. Коли прийде поліція, то вже годї буде сховати ся, і вас вислідять. Нема иншої ради лиш втікати.

— Правду кажете, Феррато. — сказав на то Матїй Сандорф — але зачим ще розстанемо ся, позвольте, що вам нехкую за все, що ви зробили для нас та іде й хотїли зробити...

— Що я хотїв зробити, той зроблю —

відповів Андрій Феррато торжественно.

— Не пристанемо на то — відозрався Стефан Баторий.

— Таки не пристанемо — докинув Маттій Сандорф. Ви й так вже досить маєте з себе. Коли нас тут знайдуть, то вас жде кримінал. Ходім Стефане, не руйнуймо чоловіка, не доводім його до нещастя. Втікаймо самі!

Андрій Феррато захопив Сандорфа за руку.

— Та куди-ж підете? Власти стережуть строго цілий край. Поліція та жандарми волочать ся по нім день і ніч. Нема ані одного місця на березі, звідки би ви могли пуститись кораблем, нема ані одної безпечної стежки, котрою би ви могли спокійно перебраться за границю. Без мене погинете, а не втечете.

— Послухайте мого тата, панове — відозвала ся і Марія. — Що буде, то буде, а він сповняє лиш свій обовязок, коли хоче вас ратувати.

— Славно, моя донечко, я таки дійсно лиш сповняю свій обовязок. Твій братчик нехай жде нас коло човна. Ніч темна, а заким нас хто підгляне, будемо вже на морі. Обійми-ж мене, моя донечко, обійми мене, і зараз підемо.

Граф Сандорф і його товариш все ще не хотіли прийняти такого пожертвованя. Втікати з хати, щоби не зашкодити рибакови, то

добре! Але перевозити ся під його проводом, щоби він за то дістав ся опісля до криміналу, то ні!

— Ходім, — відозвав ся Матій Сандорф до Стефана Баторого. Коли раз вийдемо з хати, то лиш для нас обох буде вже небезпечно.

Вони пустились до вікна у сьоїй комнатці, щоби звідтам перескочити через пліт і дістати ся або над море, або в середину краю. В сій хвили вбіг і Люїджі до хати.

— Поліція! — крикнув він.

— Бувайте здорові! — сказав Матій і скочив через вікно, а Баторий і собі за ним.

В тій самій хвилі увійшов до хати відділ поліціантів. Їх вів Карпена.

— Падлюко! — сказав до него Андрій Феррато.

— То моя відповідь на твою відмову — відповів Іспанець.

Рибака зловили і звязали. В одній хвилі обсадила поліція всі комнати в хаті і перепукала їх. Вікно, що виходило на обійсте, стояло отвором; не що иншого, лиш втікачі мусіли туди повискакувати. Поліція пустилась за ними в погоню.

Вони добігли тимчасом до плота, що був по сім боці потока. Матій Сандорф перескочив через него одним скоком і брав ся помагати Стефанови Баторому, коли нараз може пятьдесят кроків поза ними роздав ся вистріл.

Куля поцілила Стефана Баторого; правда, що лиш в плече і обезсилила лиш руку, але він вже не міг так скоро втікати, як його товариш.

— Втікай, Матію, втікай! — крикнув він.

— Ні, Стефане, ні. Згинемо разом — сказав Сандорф і хотів вже взяти свого раненого товариша на руки.

— Втікай Матію! — сказав ще раз Стефан Баторий — лишися хоч ти при життю, щоби було кому відплатити ся зрадникам по справедливості.

Сі послідні слова були для графа Сандорфа як би приказом. Він остав ся ще лиш сам один, щоби довершити діла за трох. Семигородський вельможа, заговірник з Триесту, товариш Стефана Баторого і Володислава Затмара, мав ще воскреснути яко хранитель справедливості.

Тимчасом поліція добігла до плота і кинула ся на зраненого. О волос, а й граф Сандорф був би дістав ся в її руки, але він сказав ще лиш до свого товариша: „Пращай Стефане!” — перескочив ще раз і побіг берегом долі водою. За ним стрілили ще п'ять чи шість разів, але ані одна куля не поцілила втікача, котрий тепер завернув в бік і пустив ся до моря.

Поліціянти гнали ся за ним. Серед темноти не могли вони його видіти і розбігли ся на всі сторони, щоби не пустити його в гли-

бину краю та й заступити дорогу до міста і до того рога, котрим від півночи кінчить ся ровінська затока. Прийшов ще й відділ жандармерії на поміч, та став так заходити, що графови Сандорфови остав ся лиш вихід до побережа. Що-ж міг він там почати між скалами? Коби ще де яка лодка, котрою можна би поплисти на море. Але бо й не було часу за нею шукати, а навіть заким би її відчепив то вже й від сходу замкнули йому дорогу. По вистрілах з карабінів зміркував він, що його взяли вже в середину зі всіх боків. Можна було утікати ще лиш до моря, а хоч би там прийшло ся і утопитись, то все лйше, як бути страченим в пізінській кріпости.

Граф Сандорф пустив ся отже до берега. Кількома скоками добіг до перших галявок, що лишило по собі море в піску по припливі. Чув вже, що поліціянти його здоганяють, а кулі лиш свищуть дококола него.

Коло Ровіня, як і всюди на істрийським побережу, є межі берегом а широким морем повно скал званих лавами або рафами. Помежі тими рафами є калабані або галяни, з котрих деякі і на кілька стій глибокі, а в других сягає вода ледви по кістки. Ще лиш помежі отсими скалами була для Матія Сандорфа вільна дорога. А хоч він і знав, що там його смерть чекає, то таки пустив ся туди. Постановив собі не дати ся живцем зловити; хиба лиш його трупа витягнуть з моря.

Та небезпечна погоня по ховзькім ка-

міню, поміж сутниками та цішкою халугою¹⁾ і помежи галявами, в котрі можна було що крок унасти тревала може пів години. Доси держав ся втікач досить далеко, але тепер не чув вже твердої землі під ногами. Добіг аж до найдальшої рафи. Двох чи трох поліціантів було ще лиш на десять кроків від него, а другі лишились були по заді. Граф Сандорф оглянув ся. Крикнув в останнє, як би прощав ся з житєм, і кинув ся в море, як-раз в хвили, коли за ним посилав ся град куль.

Поліціанти, що добігли аж до тої рафи, виділи ще, як чорніла ся на воді голова втікача, що плив на широке море. Нова сальва, а кулі стали бити у воду доокола Матія Сандорфа. Може й не одна поцілила його, бо голова потонула у воді і вже більше не показала ся **на верх**.

Аж до рана стерегла поліція тих скал та побережа від рога на півночи затоки, аж поза ровінську кріпость. Але надармо; не було й знаку, щоби графови Сандорфови удало ся де знову вийти на беріг. Не що иншого, лиш утопив ся, коли не убила його яка куля. Перешукано відтак ще ціле побереже аж на дві милі далеко, але не знайдено і трупа. Але що вітер віяв від берега, то мабуть тіло поплило десь на полудневий захід з водою на широке море.

Граф Сандорф, угорський реліможа,

¹⁾ Бурян морський.

спочив отже у вогкій могилі на Адрійськiм морі.

Коли найдокладнiйше слiдство не виказало нічого, то австрiйське правительство було змушене припускати, що він вже погiб. Але тепер ще мусiла й рука справедливості зробити своє.

Стефана Баторого, котрого — як вже знаємо — зловили, привезли ще тої самої ночі під ескортою до пізінської башні, де він перебув ще кілька годин разом з Володиславом Затмаром.

Страчене назначено на другий день, на 30 червня.

Стефан Баторий був би певно в останній хвили свого життя побачив ся ще раз з своєю жінкою і з дитиною, Володислав Затмар був би певно розпрацав ся в останнє з своїм слугою, бо дали були позволене родині і знакомим бачити ся з засудженими на смерть у в'язниці. Але жінка Баторого з синком, а так само і Борик котрого випустили з арешту, виїхали були з Триєсту. Позаяк не знали, куди повезено арештованих, то поїхали шукати за ними на Угорщину і до Австрії, а відтак не мали вже часу приїхати до них, коли їх засуджено.

Стефан Баторий не мав навіть тої потіхи, щоби бодай останній раз побачити жінку і сина. Не міг сказати їм, як називають ся ті зрадники, котрим тепер вже й Матій Сандорф не міг відплатити ся.

Стефана Баторого і Володислава Затмара вивели по полудні о 5 годині на подвірє кріпости і там після права воєнного розстріляли. Вони згинули, як мужі, що потерпіли смерть за свою вітчину.

Сіляс Торонталь і Сарканій могли тепер вже думати собі, що будуть мати спокій. О їх тайній зраді, за котру заплачено половиною майна Матія Сандорфа, не знав дійсно ніхто, крім них обох і триєстинського ґубернатора. Другу половину Сандорфового майна задержано з цісарської ласки для спадкоємниці графа аж до її вісімнадцятого року.

Сіляс Торонталь і Сарканій, котрих совість не гризла, могли тепер в спокою уживати того богацтва, якого нажили поганою зрадою.

Та й третій зрадник, здаєсь, не мав чого боятися: Іспанцєви Карпені виплачено пять тисячів ринських за то, що він викрив втікачів.

Але підчас коли банкир і його спільник позадиравши голови в гору ходили собі по Триєсті, бо о їх тайні ніхто не знав, то Карпена мусів піти кудись — хто знає, куди — світами, бо в Ровіньо всі його зненавиділи, всі ним погорджали. Йому було про то байдуже. Не мав чого боятися, хоч би навіть і мести Андрія Феррата, бо рибака всадили до арешту, зробили йому процес, а відтак засудили на ціле жите до криміналу за то, що приймив втікачів на ніч і позволив їм

крити ся в своїй хаті. Марія лишила ся тепер сама на господарстві з своїм братчиком, котрому забрано на завсїгди того, що його живив, а котрого ждала тепер лиш біда і нужда.

А всего того наробили три підлі характери, що лиш напосіли ся на чуже добро, не маючи в собі навіть ані крихти якоїсь ненависти до своїх жертв — з виїмком хіба може одного Карпени: один длятого, щоби поправити свої інтереси, що йому були попутали ся і якось зле вели ся, другий, щоби розбогатіти.

Чи-ж та злоба людська мала лишити ся безкарною на світї, де ще завсїгди показала справедливість Божа? Чи не мав вже ніхто знайти ся, хтоби пімстив ся за Матїя Сандорфа, Стефана Баторого і Володислава Затмара, тих трох мужів, що любили свою вітчину, та за Андрія Феррата, того благородного чоловіка хоч низького роду?

Лиш будучність могла на то відповісти...

КОНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИ.

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

...

ЧАСТЬ ДРУГА.

Паскаде і Матіфу.

В п'ятнайцять літ по тих подіях, що стались початком до слідууючої історії, для 24 мая 1882 р. був ярмарок в Дубровнику, одним із найзначнійших міст в дальматинській провінції.

Дальматія є лиш вузеньким краєм, всуненим зручно межі північну часть динарських Альп та Герциг'овину і Адрійське море. Там ще як раз тільки місця, що може помістити ся досить густо осівшиа людність, зложена з яких 400,000 до 500,000 душ.

Дальматійці, то люди красної породи, свідомі себе мимо того, що земля їх пуста і неурожайна; горді, хоч переходили всілякі зміни політичні; упорні супротив Австрії, до котрої прилучено їх договором з Кампо Форміо в 1815 році, а на послідок чесні, як рідко який нарід. О їх краю можна сказати то, що сказав Іріарт¹⁾: що то „край без дверей і замків”.

¹⁾ Кароль Еміль Іріарт, французький писатель, що

Дальматія розпадає ся на чотири округи, а ті ділять ся знов на повіти²⁾). Округи ті то: задарський, сплітський, котарський і дубровницький³⁾). Задар є столицею краю і осідком намістника. Тут збирає ся також сойм краєвий, котрого деякі члени належать також до палати панів у Відни.

Від піснайцятого столітя часи дуже змінили ся. Тогди ще розносили „ускоки“, турецькі втікачі, пострах по сім мори, бо вели війну як з Турками, так і з Христіянами, з султаном і венецькою республікою. Ускоків нині вже нема, остались ще лиш сліди, по них в Країні⁴⁾). Адрійське море є нині так само безпечне, як котра небудь инша часть величавого і поетичного Середземного моря.

Дубровник, або радше мала дубровницька держава. був довгий час республікою, ще перед Венецією, значить ся, ще від девятого столітя. Аж в 1808 р. прилучено його декретом Наполеона I. до королівства Іллірійського і зроблено з него князівство для

писав про Босню і Герцеговину та про береги Адрійського моря і Чорногору.

²⁾ Є то давний поділ; тепер ділять Дальматію на 13 повітів.

³⁾ Назва взята від міст: Хадару (Зара) Спліту (Спалато), Котару (Каттаро) і Дубровника, (Рагуса).

⁴⁾ ускоками називають ся нині гори межі ріками Гуркою і Савою на границі Країни і Хорватії.

маршалка Мармота¹⁾). Вже в дев'ятім століттю мали дубровницькі мореплавці, що їздили по всіх морях Леванти²⁾, виключне право вести торгівлю з поганами, право надане їм апостольським престолом, а Дубровник набрав був тогди великого значіння межи республіками південної Європи. Але Дубровник відзначався ще й іншими благородними прикметами: повагою своїх учених, славою своїх писателів³⁾, вкусом своїх артистів, а від того дісталась йому почесна назва славянських Атич.

Для заморської торгівлі треба порту з добрим для якорів дном і глибокою водою, де могли би ставати навіть і великі кораблі, а такого порту Дубровник не має. Залив є вузький, оточений скалами і в рівній висоті з водою; там можуть приставати лиш малі судна побережні та рибачькі лодки.

На щастє є якої пів милі від Дубровника на північ, по однім боці заливу Омбра-Фумера знаменитий порт, котрий може бути догідний навіть і для найбільших кораблів. То порт Гравоса, або по славянськи Груж,

¹⁾ Мармон був одним із найздібніших французьких генералів за Наполеона I; він боронив Дубровник в роках 1807 до 1809 від Росіян і Чорногорців і за то дістав був титул дубровницького князя.

²⁾ Левантою називають ся східні побережа Середземного моря, — побережа Малої Азії, Сирії та Єгипту.

³⁾ Найславніший з них хорватський поет Іван Гундуліч, що помер там в 1638 р.

може найліпший вздовж цілого дальматійського побережя. Там вода навіть для воєнних кораблів досить глибока. В порті є досить місця для сухих доків¹⁾ і верфті; там можуть заходити навіть пароходи пафункові, котрі з часом запанують по всіх морях.

Внаслідок сеї сприяючої обставини зробив ся з гостинця, що веде з Дубровника до Груза, справлішний бульвар; по обох боках ростуть красні дерева і стоять хороші двірки. Люди, котрих тут жиє 16,000 до 17,000 люблять дуже ходити сею дорогою.

Згаданого дня, около четвертої години сполудня, можна було видіти, що мешканці Дубровника, бо то був красний весняний день, ішли великими громадами до Груза.

На сїм передмістю — коли можна так назвати село Груз, що лежить під самим Дубровником — був празник, а приїм відбували ся там всілякі забави, стояли буди чужих крамів, заводив ся танець і грали музики під голим небом; акробати і всілякі штукарі показували свої штуки, а крики, музика та співи на вулицях несли ся далеко аж на греблі порту.

¹⁾ Доками („док“, слово англійське) називають ся водні будівлі для кораблів в портах. Сухий док є то забудоване місце з водою, до котрого корабель може заплисти; док замикає ся відтак, вода випускає ся з него, а корабель лишає ся на сухім місци і тогди можна його н. пр. направляти. Верфтами знов називають ся місця, де будують ся кораблі.

Чужий чоловік мав сего дня добру нагоду приглянути ся всіляким типам славянської раси, перемішаної з циганами. Але на сей празник зійшли ся не лиш ті волокити, щоби користати з цікавості гостей, але прибули також селяни та люди з гір.

Жінок було дуже багато, пані з міста, селянки з околиць, рибачки з побережа. По одіжки одних видко було, що вони готові були заводити у себе найновішу моду західної Європи; на других зміняла ся ноша після того, як з яких сторін була котра з них: білі сорочки, з вишиваними рукавами і пазухами, цвітисті спідницї, та пояси, понашивані множеством срібних леліток — справдішна мозаїка, в котрій міняли ся краски, як у переськім коврі — білі чищі на волосю з уплітками всілякої краски, „окронґа” закрита вельоном, що як „пускул” звисає на плечі зі східного турбана та чоботи і опанки, або ходаки привязані до ніг ликом. На довершене сего строю мали ще деякі і дорогоцінні річи на собі, як: нараменники, золоті ковтки, намиста з дукачами, пацьорки та всіляку всячину. Навіть і у селян можна було добачити єї дорогоцінності, а вони також лобують ся в тих яскравих вишивках, що украшають боками їх одіж.

Але спомежи всеї дубровницької поші впадала найбільше в очи ноша послугачів, що там мають не аби яке значіне. Здавало ся, що то справдішні люди зі сходу, ті дви-

гарі в турбанах, камізельках та широких турецьких шараварах і у виступах на ногах. Вони би не повстидалися, колиб так появилися хоч би й в Галаті або на площі Топчане в Константинополі.

Настала була вже дуже велика веселість. В будах та на вулицях і на греблях було повно людей. А було там можна ще щось і такого побачити, що вабило до себе багато цікавих: мали ще спускати на воду „трабокольо”, особливого рода судно, яке можна видіти лиш на Адрійськім морі; є то корабель, що має два машти і два великі вітрила.

Спускання на воду мало відбутися о шестій годині вечером, і спід трабоколя виймили були вже всі підпори; треба ще лиш було витягнути гальму, щоб судно зсунулося в море. А поки що забавляли людей своїм таланом та своєю зручністю прохожі музиканти, акробати та всілякі штукарі.

А треба признати, що найбільше були людям до вподоби тоті музики. Межи ними знов найбільше грошми збирали гусярі. До своєї гуслі співали вони глухим голосом народні пісні, котрих годить ся таки трохи послухати. Гусля то ніби малий бас з цукатим денцем, а верхняк у неї із шкіри. Від видовбаної ручки іде через той верхняк кілька струн, на котрих грає ся другою, грубою струною привязаною до каблука, ніби смичком. А співакам, що співають до гуслі, певно

не забракне співанок, бо вони пливуть їм так самі з голови та їх грудий.

Один з таких співаків — якийсь парубок з жовтим лицем та чорним волосем — що держав гуслею межи колінами, приспівував ось таку пісню:

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Хоч стоїш ще все на боці,
Грань вже світить в її оці,
Вже тебе палить!
Щось мов тягне до циганки
Вже не чуєш і співанки
Так тебе палить!

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Переспівавши тих кілька ладків, пішов співак помежи людей, наставляючи їм свою гуслею, щоби вони йому скинули по пару крейцарів, Але мабуть не багато призбирав, бо вернув знову на своє місце і додаючи собі охоти та пеморгуючи, заспівав ще от сих кілька ладків:

Чорним оком як ще моргне,
То за серце таки торгне,
Вже його вкраде!
Пролунає вже співанка,
Вже пропаде і циганка,
Та і серце твоє!

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Якийсь старший чоловік, котрому могло бути яких 50 або 55 літ, слухав рівнодушно співу цигана; видко, не конче був чутливий на ту поетичну приману, бо його мошонка ще ані разу доси не отворила ся. Правда, що то й не циганка була, що його відозвала ся до него:

манила, співом, та моргала до него, лиш звичайний собі хлопчисько, довгий як друк, що удавав циганку. Він вже хотів відходити, не давши співакови і крейцара, коли молода дівчина, що ходила з ним, задержала його і
— Тату, прошу вас, дайте ще отсему чоловікови. Я не маю гроший при собі.

Гусяр дістав чотири чи пять крейцарів, котрих був би певно не дістав, коли-б не та дівчина. Її батько був багатий і зовсім не скупив, а коли хотів відійти, то не длятого, лиш мабуть тому, що він був з тих людей, котрі не мають серця для людської ну-

жди. Обое пішли відтак дальше дивити ся на другі крикливі забави, а гусляр зайшов тимчасом до шинку, щоби там чим скорше проміняти зароблені гроші на горівку. Казав дати собі правдивої „сливовиці“, гоненої із сливок, та полокав нею раз по раз висохле від співу горле циганське.

Не всі „працюючі“ під голим небом співаки та ливвоскоки мали однакове щасте до публіки. До тих, котрих майже всі рівнодушно поминали належали два акробати¹⁾, котрі на дармо старали ся з підвиспеня в своїй буді звабити людей до себе.

Поза тим підвиспенем звисало досить драгтивне, яркими красками замальоване полотно; були там намальовані всілякі в найчуднійших поставах звірята, як: льви, шакалі, гієни, тигри, змії і таке инше: всі ті звірята скакали, ставали дуба і перевертали ся посеред найнеможливійших околиць. За тою занавісою була мала арена²⁾, окружена старим, згрібним полотном, а в нїм було тільки дїр, що люди мимо волі ставали і дивили ся на него, очевидно зі стратою для акробатів, бо до буди не хотїло ся нікому заходити.

¹⁾ Акробат (слово грецьке), означає чоловіка, що ходить на пальцях, або лізе в гору; акробат по наншому зве ся „линвохола“ від того, що ходить по линві.

²⁾ Ареною зве ся місце, де відбувають ся представлення, боротьби, їзда кіньми н. пр. в цирку і т. д.

З переду буди був прибитий на криво вгнанім в землю дручку кусень простої тертиці, на котрій були виписані вуглем а дуже грубими буквами отсих пять слів:

П е с к а д е і М а т і ф у

французькі акробати.

З поверховного вигляду, а безперечно що й під зглядом моральним, були оба ті мущини так не однакові, як лиш може бути двох людей. Зійшли ся спершу мабуть для того, що були однакового походження, а відтак і для того, щоби волочити ся по світі та вести „борбу о жите“. Оба були родом з Провансії¹⁾.

Чому вони придбали собі такі чудачні імена? Мабуть чи не для того, що так їх прозивали в далекій їх вітчизні? А може вони взяли ті імена від назв звісних обох географічних місць — Кап²⁾ Матіфу і клин Пескаде? Мабуть так і було; оба імена були прибрані і мали вказувати в чужині, на їх велику силу, подібно як імя Атляс³⁾.

¹⁾ Так називає ся полуднево-східна часть Франції, зрідки приходить найліпша т. зв. провансальська олива, що її висилають головно з міста Ес (Aix).

²⁾ Кап значить то саме, що „ріг“, „клин“ або „пригірок“.

³⁾ Божок у старих Греків, котрий після їх віри двигав на своїх плечах небо і землю, був отже великим силачем.

Кап Матіфу — то величезний і високий горб, що висуває ся клином у море на північносхіднім кінці широкої пристані коло Альжіру¹⁾); він ніби кпить собі з лютого моря і для того справедливо кажуть:

Його незрушима маса вже і час втомила.

Таке саме вражіє робив і силач Матіфу; він був ніби другим Алькідом, другим Портосом, щасливим соперником Ондрейля та Николи Креста і других славних борбників, що є окрасою арен полудневої Франції.

Той велит — а треба би його видіти, щоби тому повірити — був майже на сяжень високий, мав величезну голову і відповідні до неї плечі, груди як міх ковальський, ноги як ковбани, руки як корби при парових машинах, а пальці як ножиці, котрими бляху крають. От тут показала людська сила все, що може, а преці ніхто би не повірив, коли-б йому сказати, що тому велитови було ледви дваїцять і два роки.

Велит той, чоловік середних здібностей мав добре серце, був лагідного характеру і вдоволяв ся чим Бог дав. Він не знав, що то ненависть і гнів. Не був би нікому щось злого зробив, хоч би лиш за макове зерно. Навіть бояв ся комусь руку стиснути, щоби її не роздавити.

По нічим не можна би було здогадувати

¹⁾ Місто в Африці, над морем, столиця краю Альжирії або Альжіру, французької колонії в Африці.

ся, що в нїм сидить тигр, хоч він мав силу того звіра. Був послухний на кожде слово, на кождий знак свого товариша, слухав його як син батька, як би він справді немов на сміх був велит-сином сего маленького весельчака.

На другім боці альжирського заливу, на самім західнім кінци, на против рога Матіфу лежить довгий, тоненький, а каменистий клин землі, що називає ся Пескаде і вистає далеко в море. Від того клина взяв собі імя другий акробат і назвав ся також Пескаде. Був то малий сухірлявий молодець, котрому було ледви дваццять літ; він важив на фунти може четвертину того, що тамтой на кіля, але за то був гнучкий, жвавий, розважний і дотепний та веселий в щастю і нещастю. Був то свого рода філософ, видумчивий і практичний — правдива малпа, личи не такий злосливий як вона — а був би й до смерти не розлучив ся з своїм потяжким і грубошкірим товаришем, котрого тягнув за собою у всіх пригодах і невігодах артистичного життя.

Оба були з фаху акробатами і їздили по ярмарках. Матіфу, або Кап Матіфу — як його звичайно звали — був силачем, показував проби своєї сили, згинав ліктем штаби заліза, підносив витягнуною рукою найтяжших людей спомежи своїх зрітелів, а своїм молодшим товаришем підкидав, та савив ся так, як звичайні люди шилкою. Пескаде або

Поент Пескаде — так звали його звичайно — удавав других людей, співав, грибляв дурниці і все забавив публику своєю веселостию; не мале здивоване викликував також своїми штуками, що основують ся на рівновазі, а вже нічо так не дивувало людей, як його штука з картами, бо нераз зумів затуманити зручним обчисленем або використанем якоїсь нагоди навіть найбільше підозріваючих людей.

— Я вже зробив іспит зрілости — говорить він бувало.

Але чому, питаєте мене може — так само розпочинав бесіду нераз і Поент Пескаде — чому того дня оба ті бідаки мусіли в Груджу дивити ся, як другі забирали гроші а їм не хотіло нічого капнути, хоч і як їм треба було гроша? Годі зрозуміти.

Їх мова — мішанина провансальської з італіянською — була достаточна до того, щоби їх розуміли дальматинські госі. Родичів своїх вони не знали, бо були справдішними дітьми хвилі, от і помагали собі, як могли, а відколи покинули провансальські сторони, ходили по всіх ярмарках. Не кожного дня було що поснідати, але за то бодай могли завсїгди повечеряти, а то їм вистало, бо — як бувало говорив Поент Пескаде — не треба ждати неможливих річий.

Але хоч сей славний молодець і нині не жадав нічого надзвичайного, то старав ся всіма силами зібрати коло своєї буди бодай

кільканайцять людей в надії, що преці з них хтось зайде подивити ся на їх штуки. Коли бо якое ані його промови, ані лихі дотепи, ані його міни, від котрих були би розсміялись навіть ті святі, що стоять десь там в кутах в церкві, навіть його пацяча борідка, дотрою заєдно потрясав та клапає по червонім кафтані, та всілякі викрутаси не могли притягнути публики.

А до того ще були оба вже від кількох місяців посеред славянського населеня.

Покинувши Провансню, переїхали вони — можна би сказати, один на другім — через морські Альпи Льомбардії, в сторони міст Міляна і Венеції. Кап Матіфу славив ся тут своєю силою, а Поент Пескаде своєю зручністю. З Триєсту дістали ся вони через Істрию на дальматинське побереже до Задару, Спліта і Дубровника. Ліпше їм вело ся, коли ішли туди, як коли-б хотіли назад тою дорогою вертати. Де вже раз були там, бачите, вже й пережили ся; але не прийшли перший раз, там їх штука була щось нового і приносила їм все таки якийсь дохід. Тепер побачили нараз, що їх об'їздка, котра і так не була ніколи світлою, готова ще сумно закінчити ся. Бідаки раді вже були — лиш не знали, як — дістати ся назад до своєї вітчизни, до Провансії і вже більше не пускати ся в світ. Коли бо їм вчепила ся до ніг колода, нужда, бачите, а з такою колодою трудно було вертати назад кількасот миль.

Але будучність будучністю, а теперішність має своє право, іншими словами, не знали, чи буде за що повечеряти. В касі, — коли так можна назвати кінчик хусточки від носа, в котрій Поент Пескаде зав'язував звичайно все майно їх обох — не було ані крейцера. Надармо він трудився на підвищенню перед будою, надармо викрикував, що голос нісся аж по цілій площі. Надармо Кап Матіфу показував свої мускули, від котрих розходилися жили, як галузки блющу, по рапам пни. Ніхто не мав якось охоти зайти до полотняної буди.

— А то прокляті тверді голови з тих Дальматинців — відозвав ся нараз Поент Пескаде.

— Як то каміне — відозвав ся Кап Матіфу й собі.

— Коли ще сего вечера маємо зробити собі празник, то прийде ся мабуть таки добре намучитись. Треба хіба виносити ся звідси, Капе Матіфу.

— Та куди?

— Який ти зараз цікавий — відповів Поент Пескаде.

— Ну, скажи, куди?

— А що би ти сказав на такий край, де що дня можна напевно раз попоїсти?

— А як той край називає ся. Поент Пескаде?

— О, той край дуже, дуже далеко звід-

си... а навіть ще дальше, як дуже далеко, Капе Матіфу.

— На кінци землі.

— Земля преці не має кінця. — став Поент Пескаде научати. Коли-б земля мала конець, то не була би кругла, а коли-б не була кругла, то не могла би обертати ся, а коли-б не обертала ся, тоби стояла, а коли би відтак стояла...

— То що-ж би було? — спитав Кап Матіфу.

— То упала би на сонце скорше, як би мені удало ся украсти де якого крілика.

— А відтак що би було?

— Відтак стало би ся то, що буває, коли незручному жонґлерови¹⁾ стрітять ся дві кулі у воздуху. Лує! Все лежить ся і паде, публика зачинає свистати і домагає ся, щоби їй вертати гроші; треба віддати і розуміє ся, нема вже того дня за що повечеряти.

— Отже коли земля впаде на сонце, то ми не будемо вже вечеряти? — спитав Кап Матіфу.

І він призадумав ся над тим, які би то сумні наслідки потягнула за собою ся обставина. Сів собі в кутику, заложив руки та кивав головою як хінська пагода²⁾ і вже

¹⁾ Жонґлер (слово французьке) означало первісно ярмарочного музику; жонґлерами називають тепер всіх тих, що зручністю забавляють людей.

²⁾ Пагодами називають ся будгайські святині, збу-

більше не відзивав ся, не чув і не видів нічого. Ті пусті гадки закрутили йому зовсім голову. Йому здавало ся, як коли-б летів кудись високо, дуже високо... чим раз висше і висше, ще висше, як дуже високо. Нараз як би його щось пустило і він упав... в своє власне порожне черево. То ним так кинуло, як часом кидає чоловіком, коли він має вже задрімати. Він схопив ся із стільця, на котрім сидів, та мало що не упав з підвиспеня.

— А тобі що, Капе Матіфу? — крикнув Поент Пескаде і вхопив свого товариша за руку та лиш з великим трудом потягнув його назад.

— Мені... мені... що мені?

— Та же тобі... а не кому іншому.

— Мушу з тобою щось поговорити — сказав Матіфу і ледви процідив ті слова крізь зуби.

— Говори мій добрий Капе і не бій ся, що хтось тебе підслухає.

Кап Матіфу сів собі на підвиспеню і вхопив свого товариша, але так легенько, як коли-б бояв ся, щоби не поломив йому часом костий.

довані звичайно в виді хреста і з дуже високими банями, а в Європі називають пагодами також божків будгайських, зроблених з глини або дерева, що кивають головами або завертають очима, а котрих привозять до нас з Хін або Індій.

Спускане трабаколя на воду.

— Отже не веде ся? — спитав Кап Матіфу.

— Що не веде ся? — відповів Поент Пескаде.

— Та вже-ж не що, лиш наше діло.

— Певно, що могло би вести ся ліпше, але й могло би вести ся ще гірше.

— Пескаде?

— Матіфу?

— Не гнівай ся на мене, коли тобі щось скажу.

— Певно, що буду гнівати ся, коли собі на то заслугуєш, щоби з тобою сварити ся.

— Отже... прийде ся тобі мене покидати.

— Що я чую, я тебе маю покидати? Лишити тебе самого? — спитав Поент Пескаде.

— Та лишити!

— Говори-ж дальше, мій Геркулесе! А то цікава річ!

— Оттак видиш... я переконаний, що тобі би ліпше вело ся, коли-б ти був сам один... Я тобі на заваді, а коли-б мене не було, то ти би вже скорше дав собі якось раду...

— Скажи-но мені Капе Матіфу — спитав Поент Пескаде дуже статочно — чи ти сильний?

— А вже-ж, що сильний.

— Та й великий?

— Ну, та так!

— Отже видиш, який ти сильчий і великий, а такий дурний, бо инакше не можу собі того пояснити, що тепер набалакав.

— А чому ж я дурний, Поенте Пескаде?

— Я тебе маю покинути, ти мій голубчику солоденький? Я лише питаю ся тебе, ким би ти перекидав так як пилкою з одної руки на другу, коли-б тобі мене не стало?

— Ким?

— Хто би тобі скакав по голові?

— Та я не кажу...

— Або хто би перевертав ся у воздуху межи твоїми руками?

— Лихо би мене взяло, то бо й так...

— відозвав ся на то Кап Матіфу, котрий вже не знав, що на ті питання казати.

— Та ще й перед публікою, що плескає в долоні, коли случайно знайде ся яка.

— Ба, публіка! — замуркотів Кап Матіфу.

— Отже мовчи — відозвав ся Пескаде знову. — Не думаймо тепер о нічим, лиш о тім, що будемо на вечеру їсти.

— Я не голоден!

— Коли бо ти, Капе Катіфу, все таки голоден і ще раз голоден — відповів Поент Пескаде та зловив його обіруч за голову і отворив йому його величезне кусало, що могло би було дуже добре обійти ся без зуба мудрости, бо й так було в нім трийцять і два здорових зубів.

— Я пізнаю по твоїх зубах, тих, що під очима, а котрі такі довгі, як кли у булдога. Я тобі кажу, що ти таки голоден і скоро заробимо хоч би лиш пів ринського, хоч би навіть лиш чверть ринського, то дістанеш їсти.

— Але ти, маленький Пескаде?

— Я? Я й маковим зерном поживлю ся. Мені не потреба сили, але тобі, мій сину... Послухай моєї ради. Чим більше будеш їсти, тим більше будеш мати сили, а чим більше будеш мати сили, тим більше будуть на тебе люди зирати ся!

— На мене зирати ся?... Ба!

— А я стану ще більше худий, коли буду мало їсти, а чим більше буду худий, тим більше будуть люди на мене зирати ся. Хиба може не так?

— Певно що так, — відповів Кап Матіфу, бовван якого нема на світі. — Отже я мушу їсти в своїм власнім інтересі, Поенте Пескаде.

— Таки так, як кажеш, мій ти грубенький любчику, а в моїм інтересі є, щоби не їсти.

— А припустім, що нам стане гроший лиш для одного?...

— То собі возьмеш.

— А коли стане для двох?

— То так само возьмеш для себе. Таже ти преці за двох станеш.

— Стану і за чотирох, за шістьох, за

десятьох! — крикнув Геркулес, котрому би дійсно і десять людей не удержало дручка.

Всі силачі цілого світа, старого і нового, не виймаючи й Капа Матіфу, люблять перехвалювати ся, але то таки була правда, що його доси не міг ніхто побороти. Люди розповідали собі на доказ його безмірної сили ось такі два випадки.

Одного вечера в Нім¹⁾ зломив ся був в деревлянім цирку бальок, що піддержував цілий дах. Коли затріщало, то вся публіка страшенно налякала ся, бо спадуючий дах був би всіх убив, або багато людей було би подушило ся, утікаючи з цирку на двір. Але Кап Матіфу станув зараз в пригоді, підпер бальок в тій хвили, коли вже й другі бальки стали понускати, та держав все доти прикупі, доки аж всі люди не вийшли з цирку. Відтак і він сам вискочив на двір а за ним дах зараз завалив ся.

Сей випадок показує, яку він мав силу в плечах; другий дає доказ сили його мускулів. Одного дня згедзив ся був бугай на рівнинах Камаргі²⁾, розломив огорожу, в котрій був запертий, і вибіг та покалічив кількоро людей, а коли-б так не був надійшов Кап Матіфу, то був би наробив ще більшого нещастя. Кап Матіфу, станув собі проти бу-

¹⁾ Місто в полудневій Франції.

²⁾ Камаргою звуть ся мочароваті рівнини межі устями ріки Рони в полудневій Франції.

гая і розпер ся добре ногами та чекає. В тій хвилі, коли розлучений звір, спустивши голову в долину, кинув ся на него, зловив він його за роги, скрутив ними і перевернув бугая на землю так, що той лежав горі ногами. Так держав він бугая доти, доки аж той не успокоїв ся і відтак не міг вже нікому нічого зробити.

Можна би навести ще й багато інших примірів його сили та відваги, та вже сих двох вистане. Але Кап Матіфу готов був так само і всюди пожертвувати своє жите, де треба було подати комусь якусь поміч. Словом, був то чоловік як сильний так і щирий та доброго серця. Отже треба було конче, як то вже Поент Пескаде кілька разів казав, щоби Кап Матіфу їв і не стратив своєї сили. Поент Пескаде волів для того і сам не їсти, лиш щоби Матіфу не голодував. Але того вечера якось не заносило ся на то, щоби було за що попоїсти.

— Буде пусто — сказав Поент Пескаде, а щоби розвеселити свого товариша почав знову запрошувати людей та робити з себе сміх. Ходив по підвиспеню потрясав ся натягав ся або знов ходив на руках, бо вже йому надоїло було стояти на нсгах та й запримітив, що не так чус голод, коли йому голова звисає в долину. Промавляв трохи по провансальськи, трохи по славянськи, до людей, що то звичайно люблять слухати,

коли де який клавн¹⁾ плете несотворені річи та робить з себе сміх.

— Лиш зайдіть достойні панство! — викрикував Поент Пескаде. — Заплатите аж тогди, коли будете виходити, лиш крейцар від особи!

Але коли люди хочуть звідкись виходити, то мусять насамперед туди зайти. Пятеро чи шестеро людей стануло собі було, що правда, перед помальованим полотном, але якось нікому не хотіло ся заходити до буди.

Пескаде показував тоненьким прутиком на звірята, що були намазані на полотні. У него не було, що правда, менажерії, але він хотів лиш сказати, що ті звірята живуть дійсно десь там в Афріці та Індії, та що Кап Матіфу мав би їх на одно сїданє, коли-б де вони влїзли йому на дорогу. Кап Матіфу бив знов від часу до часу у великий бубен, від котрого нїс ся голос як від якої пушки, коли стрілити з неї.

— Ось, мої панство, гиена, родом з пригірка Доброї Надії; хитрий і кровожадний звір, перескакує через мури на кладовища та вигрібає²⁾ трупи з гробів і їсть їх!

¹⁾ Клавн (слово англійське) значить то саме, що „придуркуватий”; клавнами називають циркових артистів, що удають придурковатих.

²⁾ Ярмаркові артисти, та властителі переїздних менажерій плетуть звичайно несотворені річи о всіляких звірятах, подібно, як Пескаде в сій повісти. Неправдою є н. пр., що гиена вигрібає трупів (хиба, що вони були

— А ось — показуючи на жовтаву воду з синими цвітми — молодий і цікавий носоріг; йому лише що п'ятнадцять місяців! Він вигодував ся на Суматрі. Коли його везли, то він своїм страшним рогом на носі перебив корабель і мало що не затопив його.

Відтак вдарив прутиком по полотні, де на зеленавім місци був намальований людський кістяк, та відозвав ся:

— А то, мої панство, то страшний лев з гір Атлясу! Він жиє в самій середні Сагари на горячій піску пустині. Коли велика спека, то він ховає ся в норі, а коли знайде кілька капель води, то зараз купає ся. Для того то й називають його нумідійським львом.

Але всі ті його труди і заходи нічого не помагали. Поент Пескаде надармо майже вже викричав собі груди. На дармо і Кап Матіфу бив у бубен. Кількох Дальматинців, сильних гірняків, станули наконець перед велитом Матіфу і почали йому приглядати ся очима знатоків. Поент Пескаде скористав зараз з нагоди і почав їх запрошувати, щоб вони поборолі ся з Капом.

— Заходіть, мої панове, заходіть! Є добра нагода! Користайте з неї! Велика боротьба похід сили! Боротьба на долоні! Аж

би лиш легко присипані піском, а не закопані в землю. А вже зовсім не годна вона перескакувати через мури, так само, як не годен носоріг зробити діри своїм рогом в кораблі).

плечима треба досягнути ся! Кап Матіфу о-біцює кожного кинути до землі, хто схоче з ним побороти ся. Хто його поборе, дістане в нагороду правдиві бавовняні пеленки! Просимо, панове, зайдіть — додав Поент Пескаде і звернув ся до одного із трох здоровенних парубчаків, а той лиш видивив ся на него.

Але ті три парубки якоє не мали охоти пробувати своєї сили з велитом. Поент Пескаде сказав, тогди, що коли вони боять ся то він сам буде з велитом бороти ся. Спробує ся зручність з силою!

— Заходіть, панове! Заходіть! Пресимо ближше! — повтаряв бідний Пескаде заєдно так, що вже аж духу йому не ставало. — Побачите тут, чого-сте ще ніколи не виділи! Поент Пескаде буде бороти ся з Капом Матіфу. Оба близнюки з Провансії! Таки на правду, оба близнюки... хоч і в несднаковім віці і не від одной матери!... Ну, або може ми не подібні до себе? Особливо же я!

Якийсь молодпй мущина станув перед будою і слухав аж до кінця всіх тих нісенітниць, що той наплів. Був то молодий мущина, більше як середного росту, котрому що найбільше могло бути дваїцять і два літ. Його трохи утомлені від праці але приємні черти лица, його поважний вигляд, казали, здогадувати ся, що то мислячий чоловік, котрого може біда учила розуму. По його великих, чорних очах, по підстриженій бороді,

по виразистих під тоненьким вусиком устах, що, видко, мало коли усміхали ся, можна було розпізнати в нім і на тисяч кроків чоловіка з Угорщини, в котрого жилах переважає мадярська кров. Він був одітий простенько, але модно, хоч не після найновішої моди. По його поставі не можна було сумнівати ся, що в сім молодці дозрів вже мущина.

Він слухав, як сказано, безхосенних нісенітниць Поент Пескада. З жалем дивив ся на то, що той вирабляє з себе на підвішеною перед будою. Очевидно мусів колись і сам багато натерпіти ся, коли не міг дивити ся на чужу нужду.

— То два Французи — подумав він собі — бідаки, що ще нині нічого не заробили.

І зараз прийшло йому на гадку, зробити власною особою платячу публіку. Тоті гроші, що він їх мав заплатити за вступ, не мали бути впрочім нічим иным, лиш укритим дарунком, милостинею — а їх мабуть було дуже їм потреба. Він пустив ся отже до дверей, значить ся, до того кусня полотна, що треба було піднести, щоби зайти до буди.

— Будьте ласкаві, пане, зайдіть ближше — сказав Поент Пескаде — представлене зараз розпочинає ся.

— Та бо я тут, як бачу, сам один — запримітив молодий мущина щирим голосом.

— Мій пане — відповів Поент Пескаде гордо — правдиві артисти не дивлять ся

на то, кільки публики, але яка вона.

— То позовольте-ж... — відозвав ся молодий мущина і витягнув свою мошонку.

Виймив з неї два ринські і положив на цинову тарілку, що стояла в кутику на підвішеню.

„Благородне і щире серце” — подумав собі Поент Пескаде, а обернувшись відтак до свого товариша кликнув до него:

— Ходім бороти ся, Капе Матіфу, ходім бороти ся! Нехай отсей пан побачить щось за свої грші.

Саме тогди, коли сей одинокий гість французької і провансальської арени мав зайти до середини, він кудись побіг. Побачив як-раз ту молоду дівчину з її батьком, що чверть години перед тим стояла коло гусяра. Отсей молодий мущина і та молода дівчина мали, видко, однакові гадки, бо вона дала милостиню циганови, а він знов дав акробатам. Але мабуть не та згідність в гадках заставила молодця покинути акробатів і лишити грші, заплачені за своє місце, та побічи за дівчиною в тім напрямі, де вона посеред товпи щезла йому з очей.

— Паноньку!... Паноньку! — кликав за ним Поент Пескаде. — А грші! Та-ж ми їх ще собі не заробили! А то що знов!... Куди він так і пігнав ся... Вже й щез?... Чуєте паноньку!

Надармо шукав він своєї „публики”. Десь йому втекла. Глянув відтак на Капа

Матіфу, котрий так само, як і він, стояв здивований, лиш рот роззявив.

— І то як-раз, коли ми хотіли розпочинати! — промовив нарешті велит. Нема щастя!

— То зачинаймо мимо того! — відповів Поент Пескаде і зійшов по східцях до асени.

Оттаким способом, показуючи свої штуки перед порожніми лавками — котрих, мимоходом сказавши, також не було — хотіли вони бодай заробити собі гроші.

Як-раз в отсю пору роздав ся на греблях порту пустий крик. Всі бігли в ту сторону, як до моря, а з кілька сот грудий роздав ся один голос:

..Трабокольо!... Трабокольо!"

Надійшла була хвиля, коли мале судно мали пускати на воду. Така подія розбуджує завжди цікавість публіки і притягає її. Ціла площа і греблі, ще перед хвилею повні людей, зробились порожні і все побігло до верфти, з котрої мали спускати судно.

Поент Пескаде і Матіфу зміркували, що під сю пору певно ніхто до них не зайде. А що їх брала охота відшукати того самотнього чоловіка, котрий мало що вже не зайшов до їх буди, пішли й собі, не замкнувши навіть буди. Та й на що її замикає? Пішли отже також до верфти.

А верфта була поза ґружівським портом на самім кінчику клина, де беріг спадистий

і вкритий піною розбиваючих ся об него филь.

Поент Пескаде і Кап Матіфу, розпихаючи людей ліктями, дістали ся аж до найпершого ряду. Такої глоти, як тут, не дожили вони навіть на своїх бенефісових представленнях.

Від трабоколя відоймали вже були з його боків всі підпори і він готовий вже був сунути ся на воду. Якор висів вже, де повинен; треба його було лиш спустити, коли судно сподом всуне ся у воду, а тогди воно спинилось би і не поплило би за далеко. Трабоколю був значений лиш на пятьдесять тон¹⁾, а всеж-таки виглядав на досить значну масу, від котрої треба було добре забезпечитись і стеречи ся. На позадній палубі станули два робітники верфтові саме коло позадного машту, на котрім позівала дальматинська хоругов, а два другі стояли на переді, щоби зараз спустити якор, коли буде потреба.

Як звичайно при спусканю кораблів на воду, був і трабоколю обернений задною частию наперед; він держав ся на вимащенім милом помості ще лиш тим, що під него була підложена гальма. Треба було лиш виймати ту гальму, а корабель був би тогди су-

¹⁾ Тона або бочка, вага, значить 1000 кілограмів. Кождий корабель мусить бути значений яку вагу може двигнути.

нув ся з гори на долину силою своєї ваготи. Зо шість робітників підбивало ще довбеньками підсунені з переду ще перед тим під судно кльоци, щоби воно переловсім підняло ся і могло опісля тим певнійши і правильнійше сунути ся у море. Всі з напруженою цікавостію дивили ся на ту роботу і настала була загальна тишина.

В сій хвили появил ся на закрутї пригірка, що засланняє ґружівський порт від полудня яхт¹⁾ прогульковий. Був то корабель на 350 тон. Він хотів переплисти попри пригірок, на котрім була верфта, щоби відтак легко заплисти до порту. А що вітер дув з північного сходу, то пер на него з боку так, що він потребував лиш плисти з вітром, щоби зайти до пристани. Не минуло і десять минут, як корабель мусів звивати вітрила і підходив так скоро, що ріс таки в очах. Щоби заїхати як-раз у сам вхід до порту, мусів той корабель плисти попри верфту, з котрої мав спускати ся трабокольо. Його мали тогди пустити, коли-б той яхт поминув дорогу, котрою мав поплисти спущений трабокольо. Колиб так зійшли ся оба кораблі і вдарили об себе, то певно не було би обійшло ся без великого нещастя на яхті.

¹⁾ Яхт — слово німецького походження, значить „ловин“, — невеликий і легкий корабель, призначений первісно до ловів і уживаний найбільше в Данії, Німеччині і Англії.

Робітники перестали вже підбивати клоци довбиньками під судно, а той чоловік, що мав витягнути гальму спід судна, дістав наказ, щоби ще зачекав. Розходило ся ще о кілька мінут.

Яхт очевидячки підходив чим раз ближше. Вже було видно, що на нїм лагодять ся спустати якор. Всїх очи звернули ся тепер на то пишне судно, котрого білі вітрила виглядали від падаючого на них косо проміння сонця, як би золоті. Його моряки в левантійській ноші, з червоними фесами на голові, кермували кораблем, а капітан стояв на своїм місці з заду коло керманича і видавав прикази спокійним голосом. Яхт станув тепер як раз против верфти.

Нараз поніс ся загальний крик перестрашу. Трабокольо почав сунути ся. З якоїсь незнаной причини попустила гальма і корабель рушив як-раз в тій хвили, коли яхт був обернений до него боком.

Кораблі мусіли тепер конче ударити один об другого. Не було ані часу, ані способу, щоби до того не допустити. На крик людей на березі крикнула і собі перепуджена залага на яхті.

Капітан, що задержав свою холоднокровність, велїв наvertати кораблем, але мимо того була річ майже неможлива, щоби яхт міг ще виминути або наvertнути передом в ту сторону, в котру сунув ся трабокольо і тим способом бодай ослабити удар.

Трабокольо сунув ся вздовж руштованя. Судно сунуло ся і терло сподом так, що аж виходив білий дим спід него, а задна часть хилила ся вже у воду.

Нараз вискочив якийсь чоловік наперед. Він вхопив за линву, що звисала з корабля з боку. Але надармо запірав ся він ногами об землю і тягнув линву до себе, не зважаючи навіть на то, що вона готова потягнути його за собою: не здержить вже корабля. На щастє була недалеко на тім місци стара пушка, вгнана в землю, що служила замість паля до привязуваня суден. В одній хвили обмотав він линву докола тої пушки, а під час коли линва розвивала ся поволи, той чоловік все ще її придержував, не зважаючи на то, що вона готова ще й його вхопити і роздушити. Так держав він її з надлюдською силою може яких десять секунд.

Линва урвала ся. Але тих десять секунд вистало. Трабокольо спустив ся на філі затоки і потонув та виплив знову на верх аж далеко на широкім морі. Перелетів попри яхт може на стопу далеко від него і гнав дальше, аж якор його зачепив в споді об землю та витягнув ся ланц від него і корабель ставув.

Яхт був уратований.

Тим чоловіком, котрому ніхто не міг прийти на поміч, бо все стало ся несподівано і в миг ока, був Кап Матіфу.

— Добре, дуже добре! — крикнув Поент

Пескаде; він побіг за товаришем, а той обняв його, але не на то, щоби ним підкидати, як пилкою, лиш щоби його обнимати, як то він любив обнимати, так, що мало костий йому не поломав.

Тепер же підняли ся оклики признання зі всіх сторін. Вся товпа тиснула ся до того Геркулеса, котрий був так само скромний, як і той силач у стародавніх Греків, та не міг того добре зрозуміти, чого тут парід так дуже одушевляє ся.

В пять мінут опісля занустиє яхт свій якор в порті; елегантна лодка підвезла його власителя до берега.

Був то мущина високого росту, котрому було пятьдесят лїт; волосє його було вже сиве, а борода шпаковата, підстрижена після звичаю на сходї. Бистрі, великі і темні очі, якось дуже рухливі, оживляли його трохи опалене лице, котрого правильні черти можна було назвати ще красними. Але що зараз з самого початку впадало в очі, то була та благородність, ба якась висність, що пробивала ся в цілій його поставі. Його моряцька одїж, темносині шаравари, такий самий кафтан з жовтими гүзиками, чорний пояс, що під кафтаном оперізував блюзу, його легкий брунатний капелюх з полотна — все то було йому дуже до лиця і видко було що віє чоловік добре збудований, по котрім ще старости не слїдно.

Скоро той чоловік, по котрім можна було

догадувати ся, що він енергічний і дуже великий богач, вийшов на беріг, пустив ся просто до акробатів, котрих обступили були люди та їх величали.

Всі з великою почесністю розступали ся чужинцєви.

Коли підійшов до Капа Матіфу, не витягнув може зараз мошонки, щоби виймати з неї якусь значну заплату, але подав силачєви руку та сказав до него по італійськи:

— Дякую вам, приятелю за то, що ви зробили!

Капови Матіфу аж якось соромно стало від того, що йому віддають без потреби честь за таку дрібницю.

— Бо то таки красно було, таки величаво, Капе Матіфу — почав Поент Пескаде славословити свого товариша на всю губу.

— Ви Французи? — спитав чужинець.

— Ще більше як Французи, бо ми Французи з полудневої Франції.

Чужинцєви, коли споглянув на них, очевидно жаль їх зробило ся. Їх нужда за надто пробивала ся їм з лиця; то було зараз по них пізнати. Перед ним стояли очевидно два бідні артисти, з котрих один лише що зробив йому прислугу з нараженєм власного житя, бо коли-б трабоколько був вдарив в яхт, то певно не було би обійшло ся без великого нещастя.

— Зайдіть до мене на корабель! — сказав він до них.

— А коли би, мій князю? — спитав Поент Пескаде і поклонив ся, як лиш умів найкрасше.

— Завтра в полудне, о першій годні.

— Отже о першій годні — відповів Поент Пескаде, а Кап Матіфу кивнув на то лиш головою, ніби на знак, що годить ся на то.

Підчас сеї розмови товпа людий не відступала героя сеї події. Була би його таки на руках занесла, скоро-б лиш його великий тягар не був відстрашив найсміливійших і найдущих. Поент Пескаде, що не пропускав ніколи ніякої нагоди, задумав скористати з сего прихильного настрою публики. Коли чужинець, давши ще дружний знак рукою, пішов, по греблі, відозвав ся він своїм пискливим голосом:

— Мої панство! Боротьба Капа Матіфу з Поентом Пескаде! Просимо лиш близше, мої панове, просимо близше. Платить ся зараз по скінченю представлення... а хто хоче, то може й наперед заплатити.

Сим разом послухала його запросин значна часть публики, таке множество, якого вони ще доси не дожили. Місця доокола арени було за мало! Многі гості мусїли відходити! Многим треба було грони пазад вертати!

По кількох кроках в сторону, як на греблю, стрітив ся чужинець з молодою дівчиною. Незвичайні Пригоди Матїя Саңдорфа — 8

ною і її батьком, котрі виділи все то, що стало ся.

Молодий мущина, що пустив ся був за ними, держав ся трохи віддалік; старий панок відклонив ся був йому дуже з горда, а чужинець добре то добачив. Побачивши того панка, він аж задрожав, як би ним щось кинуло, а очи його засвітилися, як іскри.

Тимчасом батько молодої дівчини приступив до него і промовив:

— Чи то ви, пане, завдяки відвазі того акробата уйшли великого нещастя?

— Я, мій пане — відповів чужинець, котрого голос, чи случайно, чи ні, дрожав від якогось нещоборимого зворушення.

Звернувшись відтак до того, що його питав, спитав ся і собі:

— Позвольте, мій пане, спитати, з ким маю хвилево честь говорити?

— Сіляс Торонталь, з Дубровника — відповів колишній банкир з Триєсту. А чи вільно мені спитати, хто є властителем того яхту прогулькового?

— Доктор Антекірт — відповів чужинець.

Опісля розійшли ся оба ті панове, попращавшись звичайно, підчас коли з арену чути було, як там публіка плеще в долоні і кличе „Славно!” французьким акробатам.

Сего вечера їв вже Кап Матіфу не за себе, а за чотирох, та й ще лишило ся для о-

дного, а його малий товариш, Поент Пескаде, був тим дуже вдоволений.

Доктор Антекірт.

Є люди, котрих слава розходить ся дуже скоро на всі сторони світа, як та чутка, що її передають собі люди.

До таких людей належав і доктор Антекірт, що як-раз прибув до порту в Груджу. Підчас його приїзду стала ся пригода, що була би звернула увагу і на найзвичайнішого подорожного. А він зовсім не належав до звичайних подорожних.

Від кількох вже літ оповідали собі люди в благодатних краях Сходу про доктора Антекірта аж до суеського каналу, в Афріці від Суеса аж по границі Тунісу, над Червоним морем, та в арабських сторонах згадувано заєдно його імя яко того чоловіка, що знає ся дуже в науках природничих, казали, що він гностик¹⁾, що талеб²⁾, що чує як трава росте. В біблійних часах були би назвали його Епіфаном³⁾. В краях над Евфратом були би сказали, що він потомок старих магів⁴⁾.

¹⁾ Чоловік, що має таку силу, що все знає, все може розуміти. В другім століттю по Христі називали себе гностиками александрійські філософи.

²⁾ Учений.

³⁾ Зявище, дух, що появляє ся в виді живого чоловіка.

⁴⁾ Магами звали ся у стародавних Медів і Персів їх

А що було правдою в його славі, а що ні? Лиш то було неправдою, що йому приписувано якусь надприродну силу, що з него роблено, як із тих стародавніх магів, якогось чарівника. Доктор Антекірт був собі чоловіком, як і кождий инший; правда, що дуже образованим, що чоловіком праведного і чистого духа, чоловіком, котрий мислив дуже точно, видавав певно свій осуд і був якийсь аж дивно бистроумний; всім тим його прикметам приходили якимсь дивним способом завсїгди в поміч ще й користні обставини. Так одного разу виратував він був людиність одної провінції в глибині Малої Азії від пошести, котру доси всі уважали за заразливу, ліком, який сам придумав. Розуміє ся, що його слава стала вже певною, коли йому удало ся лічене тим ліком.

Але що найбільше ширило його славу, то була тайна, яка окружала його особу. Звідки він взяв ся? Ніхто того не знав. Яка була його минувшість? І того так само ніхто не знав. Ніхто не міг сказати, де і серед яких обставин він жив. Всі лиш то знали, що люди в Малій Азії та у східній Африці убожали сего доктора Антекірта, що там уважали його за дуже здібного лікаря, що слава його чудесного лічення дійшла аж до найзнаменит-

священослужителі, що приносили божкам жертви та ворожили із зізд, але й були під той час найбільше ученими людьми. Біблія називає їх волхвами.

ших кругів наукових в Європі, та що він так само старанно доглядав найбільшійших людей як і богачів та папів сих провінцій. За то в західних краях ніхто не видів його, від кількох літ, навіть ніхто не знав, де він проживає.

Але хоч доктор Антекірт сам ще доси не випробував був свої штуки лікарської в більших містах Європи, то все-ж таки слава о ній понеслась була і туди. Хоч він приїхав був до Дубровника як простий собі подорожний — як багатий турист, що для власної розривки обїзджає всілякі сторони Середземного моря — то всеж таки всі лиш о нїм говорили. Всі дивили ся на його корабель, сподїваючись, що й його самого побачать. Пригода, підчас котрої Кап Матїфу не допустив своєю відвагою до нещастя, причинила ся також немало до загального зацікавлення.

Таким яхтом міг би був повелічати ся не один джентельмен та любитель водної розривки в Америці, в Англії і Франції. Два його прості як свічки, машти, уставлені майже по середині корабля, — через що можна було значно розвісити велике вітрило — довгота передного машту з двома передними вітрилами, остро загнений, сам передний кінчик судна і взагалі ціле його улажене, мусїло надавати йому великої скорости, чи то в погоду, чи в непогоду. Яхт сей міг двигати на собі тристапятьдесять тон, мав широкі

поперечки та ішов досить глибоко, так, що не було обави, щоби він перехилив ся на бік; можна ним було легко кермувати і він ставив досить значний опір вітрам. При сильнім вітрі міг він легко робити на годину тринадцять і пів морської милі.

А так красно, так чистенько було в нїм з верха і в середині, що навіть і найвибагливійший мореплавець не міг би був собі щось лїпшого бажати. Палуба, зроблена з канадійського сандалового дерева¹⁾, була така біла, що аж світила ся, не було на нїй навіть і найменшого сучка; стїни з середини були гладенько вигибльовані, казоти²⁾ та глипки³⁾ були зроблені з теакового дерева⁴⁾, а мідяна окова світила ся на них, як золото. Словом, все на нїм було як найкрасше, а цілий корабель був зверху помальований на чорно; лиш по середині був золотий пас, що ішов від заду корабля до переду в округ него.

А то треба конче знати, як виглядає той

¹⁾ Сандалове дерево є дуже дороге; його біляк (дерево з верхньої части пня) є біле, а твердяк або ядрівка (дерево із середини) є рожеве і дуже пахуче; Хінці роблять длятого з него своїх божків та рожанці і кадять ним в своїх святинях.

²⁾ Вистаючі над глипками круглі ослони.

³⁾ Малі круглі віконця.

⁴⁾ Дерево теак або індійський дуб дає дуже добрий матеріал; кораблі з того дерева держать три рази довше як з котрого будь иншого.

яхт зверху і в середині бо то була плаваюча домівка того загадочного чоловіка, що має бути героєм сеї історії. Того яхту не вільно було нікому оглядати, але оповідач, звісно, має той дар, що видить все другими очима, і може навіть то описувати, чого живими очима не видів.

В кораблі було все уладжене з як найбільшими вигодами. Сальон і кабіни та комната столова були украшені всілякими малюнками і дорогими прикрасами. Тапети, коври і все, що належало до обстави на кораблі, відповідало як найліпше всім вимогам прогулькового яхту. А треба ще й то знати, що не лиш в комнатах капітана і старших офіцерів, але й всюди було все так уладжене, що було і приємне і приносило якийсь користок; навіть в тій кабіні, де містилися всілякі річи, потрібні до домашнього обходу на кораблі, було так все устроєно, щоби срібна та порцелянова посудина не псувала ся та не біла ся від хитання ся корабля; так само було також в кухні, де панурала голландська чистота і в челядни, де вясїли сітки, на котрих спала служба корабельна, коли на то прийшов час. Служба та складала ся з двадцяти душ; всі були гарно поубирані на лад мальтанських мореплавців, мали короткі штани, чоботи від води, сорочки в пасочки, брунатні пояси, червоні феси та моряцькі кітлі, на котрих білими буквами бу-

ло вишите імя корабля і його властителя.

Але до котрого порту властиво належав сей яхт? Де він був записаний в книгу корабельну? В котрім краю над Середземним морем перебував він через зиму? Ніхто не знав на то так само нічого сказати, як і о особі доктора. На вершку мапшту повівала зелена хоругов з червоним хрестом; такої фляги не було нігде на цілім світі.

Всеж-таки папери корабельні, котрі доктор Антекірт передав властям портовим, заким ще вийшов на беріг, мусіли бути в порядку, бо коли ще опісля власти санітарні зревідували корабель, полишили його залозі зовсім повну свободу.

Імя корабля було виписане малими золотими буквами на самій його середині, але не було сказано, котрий його рідний порт. Корабель називав ся „Саварена.”

Оттаке було то судно прогулькове, котре в сій порі стало ся предметом загального подиву в іржівськїм порті. Поент Пескаде і Кап Матіфу, котрих на другий день дожидав вже на кораблі доктор Антекірт, споглядали на него також з великою цікавістю, лиш були ще трохи більше зворушені як мореплавці в порті. Вони оба, що були родом з побережа Провансії, особливо же Поент Пескаде, знали ся добре на тій чудовій будові судна. Ще того самого вечера не мали що ліпшого робити і приглядали ся кораблеви.

— Ах! — відзивав ся Кап Матіфу.

— Ох! казав Поент Пескаде.

— Ну, що, Поенте Пескаде?

— Та й я то кажу, Капе Матіфу!

Отсі короткі слова оклику значили в устах обох сих бідних акробатів більше, як широка бесіда в устах других.

Робота на „Саварені”, яка розпочала ся була, скоро лиш корабель запустив якор, тепер скінчила ся. Вітрила позвивано і вони спочивали на своїх жердях; линви звисали в порядку, кожда на своїм місти, а полотняний дашок був стягнений. Судно стояло в однім кутику порту, а з того можна було здогадувати ся, що воно постоїть тут певно довший час.

Доктор Антекірт не займав ся сего вечера нічим, лиш ходив собі коло Гружа і роздивляв ся по його околиці. Підчас коли Сіляс Торонталь з донькою сіли до повоза, що ждав на них на греблі, та поїхали до Дубровника, підчас коли знакомий вже нам молодий мущина, не чекаючи кінця ярмарку, вернув пішки довгою алеєю, ходив доктор Антекірт понад порт і старав ся втихомирити всобі своє зворушене.

Гружівський порт є один із найбільших вздовж цілого побережа і можна в нім побачити множество суден всіляких народностей. Доктор, вийшовши з міста, пустив ся берегом понад затоку Омбра Фіюме, що тягне ся двацять миль далеко аж до устя малої ріки Омбри, котрої русло є досить глибоке,

щоби по ній навіть судна, що ідуть глибоко у воді, могли допливати майже під гори, звані Властиця. Около девятої години вернув він знову на греблю і чув при тім, як приїхав великий пароплав пакетовий Льюйда, що їздив до Індії; він казав повезти ся на яхт, зайшов до своєї комнати, де світили ся дві лампи, і перебув там аж до рана.

То був такий його звичай, а капітан „Саварени” — чоловік за триццяти літ, іменем Нарзос — мав приказ не перешкаджати докторови ніколи підчас сих годин його самотної праці.

Та й офіцири і вся залога корабля не знали, більше, як другі люди, хто є той доктор. А всеж-таки були вони йому віддані душею і тілом. Доктор Антекірт не стерпів би був хоч би й найменшого розладу на кораблі, але за то був він добрий для всіх, старав ся о всіх, робив дарунки і не жалував гроший. Ледви чи був би знайшов ся який моряк, котрий би був не хотів, щоби його імя було записане в книжці службовій „Саварени.” Ніколи не потреба було давати якоїсь нагани, ніколи визначувати якусь кару або когось відправляти зі служби. Залого сего яхту то була одна велика родина.

Коли доктор вернув на корабель, пороблено всі приготования на ніч. Позасвічувано ліхтарні на переді і по заду корабля, розставлено варту і все замовкло.

Доктор Антекірт сів собі на софці, що стояла в однім куті комнати. На столі лежало кілька газет, котрі купив йому слуга в Груджу. Доктор перечитав їх бігцем; поминав великі статі, бо волів читати новинки, вісти о кораблях та відомости з товариського життя висших кругів. Аж взяла його дрімота. Около одинайцятої години він розібрав ся без помочи слуги і положив ся спати, але якось довго не міг заснути.

Коли-б так хтось міг був вглянути в його душу і знати що він собі думав, то був би може здивував ся, які гадки ходили йому по голові:

— Хто би то міг бути той молодий мущина, що кланяв ся Сілясеви Торонталеви на греблі в Груджу?

На другий день рано около осьмої години вийшов доктор Антекірт на палубу. Здавало ся, що день буде красний. Сонце освічало вже верхки гір, що видніли ся в глибині заліву. Тінь в порті почала щезати і ніби десь втікала по філях. „Саварена” красувала ся тепер в повнім світлі сонця.

Капітан Парзос приступив до доктора, щоби вислухати його приказів, які він видав йому кількома словами, привитавшись з ним сердечно.

Пізнійше віділила лодка з чотирма людьми і причалила до берега, щоби забрати звідтам на корабель Поента Пескаде і

Капа Матіфу, котрі після умови мали там прийти під ту пору.

Був то важний, торжественний день в житю сих кочуючих, чесних молодців, котрих судьба кинула так далеко від їх рідного краю від Провансії, за котрою вони тужили.

Оба чекали вже на березі. Скинули з себе свою акробатську ношу а перебрали ся в иншу, що правда, вже переношену, але чистеньку одіж. Не могли так само як і вчера надивувати ся тому яхтови. Кап Матіфу і Поент Пескаде не лиш що повечеряли, вечером, але вже й поснідали нині. Допустили ся страшенної розтрати, котра поясняє ся тим, що вони мали вчера аж сорок і два ринських доходу. Але не важили ся розпустити всіх грошей. Поент Пескаде був розважний і оглядний; мали жити за що бодай десять днів.

— А то все твоя в тім заслуга, Капе Матіфу!

— Бодай так. Пескаде!

— А вже-ж нічия, лиш твоя, бо ти великий чоловік!

— Добре, добре, нехай і так буде! — відпорів велит.

Лодка з корабля „Саварени” причалила до берега. Керманч підняв ся, приложив руку до шапки і сказав, що стоїть до розпорядимости „панів”.

— Панів? — відозвав ся Поент Пескаде. — Яких панів?

— Та до вашої розпорядимости. Доктор Антекірт чекає на вас, панове, на кораблі.

— Добре. Отже ми тепер вже „панове” — сказав Поент Пескаде.

Кап Матіфу витріщив ще більше очі і заклопотаний крутив кателюхом в руці.

— Будьте-ж ласкаві, панове, сїдайте до лодки! — сказав керманич.

— Ідемо вже, ідемо! — відповів Поент Пескаде, махнувши рукою, як справдішній вже пан.

За хвильку сиділи вже оба на чорній дерзі з червоними берегами, котру рзестелено на лавочці, а керманич сїв собі поза ними.

Під вагою велита пішла була лодка глибоко у воду, так, що виставала може лиш на чотири або пять цалїв понад воду; треба було задоймити й кінці дерги, щоби не замочили ся. Керманич дав свиставкою знак до відїзду, а чотири весла стали рівночасно гребти воду. Лодка стрілою посунулась до Саварену”.

Обом бідакам зробило ся якоесь маркотно, аж ніби чогось стало їм лячно. Двом акробатам віддають таку честь! Кап Матіфу навіть не важив ся рушитись. Поент Пескаде мимо того, що аж не знав, що з ним діє ся, не міг таки здержатись від сміху, котрий проявив ся був на його інтелігентнім лиці. Лодка обїхала корабель з заду і причалила до

него з боку, з почетної сторони. Оба приятелі вилізли відтак на корабель по драбині із шнурів, котрої щєблї аж угинали ся під Капом Матіфу. Їх завели зараз перед доктора Антекірта, що сидів на позадній палубі.

По дружнім привитаню і по деяких церемонїях посїдали собі наконець Кап Матіфу і Поент Пескаде на стільці. Доктор споглядав на них через хвилю мовчки. Його холодний погляд і красне лице зробило на них вражінє. А хоч на його лиці не видко було усміху, то річ певна, що він в душі усміхав ся.

— Мої приятелі, — відозвав ся він по довшій хвили — ви вибавили мене і цілу мою залогу вчєра від великого нещастя. Я хотїв вам за то нині ще раз зложити подяку і длятого запросив вас до себе.

— Панє доктор, — відповів Поент Пескаде, що став вже був знову трохи сміливійший, — ви дуже ласкаві. Нєма за що дякувати. Мій товариш зробив лиш то, що на його місци зробив би кождий инший, коби лиш мав таку силу, як він. Або що, може не правда, Капє Матіфу?

Велит кивнув на то головою, нїби на знак, що він такої самої думки.

— Може бути сказав на то доктор — але не у кождого така сила, як у него: ваш товариш міг був зложити своєм житєм і длятого я винен йому подяку.

— Та бо, пане доктор, ви засоромляєте мого товариша — відповів Поент Пескаде — він вже аж почервонів ся; у него багато крові, а то для него небезпечно, коли йому кров вдарить до голови...

— Ну, добре, мої приятелі. я вже виджу, що ви не любите компліментів, отже й не буду їх вам говорити. Але що кожда прислуга...

— Пане доктор, вибачте, що вам перебиваю, але я тої гадки, що кожде добре діло має вже само в собі заплату; так бодай стоїть в тих книжках, що то пишуть про моральність. Ми вже маємо достаточну заплату.

— Вже маєте? А яку? — спитав доктор, побоюючись, чи може вже хтось його часом не випередив.

— А вже-ж, що маємо. По вчорашній надзвичайній пробі сили нашого Геркулеса, хотіла публіка видіти ще й другі його артистичні здібности. До нашої буди зійшло ся множество людей. Кап Матіфу кинув кількох дужих гірняків та найсильнійших двигарів з Груза в пісок і ми мали тому величезний заробок.

— Аж величезний?

— А так... В цілій нашій обізнці акробатичній ми ще такого величезного зарібку не мали.

— Ну, преці, кількож було того величезного зарібку?

— Сорок і два ринських!

— Не може бути!... Я того не знав — відповів доктор Антекірт, посмішкуючись не в злім наміреню. Коби я був сподівав, що ви даєте представлене, то я був би дуже радо також пішов подивити ся. А всеж-таки позвольте, що я вам заплачу за своє місце.

— Нині вечером, пане доктор, нині вечером, коли схочете зробити нам честь і подивити ся на наші штуки.

Кап Матіфу склонив ся чемно і лиш рушав плечима, котрі — як казав Поент Пескаде, розповідаючи, що то було можна вечером у них побачити — ще ніколи не докторкнули ся землі.

Доктор Антекірт зміркував, що годі буде наклонити акробатів, щоби вони прийняли від него яку заплату грішми. Постановив отже поступати инакше. Але вже й уложив собі був плян ще таки вчорашного дня. Ще того самого вечера розпитував ся він про акробатів і довідав ся, що то люди чесні, на котрих можна спустити ся.

— Як ви називаєте ся? — спитав він.

— Я лиш знаю, що мене зветі Псентом Пескаде — пане доктор.

— А вам як на імя?

— Матіфу.

— Кап Матіфу — додав Поент Пескаде, він вимовив з неаби якою гордостію повне імя, що на всіх аренах полудневої Франції мало добру славу.

— Преці то лиш прибрані імена! — за-
примітив доктор Антекірт.

— Не маємо інших — відповів Поент
Пескаде, а коли може й були якісь інші, то
вони нам десь погубили ся по дорозі з подер-
тих кишень.

— А... ваші родичі?

— Родичі, пане доктор? Ми такого до-
статку собі не дозволяємо. Колись, коли роз-
богатіємо, то може і знайдуть ся які, що схо-
тять взяти по нас спадщину.

— Але ви Французи? З котрих сторін?

— З Провансії — відповів Поент Пе-
скаде гордо — отже ми подвійні Французи.

— Ви, Поенте Пескаде, як видно завсі-
гди веселі!

— Моє зване того вимагає. Погадайте
собі, пане доктор, такого весельчака, що
стояв би на сцені та пустив уха по собі. За
одну годину посипалось би йому більше яб-
лок в голову, як би він міг через ціле своє
житє зісти. Я завсігди веселій, бо так му-
сить бути.

— А Кап Матіфу?

— О, Кап Матіфу поважний, статочний,
більше сам в собі. — сказав Поент Пескаде
— і став приплескувати свого товариша, як
того коня, котрого хотів би попестити. Він
при своїй роботі мусить бути поважний. Ко-
ли хтось підкидує пятьдесяти фунтами, як
пилкою, то мусить бути дуже поважний. Ко-
ли хто боре ся, то боре ся завсігди.. навіть

з нуждою. А вона таки не кинула ще ним до землі.

Доктор Антекірт слухав з цікавостю бесіди сего лепського чоловіка, що гірко бідував на світі, але мимо того не нарікав на свою долю. Він виміркував по нїм, що хоч в нїм і чесна та щира душа, але й не мало в нїм хитрости, та подумав собі, щоби то могло було бути з такого чоловіка, коли-б судьба не була поскупила йому средств від самого початку житя.

А куди-ж підете звідси? — спитав він дальше.

— Куди нас очі поведуть. Очі то ще таки часами найліпшим проводирем, і взагалі знають добре дорогу. Лиш в отсїм мабуть біда, що вони нас сим разом за далеко завели від нашої вітчизни. Ми повинні були насамперед їх спитати, куди вони нас несуть.

Доктор Антекірт дивив ся через хвилю на них обох а відтак відозвав ся знову:

— Ну, що-ж би для вас зробити?

— Нічого, пане доктор — відповів Поент Пескаде, — зовсім нічого!

— Може маєте охоту вертати назад в рідні сторони до Провансїї?

Акробатам аж очі засвітили ся.

— Я би вас аж туди завіз.

— То було би знаменито! — сказав Поент Пескаде, а відтак обернув ся до свого товариша і спитав його:

— А ти що на то, Капе Матіфу, чи ти би хотів вернути?

— Чому би ні... коли-б і ти вертав зі мною.

— Але що ми там будемо робити? З чого будемо там жити?

Кап Матіфу потер ся рукою по чолі, як звичайно, коли настали якісь трудні хвили в його житю.

— Будемо... будемо.. муркотів він щось.

— І ти не знаєш... і я так само не знаю... Але нічого не вадить. Будемо в ріднім краю. Чи то буває де таке на світі, пане доктор, щоби такі два бідаки, як ми, мали одну вітчину, щоби такі два пройдисвіти, що не мають навіть родичів, десь породили ся? Я то вже від давна над тим думаю і не можу того ніяк збагнути.

— А може схочете стати у мене на службу? — спитав доктор Антекірт.

На таке несподіване предложене Поент Пескаде аж схопив ся, а Кап Матіфу лиш видивив ся на него і не знав, чи й собі встати чи ні.

— У вас на службу стати, пане доктор? — промовив нарешті Поент Пескаде. Та що вам з нас прийде? Ми нічого більше не знаємо, лиш їздити та показувати свою силу і зручність. Коли вас то може забавляти під час вашої подорожи, або може у вашім краю то...

— Послухайте, що вам скажу — перебив йому доктор Антекірт; — мені треба відважних, щирих і зручних людей, що помогли би мені перевести мої пляни. Вас нічо не вяже, не тягне до вітчизни. Скажіть, пристанете до мене?

— Але коли ви переведете свої пляни...
— сказав на то Поент Пескаде.

— То й тогди не потребуєте мене покидати, коли вам буде у мене добре — відповідь доктор. — Зістанете у мене на кораблі. Або от що! Будете учити мою залогу, як робити переверти у воздуху. Коли-ж захочете вернути до своєї вітчизни, то й то буде вам вільно, а й тогди будете мати достаточне забезпеченє на будучність.

— Пане доктор! — сказав на то Поент Пескаде — ваше предложенє чей не виходить на то, щоби ми у вас дармували? Ми би на то не пристали, щоби вам не здали ся до ніякої роботи!

— Будете мати таку роботу, що будете вдоволені з неї.

— То вже добре знати, пане доктор!

— Що-ж на то скажете?

— Може одно. Нас тут двох перед вами, Кап Матіфу і я. Ми оба з одного краю і були би певно також з одної родини, коли-б ми яку мали. Ми як два рідні брати. Кап Матіфу не міг би жити без Поента Пескаде, а Поент Пескаде без Капа Матіфу. Погадайте собі лиш тих сіямських близнюків; не можна їх

було розділити, бо один без другого був би загинув. Коротко сказавши, ми також Сіямці. Ми дуже любимо ся, пане доктор!

І Поент Пескаде витягнув руку до Капа Матіфу, а той приложив собі її до грудий і пестив ся з нею, як мала дитина.

— О тім нема й бесіди, щоби вас розлучати, мої приятелі; я вже то добре виджу, що ви би ніяк не розлучили ся.

— Коли так, то діло було би вже покінчене, коли-б...

— Коли-б що?

— Коли-б Кап Матіфу на то пристав.

— Кажі, що пристаєш, Поенте Пескаде, то скажеш вже й за мене.

— Отже добре, то діло вже полагожене — відповів доктор — а певно не пожалуєте того. Від нині вже не будете працювати.

— Ого! пане доктор! майте ся на бачности! — відозвав ся Поент Пескаде. — Берете більший тягар на себе, як вам то навіть може здає ся.

— А то чому?

— Бо то вас буде дорого коштувати, особливо той Кап Матіфу. Мій Кап Матіфу їсть спору, а ви чей не схочете, щоби йому у вашій службі сил прибувало.

— Нехай йому про мене і вдвоє прибуде.

— То він вас тогди цілком зруйнує, пане доктор!

— Мене ніхто в світі не зруйнує, Поенте Пескаде.

— Але бо їсть два, а може й три рази на день...

— А хоч би й п'ять, шість і сім разів, скоро лиш йому захоче ся — відповів доктор Антекірт сміючись. У мене для кожного стіл накритий.

— Чуєш, Капе? — відозвав ся Поент Пескаде урадований. — Будеш їсти, кільки тобі захоче ся.

— Та й ви також, Поенте Пескаде.

— О, я то лиш як за того воробця. Але чи ми часто, пане доктор, будемо пускати ся на море, коли вільно вас спитати?

— Дуже часто. У мене тепер на всіх кінцях Середземного моря повно роботи. Недужі, котрих я лічу, то майже на всіх бережах. Я виконую практику лікарську на спосіб міжнародний. Коли якийсь недужий, що в Танґері¹⁾ або на Балсарах²⁾, зве мене, підчас коли я в Суєсі, хіба-ж мені не їхати до него? Як лікар у великім місті бігає з одного передмістя на друге, так їду я з Гібральтару на грецькі острови, з Адрі до залуви Ліонського, а з Йонського моря³⁾ до

¹⁾ Місто в північній Африці над проливом гібральтарським, напротив Іспанії.

²⁾Балеарами називають ся три острови в Середземнім морі, належачі до Іспанії і недалеко на сході від неї; найбільший з тих островів Мальорка (столиця: місто Пальма), відтак Менорка і Кабрера (незамешкала,

заливу Габес⁴⁾). У мене є ще й інші, десять разів скорішні судна, як отсей яхт, а ви будете зі мною найчастійше їздити.

— То дуже добре, пане доктор — сказав на то Поент Пескаде затираючи собі руки.

— Але чи ви не боїтеся іти на море? — спитав доктор.

— Ми б боялися іти на море? Ми діти Провансії! Ще хлопцями, бувало, пускали ся ми човном по ріці. Де-ж там! Ми не боїмося моря, ані морської хвороби, бо ми увикли ходити головою в долину а до гори ногами. Коли-б панове і пані, що мають пускати ся на море, лиш два місяці так собі походили, як ми, то не потребували б підчас їзди кораблем так йойкати та стогнати. Просимо панове і пані! Лиш спробуйте і вступіть до нашого товариства!

І Пескаде став так весело викрикувати

повна кіз і кріликів). Недалеко від Балеарів острови Пітиузи (соснові острови): Ібіца і Форментера (пшеничний остров).

⁸⁾ Море Йонське, часть моря Середземного, на захід від грцького побережа, сполучає ся з Адрійським морем противом отрантським; тут острови звані йонськими: Корфу, Леквас (або Санта Мавра), Итака, Кефальонія і Занте.

⁴⁾ Габес, місто на східнім побережу Тунісу в Африці, а від него і назва заливу. Одного часу був плян перекопати звідси канал від моря через озера (по арабськи „шоґ“) Джерід, Парса і Мельрір аж в глибину пустині Сагари і залити ту пустиню водою.

на давний лад, як коли-б то він все ще стояв на підвиспеню перед своєю будою.

— Славно, Поенте Пескаде! — сказав доктор. — Я вже виджу, що ми дуже добре погодимо ся з собою, лиш дивіть ся, щоби ви не стратили своєї веселости. Смійте ся і веселіть ся та співайте, кільки хочете. Будучність може бути так сумна, що ваша веселість тогди придасть ся.

Сказавши то, доктор Антекірт став якось дуже поважним. Пескаде, що добре дивив ся на него, зміркував, що сей чоловік мусів колись в своїм житю зазнати великого горя, а може бути, що й він колись такого горя зазнає. Він відозвав ся длятого чим скорше:

— Пане доктор, ми тепер віддаємо ся вам душею і тілом.

— А від нині можете вже розгосподарувати ся в своїх кабінах. Я мабуть лишу ся ще на кілька днів в Груджу і Дубровнику; але то буде добре, коли ви вже тепер привикнете жити на „Саварені“.

— Будемо жити на ній аж до тої хвилі, доки не заведе те нас до свого краю — додав Поент Пескаде.

— Я не маю вітчизни, а радше сказавши маю лиш таку, яку сам собі сотворив, маю край, що є моїм, а коли схочете, то він буде і ваш.

— Ходім же, Кап Матіфу! — відозвав ся Поент Пескаде — будемо продавати наші

маєтки. Лиш не бій ся; ми нікому нічого не винні, то й не зачнуть нас до Іванової хати.

Оба приятелі розпращали ся з доктором Антекіртом та сіли на лодку, котра вже на них чекала, і поплили від греблі під Грузем.

До двох годин списали вже всі свої хаєтки і відпродали одному товаришеви всі дручки, на котрих розпинало ся полотно, коли треба було ставити буду, помальоване полотно та великий і малий бубен — от і ціле їх майно. На то не треба було багато часу, не треба було великого труду, але також і не угинали ся під тягаром тих кілька ринських, якими обібрали ся із тої продажи.

Але Поент Пескаде упер ся був на то, щоби він взяв собі на памятку із свого життя акробатського свій одяг, в який перебирав ся за весельчака і свою сопілку, а Кап Матіфу, щоби взяв собі свою буду і також одяг силача. Їм було би жаль розстати ся з тими інструментами та з тими світячими лахами, в котрих нажили собі тільки слави. Сі річи зложили вони на самім споді одної однісенької скринки, що скривала всі їх дорогоцінності, всю одіж, все добро і всі маєтки.

Під вечер вернули Поент Пескаде і Кап Матіфу знову на „Саварену.“ Велика кабіна в передній часті корабля вже була для них приготовлена і вигідно уладжена; було в ній все, „чого треба до писаня“ — як сказав веселий Пескаде.

Залога, котру вони виратували від стра-

шого нещастя, повитала нових товаришів дуже сердечно. Поент Пескаде і Кап Матіфу переконали ся зараз, що в виду корабельної кухні нема чого жалувати за пропавшими кухнями провансальських арен.

— А видиш, Капе Матіфу — казав Поент Пескаде допиваючи чарку вина з Асті¹⁾) таки чоловік дійде до чогось, коли жне чесно. Треба чесно жити!

Кап Матіфу лиш кивнув на то головою, бо не міг промовити, позаяк заткав був собі рот спорим куснем печеної шинки, що зараз разом з двома вареними яйцями щезла в його горлі.

— Слухай, Капе, який би то мусіє бути наш заробок, коли ти так заїдаєш? — спитав Поент Пескаде.

Вдовиця Стефана Баторого.

Не лиш по Дубровнику, але й по цілій Далматії пішла чутка про приїзд доктора Антекірта. Газети, скоро лиш подали першу звістку про приїзд яхту до Гружа, кинулись зараз з цілою захланністю на сю добичу, котра обіщувала подати їм багато цікавих новинок. Властитель „Саварени” не міг отже уйти тої почеси, але й тої недогідности, яку приносить з собою слава. Ніхто о нікім не говорив, лиш о нім; ба, стали собі розпові-

¹⁾ Місто в північній Італії, в провінції Алессандрія.

дати про него навіть справдішні бзайки. Ніхто не знав, хто він, звідки він приїхав і куди їде, а то ще більше викликувало в людях цікавість. Але коли люди не знають нічого, то можуть тогди Бог знає чого здогадувати ся, а з того має хосен той, хто найбільше видумує і ніби то все найліпше знає.

Новинкарі газетярські хочачи вдоволити бажаню своїх читачів, пігнали ся чим скорше до Гружа, а декотрі з них явили ся навіть і на яхті, але не побачили того чоловіка, о котрім безустанно всі говорили. Залога дістала зовсім простий приказ казати, що доктор не приймає нікого у себе. Та й відповіді капітана Нарзоса на всі питання навідуючих ся були завсеїди одні і ті самі:

— Звідки приїхав пан доктор?

— Звідки йому сподобало ся?

— А куди поїде?

— Куди йому сподобає ся.

— А хто-ж він?

— Ніхто не знає, може й він сам не знає більше, як ті, що довідують ся про него.

Ото був би добрий спосіб заспокоїти цікавість читачів, подаючи лиш отсі короткі відповіді! Та годі було так зробити, а з того вийшло, що настали всілякі видумки. Доктор Антекірт знав вже наперед, чого від него хотіли. Йому було все одно, що про него будуть писати тоті довгоязики. Одні казали, що він ватажко морських розбишаків; другі здогадували ся, що він король якоїсь великої а-

фриканської держави, котрий їздить потайком, щоби пізнати світ і людей. Ще інші говорили, що він прогнаний політик або ворохобник, що мусів втікати із своєю краєю, а тепер їздить по світі, як філософ і учений. Ті знов, що признавали йому титул доктора, також всіляко говорили: одні казали, що він знаменитий лікар, котрий може ще тогди вилікувати якогось недужого, коли вже йому ніщо не помагає, другі знов доказували, що він простий шарлятан¹⁾, котрий, коли-б його добре приперти, не виказав би ся навіть патентом на лікаря.

Доктори медицини в Дубровнику та Грузжу ледви чи могли би були заіхзвати доктора Антекірта за то, що він неправно виконує практику лікарську, бо він дуже обережний, а хоч хтось і просив його о якусь пораду, то він виходив звичайно потайком.

Властитель „Саварени“ навіть не наймив був собі якогось помешканя на час свого тут перебуваня; навіть не заїхзав до якогось готелю. В перших двох днях свого побуту в Грузжу не пускав ся дальше, як лиш під Дубровник. Ходив лиш на дальші проходи в околиці, а раз чи два рази ходив з ним також Поент Пескаде, котрого природна інтелігенція була докторови сподобала ся.

¹⁾ Шарлятан (слово французьке) означає чоловіка, що багато говорить, удає ученого, лікаря, або якогось знатока та дурить людей непридатними до нічого ліками або радами; шарлятан по нашому — дурисвіт..

Підчас коли він сам і не показував ся до Дубровника, то за то пішов туди одного дня Поент Поскаде. Молодий проворний муштина, діставши довірочне припоручене розвідати дещо в місті, коли вернув назад, то відповідав на питання доктора:

— Отже він мешкає на Страдоне.

— Так є, пане доктор, при найкрасшій вулиці в місті. Він мешкає в дворі недалеко площі, де стоїть стара палата дожів¹⁾, що то її показують чужинцям, в пишнім дворі, зі службою і повозами. Жие собі як справдішній міллоновий пан.

— А тамтой другий?

— Тамтой другий, чи радше тамті другі? — відповів Поент Пескаде. Вони мешкають також втій часті міста, але в хаті, що стоїть собі, як би на самоті, на горбі, в крутій та вузенькій вуличці — треба іти по ній таки на правду, як не сходах — з тої вулички заходить ся до їх хати.

— А хата яка?

— Мала і низька, виглядає зверха і в середині бідненько, але мені видить ся, що там дуже чисто. Зараз пізнати, що там живуть бідні, але якісь горді люди.

— А пані?

— Я її не видів, але кажуть, що її май-

¹⁾ Дожа (слова італійське — значить князь) називав ся у Венеції, Генові і Дубровнику вибираний президент републики, маючий майже монархічну власть.

же ніколи не видко на МаріNELи—а Марі-
неля, то бачите, так називає ся тота вулиця.

— А її син?

— Я його видів, пане доктор, як-раз коли
вертав до своєї матери.

— А яке-ж вражінє зробив він на тебе?

— Мені здавало ся, що він ніби чогось
зажурений, майже як би чогось неспокійний.
Можна би сказати, що той молодець вже бо-
гато натерпів ся. Можна то зараз по нім пі-
знати.

— А ти, Поенте Пескаде, також немало
натерпів ся, а преці по тобі не можна того
пізнати.

— Терпіти на душі а на тілі, то не все
одно, пане доктор. Тому то я й умів укрити
то, що мене боліло, та ще й притім сміяв ся
до того.

Доктор говорив же Поентови Пескаде
таки просто „ти”, бо Пескаде уважав то собі
за ласку, та й Кап Матіфу мав незадовго до-
ступити тей ласки, але він занадто при своїй
величині гиглядав поважно, як би йому так
скоро можна тикати.

Вислухавши такого справозданя Поента
Пескаде, перестав вже був доктор Антекірт
ходити на проходи під Груж. Здавало ся, як
коли-б вижидає: якоїсь події, котрої не хотів
прискорити своєм появленєм ся з Дубровни-
ку, де і без того вже знали, що він приїхав
на „Аварені”. Сидів отже на кораблі, аж
стала ся та подія, котрої він вижидає.

Дня 29 мая, о одинайцятій годині, приказав доктор спустити свою лодку на воду, оглянувши перед тим дальновидом добре всі береги порту; сів на лодку і казав підвезти себе до греблі, де, видко, чекав на него якийсь чоловік.

— То він, таки то він сам — подумав собі доктор. — Пізнаю його, хоч і як дуже він змінив ся.

Той чоловік, то був старенький, згорблений дідусь, хоч йому було лише сімдесят літ. Біле, як молоко волосе покривало його подавшу ся трохи нанерод голову. На його лиці видко було якийсь поважний смуток, а потахлі очи ледви ще додавали йому якогось життя; видко було по них, що нераз мусіли плакати. Стояв на березі і не рунав ся, а заєдно лиш снюглядав на лодку, відколи вона відчалила була від яхту.

Доктор удав умисно, що не видить і не пізнає дідуся. Навіть ніби й не звертав на то уваги, що він там стоїть. Але ледви поступив ся кілька кроків, як вже приступив до него старий дідусь та здоймивши панку з голови, спитав:

— Чи то ви, паноньку, той доктор Антекірт?

— Так називаю ся — відповів доктор і дивив ся на бідного чоловіка, котрий навіть і не рушив повіками, коли він на него видивив ся. А відтак спитав:

— А хто-ж ви, мій друже, та чого вам до мене?

— Мені на імя Борик .— відповів дідусь — а я служу у пані Баторової. Моя пані хотіла би з вами поговорити та просить, щоби ви пазначили пору...

— Пані Баторова? — повторив доктор. — Чи то не вдовиця по тім Мадярі, що то пожив смерти за свій патріотизм?

— Тота сама. Хоч ви й не виділи ще ніколи пані Баторової, то ви її мабуть добре будете знати коли ви доктор Антекірт.

Доктор слухав уважно слів старого слуги, що стояв перед ним спустивши очи в долину. Розважав, чи може поза тими словами не криють ся якісь інші гадки. А далі й спитав:

— А чого-ж вашій пани потреба від мене?

— З причини, котрі ви пане доктор мабуть знаєте, хотіла би пані поговорити з вами.

— Скажіть, що я зайду до неї.

— Коли вона воліла би зайти до вас на корабель.

— А то длячого?

— Вона хотіла би, щоби її розмова з вами була в тайні.

— В тайні? А то чому?

— Через її сина. Петро не сміє знати, що ви були у пані Баторової.

Та відповідь видала ся докторови якось

дивною; але перед Бориком не дав того пізнати по собі.

— Я волію таки сам зайти до пані Баторової — відповів він в голос. А чи міг би я прийти тогди, коли її сина не буде дома?

— Можете прийти, пане доктор, коли вапа ласка, але не скорше, аж завтра. Петро відїзджає нині вечером до Задару і верне аж за кілька днів.

— А чим же Петро Баторий займає ся?

— Він техніком, але не міг доси знайти собі посади. Оттак бачите! мати і син жили в тяжкій нужді.

— В тяжкій нужді! — вирвалось докторови з уст. То пані Баторова не має з нїзвідки ніякої помочи?

Він замовк, а дідусь лиш згорбив ся ще більше і важко зітхнув.

— Не можу вам нічого більше сказати, пане доктор; пані Баторова, коли побачить ся з вами певно вам все розповість, що вам потреба знати.

Доктор лиш на силу здержав ся, щоби не дати пізнати по собі свого зворушення.

— А де-ж мешкає пані Баторова? — спитав він відтак.

— В Дубровнику, в часті міста, що зве ся Страдоне, при вул. Марінелля, ч. 17.

— А чи можна буде поговорити з панею Баторовою завтра в полудне межі першою а другою годиною?

— Можна, пане доктор, я сам заведу вас до неї.

— То скажіть же пані Баторовій, що може сподівати ся мене завтра о тім же часі.

— Дякую вам в її імени — відповів дідусь, а по хвили, надумавшись ще чогоєь додав:

— Можете здогадувати ся, пане доктор, що розходить ся о якусь прислугу для пані Баторової.

— Яка-ж би то була прислуга — спить доктор живо.

— Не можу сказати — відповів Борик, а відтак поклонив ся і пішов гостинцем, що веде з Гружа до Дубрєвника.

Послідні слова старого слуги зробили очевидно вражінє на доктора. Він постояв ще на березі і дивив ся за відходячим Бориком. Вернувши на корабель дав він Поєнтови Пескаде і Капови Матіфу відпустку, а сам замкнув ся в своїй комнаті, бо хотів там пересидіти в спокою прочу часть дня.

Поєнт Пескаде і Кап Матіфу використали свою відпустку, справді так, як ті, що жиють із своїх капітанів. Не могли таки витримати, щоби не зайти хоч до кількох буд на ярмарку. Поєнт Пескаде мав таки охоту показати якомусь клявнові, що він незручний і не уміє людей забавити, Капа Матіфу аж пальці свербіли, так би був пішов побороти ся. Але оба ще завчасу пригадали собі, що

вони належать вже до залогі „Саварени” отже лиш дивили ся та й не жалували плескати в долоні, коли їм що сподобалось.

На другий день, як доходила вже як-раз дванайцята година, казав ся доктор повезти на беріг. Відславши назад свою лодку, пустив ся він до Дубровника довгою на два кілометри дорогою, що іде горбом попри сільські хати і обсаджена тїнистими деревами.

Алея не оула ще в сю пору так оживлена, як буває звичайно в кілька годин пізнійше, коли то по ній їздять повози, та ходить множество людей або їздить верхом.

Доктор, роздумуючи о маючій наступити незадовго стрічи з панею Баторовою, пустив ся бічною доріжкою і незадовго станув коло Борго-Піле, скалистої стїни, що стоїть поза трома кріпостними валами міста. Брама від випаду стояла отвором, а дорога вела під ті три вали аж до середини міста.

Та Страдоне то дуже красно вбрукована улиця, що тягне ся від Борго-Піле аж до передмістя Пльочче, отже через ціле місто. Вона стає ширша при споді одного горба, де півколесом піднімає ся цілий ряд домів. На її кінци є стара палата дожив, красний будинок з пятнайцятого столїтя, з подвірєм в середині і прясїнком на стовпах встилю ренесансовім та з каблуковими вікнами. Стрункі стовпи пригадують часи, коли процвітала тосканська архітектура.

Доктор не потребував так далеко іти. Улиця Марінеля, про котру Борик день перед тим згадував, іде в половині вулиці Страдоне на ліво. Він ішов поволійше, коли кинув оком по палаті, збудованій з ґраніту, котрої богата фасада і бічні будинки стояли на скіс від него по правім боці. Через отверту браму від подвіря видко було пишну, панську кариту, запряжену красними кіньми, а на ній сидів візник і ще другий слуга; карита стояла при вході до палати, заслоненім елеґантною верандою.

Як-раз вийшов з палати якийсь пан, та сів до карити; коні сїпнули і пігнули вулицею, і брама за ними замкнула ся.

Був то той сам пан, що три дни тому назад зачепив був доктора Антекірта на березі в Грузу, колишній банкір з Трїєсту, Сіляс Торонталь.

Доктор не хотів з ним стрітити ся і для того чим скорше уступив ся на бік, але аж тогди пустив ся дальше, коли віз, що котив ся скоро, щез десь на кінци вулиці.

— Отже оба в тім самім місті — сказав він сам до себе; — не моя в тім вина, так, видко, случай вже хотів.

Вулиці, що ведуть від Страдоне на ліво, є вузенькі, заулковаті, і зле бруковані та виглядають бідно. Представте собі велику ріку, до котрої з одного боку вливають ся лині малі потоки, що в них вода липн тогди, коли дощ. Доми тут піднимають ся один по-

над другий, як коли-б лізли в гору, бо їм воздуха не стає; дивлять ся собі око в око, коли можна назвати очима ті вікна, що у них з переду або по на дахах. Так ідуть ті доми аж під гору, де на вершку стоять форти Мінчетто і Сан Льоренцо. Возом годі сюди переїхати. Підчас дощу роблять ся із сих вулиць справдішні потоки. Але й в инший порі то з них лиш ніби якісь дебри, в котрих там, де земля нерівна, або нараз стрімко уриває ся, треба було поробити сходи. Зараз на перший погляд видко, яка велика різниця mezi тими пишними будівлями на Страдоне а сими тут скромними домиками.

Доктор зайшов в уляцію Марінелю і пустив ся сходами, котрим як би десь кінця не було. Уйшов більше як шістьдесять ступенів, заким станув перед домом число 17.

Там зараз отворили йому двері. Старий Борик вже чекав на доктора. Він завів його, не відзиваючись ані словом, до бідно прибраної але чистенької комнати.

Доктор сів собі. Ані трохи не було по нїм видко, щоби отся домівка чим небудь хочби дрібку його зворушила, навіть і тогди, коли увійшла пані Баторова і промовила до него:

— Чи пан доктор Антекірт?

— Так є, ласкава пані — відповів він і встав.

— Я не хотїла вас трудити, пане доктор, аж сюди так високо.

— Але я, моя пані, хотів вас відвідати і вірте мені, прошу, що я вам зовсім готов до услуги.

— Я аж вчера довідала ся, що ви приїхали до Гружа і післала зараз Борика, щоби він поспитав ся, чи можу з вами хвильку поговорити.

— А я, як бачите готов послухати, що мені скажете.

— Чи мені вже можна відійти? — спитав Борик.

— Лиши ся тутки — сказала пані Баторова. — Ти одинокий приятель мого дому, то й знаєш, що я маю сказати докторови Антекіртови.

Пані Баторова сіла собі, доктор сів собі також против неї, а дідусь станув собі під вікном.

Вдовиці по професорі Стефані Баторім був тепер шістьдесятий рік. Мимо такої старости, вона все ще держала ся просто, як сьвічка, але її зовсім сиве волоссе та дуже поморщене лице показували, що вона мусіла тяжко бороти ся з бідою та нуждою. Але й видко було, що давна сила волі ще й тепер її не покинула. Все ще можна було пізнати по ній ту відважну подругу і щирю повірницю її чоловіка, котрий пожертвував своє становище зля того, що уважав своїм обовязком, видко було по ній ту, що спільно з ним взяла вину на себе, коли він разом з Матієм Сандорфом і Володиславом Затма-

ром приступив до заговору.

— Пане доктор, — відозвала ся вона голосом, в котрім надармо силувала ся укрити зворушене — коли ви дійсно доктор Антекірт, то я повинна вам розповісти ті події, які стали ся п'ятнайцять лїт тому назад в Триєсті.

— Я дійсно доктор Антекірт і для того, моя панї, не нагадуйте тих сумних та гірких подій; я їх знаю, а що я доктор Антекірт, то скажу вам, що й знаю також, як вам сходило жите від того памятного дня 30 червня 1867 року.

— Коли так, то може скажете менї, пане доктор, яка причина в тїм, що ви інтересуетесь моїм житєм?

— Інтересую ся для того, бо так повинен кождий чоловік, що має серце, інтересувати ся вдовицею Мадяра, котрий готов був пожертвувати своє жите для независимости вітчизни.

— То ви знали мого чоловіка, професора Стефана Баторого?

— Я знав його і любив та поважаю всіх тих, що носять його імя.

— Чи ви може з того краю, за котрий він свою кров пролив?

— Я з нїякого краю, моя панї.

— А хто-ж ви?

— Померший, що не знайшов ще доси своєї могили — відповів доктор Антекірт холодно.

Від сеї несподіваної відповіді аж холодом повіяло по пани Баторовій та Борику. А доктор зараз і додав:

— Але хоч я й просив вас, щоби ви не повтаряли того, що стало ся, то все-таки мушу й сам до того вернути, бо хоч і богато річий ви вже знаєте, то однакож є і такі, про котрі ви доси не знали, а про котрі годі тепер перед вами замовчати.

— Слухаю вас, пане доктор, лиш оповідайте!

— Пятнайцять літ тому назад — почав доктор Антекірт оповідати — стануло було трох угорських мужів на чолі заговору, котрий мав на ціли завести на ново давню независимість Угорщини. Ті три мужі то були граф Матій Сандорф, професор Стефан Баторий і граф Володислав Затмар, три приятелі, що від давна жили тою самою надією, три мужі, у котрих в грудех било однакове серце.

— Дня 8 червня 1867, день перед назначеним речинцем, в котрім мала вибухнути воробня, що мала розширити ся по цілій Угорщині і цілім Семигороді, обступила поліція дім графа Затмара в Триесті, де зійшли ся були проводирі заговору. Графа Сандорфа і його обох приятелів арештовано, повезено ще тої самої ночі до Пізіно, замкнено їх там в башни, а в кілька неділь опісля засуджено.

— Рівночасно арештовано в згаданім

домі графа Затмара також і молодого помічника торговельного, що звав ся Сарканій. Позаяк підчас розправи показало ся, що він до заговору не належав, то відступлено від обжалованя против него і його увільнено.

— В ночі перед виконанем вироку спробували ті в'язні, що були замкнені в одній келі втікати. Граф Сандорф і Стефан Баторий втекли по дроті від громозводу та попадали в плесо Фоїби, а графа Затмара здержали дозорці в'язничні і не дали йому втікати.

— А хоч втікли й мало мали надії; що уйдуть смерті, бо підземна ріка виклинула їх в сторонах, котрих вони зовсім не знали, то все-таки удало ся їм дістати ся на береги каналу Леме, а відтак до міста Ровіня, де сховали ся в хаті рибака Феррата.

— Той рибак — чоловік благородний — хотів перевезти їх на італійське побереже і вже все був прилагодив до того; але якийсь Іспанець, що називав ся Карпена, вивідав ся, де вони укривають ся і зрадив їх ровінській поліції, бо хотів пімстити ся на рибаку. Вони взяли ся другий раз втікати, але Стефан Баторий, зранений дістав ся в руки поліції. Матій Сандорф, що загнав ся аж у море, кинув ся серед граду куль у воду і навіть його тіла не нашпили.

— В два дни опісля розстріляли в пізінській кріпости Стефана Баторого і Володислава Затмара. Рибака Феррата засудили

за то, що він укривав в своїй хаті втікачів, на ціле жите до криміналу і завезли його до Штайна¹⁾).

Пані Баторова спустила голову в долину і з важким серцем слухала оповідання доктора, не перебиваючи йому.

— Ви, пані, мабуть знаєте всі ті подрібности? — спитав доктор.

— Знаю, пане, з газет, так само, як мабуть і ви.

— Воно то й так, я знаю також і з газет — відповів доктор, — але я знаю і то, чого газети не могли описати, бо все відбувалося в як найбільшій тайні, а знаю звідси, бо мені розповів один дозорець вязничний, а я вам тепер то розповів.

— Говоріть же даліше, пане доктор — просила пані Баторова.

— Графа Матія Сандорфа і Стефана Баторого знайшли отже, як кажу, в хаті рибака Феррата, бо їх зрадив Іспанець Карлена. В Триесті знов, три неділі перед тим, арештовано їх з тої самої причини, бо їх зрадив хтось з австрійської поліції.

— Хтось зрадив? — відозвала ся пані Баторова.

— А так, зрадив, бо при розправі показали ся досить виразно докази зради. Насамперед, видко, що були якісь люди котрі

¹⁾ Місто в долішній Австрії над Дунаєм, кули висилали засуджених на кару тяжкої вязниці.

переловили шифровану карточку, її ніс голуб та відписали її, а відтак дістали в свої руки решітку, котра знаходилася в домі графа Затмара і при помочи тої решітки відчитали карточку, довідались о всьім і дали знати намісникѡви Триесту. Певно, що за ту зраду муєли дістати в заплаті якусь часть сконфіскованих маєтностей графа Сандорфа.

— Та чи знати, хто були ті надлюки? — спитала панї Баторова, котрої голос аж дряв від зворушення.

— Ні, не знати — відповів доктор — всі три засуджені може й знали, як називалися ті зрадники і були би то може сказали своїй родині, коли-б були з нею могли побачити ся ще послідний раз перед смертю.

Треба собі пригадати, що ані панї Баторова, котрої з сином не було вже в Триєсті, ані Борик, що ще сидів у вязнищ, не були в послідній хвили при засуджених на кару смерти.

— А чи можна буде колись довідати ся, як ті зрадники називали ся? — спитала панї Баторова.

— Майже завсїгди так буває, моя панї, — відповів доктор — що вкінци зрадники самі себе зраджують. Але мушу ще щось додати до мого оповіданя. Ви остались вдовщею з осьмилїтним хлопчиком і без всякого маєтку. Борик, слуга графа Затмара, не хотїв по смерти свого пана вас саму лишити;

але й він був бідний та міг прийти вам в поміч лиш своєю щирістю.

— Ви покинули Триєст та осіли ось тут в сій хаті в Дубровнику. Ви працювали і працею власних рук зарабляли на то, чого треба на жите для тіла і духа. Ви нічого так не бажали, як того, щоби ваш син вступив також на ту саму дорогу науки, що принесла була славу його батькови. Як же то тяжко мусіли ви бороти ся та кілько натерпіти ся нужди! З глибоким поважанем клоню голову перед благородною жєнщиною, що дала докази такої сили волі, перед матірю, що своїм пожертвованем зробила з сина муцину.

Доктор підніс ся при сих словах а крізь його звичайний холод проявив ся тепер теплий подув сердечного чувства.

Пані Баторова не відповіла нічого. Не знала, чи доктор скінчив вже свою бесіду, чи може хоче ще дальше говорити; розважала, від чого має розпочати то, що хотіла особисто йому сказати та ізза чого просила єго о розмову. Доктор, як би відгадав її гадки, говорив дальше:

— Але людська сила, моя пані, сягає лиш до якоїсь границі, та й ви по таких тяжких ударах, і без того слабосильні та нездужаючі, могли би були вкінци згинути, коли-б той незнакомий, приятель профєсора Баторого, не прийшов був вам в поміч. Я був би вам того не згадував, коли-б ваш ста-

рий слуга не сказав був мені, о чім ви хочете поговорити зі мною.

— Певно, що так, пане доктор, — відповіла пані Біторова. — Хибаж я не повинна бути за то вдячна пану докторови Антекіртові?

— Та за що, моя пані? За то, що той доктор Антекірт пять чи шість літ тому назад на спомин тої дружби, яка вязала графа Сандорфа і його обох товаришів, та для підпори вашого діла, прислав вам сто тисяч ринських? Хибаж він тим не чув ся щасливим, що міг вам передати до розпорядимости ті гроші? Ні, моя пані, я вам вдячний за то, що ви прийняли ті гроші від мене, що я міг прийти в поміч вдовиці і синові Стефана Баторого.

Вдовиця склонила ся і сказала на то:

— Яка би й не була причина вашої великодушности, я мушу вам висказати за ню вдячність, і то була причина, задля когрої я хотіла навідатись до вас. Друга причина знову...

— Яка друга?

— Тота, що я хотіла віддати вам гроші...

— Мені, моя пані? — спитав доктор здивований, — то ви тих грошей від мене не прийняли?

— Мені, виділо ся, що не маю права розпоряджати ними; я не знала якогось доктора Антекірта, навіть не чула до того часу, такого імени. Гроші ті могли бути милости-

нею тих, котрих поборював мій чоловік, а котрих сожаліне було би мені неавистне. Дятого я не важилає і доторкнути єя тих грошиї, хоч би навіть в тій ціли, дя якої їх доктор Антекірт був призначив.

— Отже гроші...

— Не тикані.

— А ваш син?

— Мій син, що має то собі самому завдячує...

— І своїй матери — додав доктор; така великодушність, така сила характеру мусіли викликати в нім подив і збільшити поважане дя такої женщины.

Тимчасом пані Баторова встала і виймила з замкненої шафи пачку банкнотів та наставила їх докторови.

Прочу вас, пане доктор — сказала вона до него — возьміть собі гроші назад, бо вони вам належать єя а прийміть від матери так само сердечну подяку, як коли-б ті гроші були ужиті на виховане її сина.

— То не мої гроші, ласкава пані — відповів доктор відшпахуючи від себе наставлену йому пачку банкнотів.

— А я вам ще раз кажу, що я не могу їх приймити!

— Але Петрови Баторому приладуть єя...

— Мій син знайде собі посаду, яка буде відповідна дя него, а я буду могла тогди

спустити ся на него отак, як він доси міг спускати ся на мене.

— Він чей того не відкине, що прокладає йому приятель його батька і просить, щоби він прийняв.

— Таки не прийме!

— То позвольте бодай, нехай спробую.

— Прошу вас, пане доктор — відповіла пані Баторова — не робіть собі ніякого труду в сім напрямі. Мій син навіть не знає, що я дістала гроші, а я хочу, щоби він о тім і не довідав ся.

— Нехай і так буде! Я розумію, що вас до того спонукує і длячого ви так робите, бо ви мене не знали і не знаєте. Але мимо того кажу вам ще раз, що коли ви не хочете уважати тих грошей за свої, то вони й не мої.

Доктор Антекірт встав. — Нехіть пані Баторової не мала в собі нічого особисто оскорбляючого. Він поклонив ся вдовиці і хотів вже вийти, коли вона ще його задержала і спитала:

— Ви щось натякнули мені о якимсь нечеснім поступованю, пане доктор, котре стало ся причиною смерти Володислава Затмара і Стефана Баторого.

— Я вам розповів моя пані, все по правді, так, як було.

— Та ніхто не знає тих зрадників?

— Хтось їх знає, моя пані.

— А хто-ж би?

— Господь Бог!

Доктор Антекірт поклонив ся ще раз і вийшов. Якась тайна симпатія, котрої вона сама не уміла собі пояснити, потягала її до сеї загадочної особи, так сильно, що вона не могла їй оперти ся. Чи ще побачить його колись? А ну-ж він пустить ся знов на море і вже не верне, приїхавши „Сзвареною” до Дубровника лиш длятого, щоби навідатись до неї.

На другий день принесли газети вість, що якийсь незнакомий жертвував на шпиталі в місті сто тисяч ринських. Була то жертва доктора Антекірта, але заразом і жертва удовиці, котра не хотіла прийняти тих грошей для себе і свого сина.

Всілякі приключеня.

Але доктор не мав зовсім охоти покидати Груж, як того пані Баторова здогадувала ся. Коли йому не удало ся прийти в поміч матери, то він постановив собі помагати її синові. Петро Баторий не міг доси знайти відповідної своїм здібностям посади і певно би не відкинув того предложеня, яке йому доктор хотів зробити. Преці то не була би ніяка милостиня, коли-б він вищукав йому посаду, відповідну його здібностям і його імени. То була би лиш справедлива заплата за то, що маледому чоловікови належало ся.

Але Петро Баторий поїхав був, як сказав Борик, до Задару за орудками. Мимо то-

го постановив собі доктор написати до него і зробив то ще того самого дня. В листі до него написав однакож лиш то, що він був би дуже щасливий, коли-б Петро Баторий зайшов до него на „Саварену”, бо він має зробити йому пропозицію, котра певно буде його інтересувати. То письмо надано на пошту в Грузю і треба було зачекати, аж молодий інженір назад поверне.

Доктор жив тепер ще більше на самоті на своїм яхті як перед тим. Таксамо стояв самотний і яхт в порті та здавалося, як коли-б нікого на ній не було, тим більше, що його залага не виходила ніколи на беріг. Ця незвичайна обставина надавала йому як-раз на то, щоби розбуджувати ще більшу цікавість у новинкарів, і других людей, котрі напірали на конче „інтерв'ювати”¹⁾ доктора, хоч їх не пускали на яхт, котрий для них був так само цікавий, як і його властитель. Але Поент Пескаде і його товариш Кап Матіфу могли робити, що хотіли, то вони взяли на себе відправляти тих, що приходили збирати новинки для своїх газет.

Одностаному життю на кораблі додавав Поент Пескаде — розумієся, за призволенням доктора — немало веселости. Підчас коли Кап Матіфу сидів спокійно і поважно,

¹⁾ Слово англійське інтерв'ю, — значить розпитувати ся; словом сим означає ся звичай газетярів заходити до якихсь видних і високо поставлених осіб, та розпитувати їх, щоби відтак розмову з ними помістити в газеті.

то Поент Пескаде вирабляв сміхи і співав та шибав собою по цілім кораблі. Коли не учив залози перевертати ся у воздуху то лазив зручно, як моряк, по линвах або розвеселяв всіх своїми штучками і дотепами. Доктор Антекірт, видко, не безуспішно радив йому, щоби він був завсїгди веселий; він послухав тої ради та розвеселяв ще й других.

Як вже було сказане, мав він і Кап Матіфу повну свободу, значить ся, вони могли ходити, коли і де їм захотіло ся. Підчас коли вся залоза не сходила з корабля, їздили вони на беріг, коли їм захотіло ся. Тому то й брала всіх охота розпитувати їх про всілякі новини, всі слухали їх та підлещували ся їм. Але з Поентом Пескаде голі було бесїдувати, коли йому захотіло ся мозчати; а хоч би й розбесїдував ся, то з його бесїди не можна було нічого довідати ся.

— Хто то той доктор Антекірт?

— Славний лікар. Він може помагати на всі недуги, навіть на такі, що виправили вас вже на той світ.

— А чи він дуже багатий?

— Де-ж там, і крейцара не має... Я, Поент Пескаде, виплачую йому що неділі його платню.

— А звідки-ж він?

— З краю, котрого назви ніхто в світі не знає.

— Де-ж той край?

— Можу лиш сказати, що на границі

того краю від півночі є щось величезного, а від полудня нема таки нічого.

Інших відповідей не можна було з него видобути, а його товариш, Кап Матіфу, мовчав знов, як камінь.

Але хоч оба товариші збували нічим всіх новинкарів і ані словом нічого не зрадили, то все-таки самі межі собою в чотири очі розмовляли нераз про свого нового лана. Вони були його таки дуже полюбили, старалися йому завсїгди оказували свою щерість та вірність і межі ними, а доктором наставляла з кожним днем чим раз тіснійша звязь. Кожного дня сподівалися вони, що доктор закличе їх до себе та скаже:

— Мої приятелі, тепер мені вас треба.

Але до того якось не приходило.

— Не знати, чи то ще довго так буде? — відозвав ся одного дня Поент Пескаде.

— Чоловікови якось вже маркотно так дармувати, особливо ще, коли він до того не зріс. Хиба-ж не так мій Капе?

— Та воно то й так — сказав на то велит дивлячись на свої руки; — мені вже далі й руки задеревіють.

— Скажи-но, Капе Матіфу...

— Що-ж тобі сказати Поенте Пескаде?

— Чи знаєш ти, що я собі думаю о докторі Антекірті?

— Ні, не знаю; але скажи мені, що думаєш, а може і я тобі щось на то скажу.

— Отже видиш, мені здає ся, що в його минувшості є щось такого, що... То видко по його очах, що нераз так йому засвітать ся, як би і від них мав хто осліпнути... Колись, як вони заблещуть...

— То буде гриміти?

— Та ще й як буде гриміти! Аж тогди буде для нас робота; мені видить ся, що аж тогди не будемо дармувати.

Поент Пескаде не без причини так говорив. Хоч на яхті панував як найбільший спокій, то оглядний молодець видів не одно, що заставляло його призадуматись. Він вже то добре зміркував, що доктор то незвичайний собі подорожний, котрий їздить для приємности на своїм яхті по Середземнім морі. „Саварена” була очевидно тим осередком, де сходили ся всі нитки в руки її властителя.

Майже зі всіх сторін закутин сего великого моря, котрого води обливають тільки всіляких країв, Францію, та Іспанію, Марокко, Альжир і Тріполіс, надходили листи і депеші. Хто би то їх вислав. Не хто инший, лиш дописувателі доктора, котрим повірено справи, як видко було, великого значіння; годі було й подумати, щоби ті вісти надходили від недужих, котрих доктор лічив, і що вони письменно запитували його о раду.

Навіть і в бюрі телеграфічнім в Дубровнику не могли зрозуміти, що значать ті депеші, бо вони були прислані в якійсь незна-

ній мові та знаками, котрі лиш доктор розумів. А хоч би хтось і знав ту мову, то ледви міг би був щось довідати ся із таких фраз, як слідує:

„Альмеїра: Здавало ся, що є вже сліди. Ц. Р. — Хибна, тепер залишена тропа”.

„Дописувателя з Г. В. 5 відшукано. — Сполучено з відділом з К. 5 межі Катанією а Сиракузою. До погоні.”

„В Манджераджо, Ля Валетті і Мальті, провірив я перехід Т. К. 7”.

„Цірена... Вижидаємо нових приказів... Фльотилія в Антек... готова. Електрик 3 день і ніч з парою.”

Инша телеграма подала умовленими цифрами слідує точнішу вість:

„2117. Сарк. Давнійше помічник торговельний... В службі Торонт. — Зносини з Тріполісом перервані з Африки”.

Майже на всі того рода депеші відходила із „Саварени” слідує однакова відповідь:

„Шукати дальше. Не щадити гроша і труду. Прислати нові докази.”

Була отже виміна якихсь писем, а з їх незрозумілого змісту виходило, що роблено спостереження в цілій славній часті Середземного моря. Видко, що доктор займав ся чимсь иншим, а не тим, чим здавало ся. Ту виміну депеш мимо всякої тайни урядової годі було удержати в тайні перед публікою.

Цікавість що-до загадочної особи доктора стала отже в двоє більша.

У кого у висших кругах суспільних найбільше мучила та цікавість, то бувшого триєстинського банкира. Сіляс Торонталь, як звісно, стрітив був доктора Антекріга в кілька хвиль по приїзді „Саварени” на березі в Грузю. Підчас сеї стрічі проявило ся було з одної сторони сильне чувство відрази, з другої сторони так само велика цікавість. Але аж до сеї пори не міг банкир заспокоїти своєї цікавості.

По правді сказавши, зробив побут доктора якесь дивне вражінє на Сілясі Торонталю, котрого й він сам не міг собі пояснити. То, що о докторі оповідано в Дубровнику, та таїньственність, яка його окружала, трудно-сти, з якими можна було до него приступити, викликували в Сілясі Торонталю велику охоту ще раз колись з ним побачити ся. Він їздив умисно в тій цілі кілька разів до Груза. Там бувало приглядав ся він яхтови з берега і його дуже кортіло дістати ся на него. Одно-го дня казав навіть повезти себе до яхту, але помічник керманіча сказав йому коротко, що доктор не приймає нікого.

Наслідком того було, що тайна, котрої він не міг ніяк провідати, почала його вже лютити. Банкир постановив для того шпігувати за доктором на власну руку. Він поручив одному аґентови, на котрого міг спустити ся, слідити кожний крок загадочного по-

дорожного, хоч би лиш в самім Грузу і його околиці.

Можна собі тепер представити, який неспокій взяв ся Сіляса Торонгаля, коли довідав ся, що старий Борик розмавляв з доктором і що той другого дня був в гостині у пані Баторової.

— Що то може значити ся з тим чоловіком? — питав він заєдно сам себе.

Та чого впрочім мав банкір побоювати ся в теперішнім своїм положеню? Через послідних п'ятнайцять лїт не стало нічогоєнько звістно о його давнім злодійстві, але за то мусїло його все то непокоїти, що відносило ся до родини тих, котрих він зрадив і продав. Хоч совість його не гризла, то все-таки брав його страх, а той крок, який зробив славний і багатий доктор, забрав йому таки весь спокій.

— Що то може значити ся з тим чоловіком? — повтаряв він заєдно. — Що він тут робить в Дубровнику, та чого заходив до пані Баторової... Чи вона кликала його яко лікаря?... Яке діло може вона з ним мати?

Не міг на то нічого собі відповісти. Лиш то його трохи успокоювало, що він по докладнім слідженю переконав ся, що доктор вже більше не заходив до пані Баторової.

Банкір постановив отже будь що будь зійти ся в якийсь спосіб з доктором. День і ніч лиш о тім думав. Мусїв вже раз зробити кінець тій муці. В своїй розпаленій голові

думав собі, що аж тогди буде мати спокій, коли побачить ся з доктором Антекіртом, коли з ним поговорить і розшитає, чого він приїхав до Гружа. Шукав отже нагоди, щоби могло прийти до тої стрічи.

Аж ось здавало ся йому, що вже знайшов спосіб. Жінка Торонталя нездужала вже від кількох літ на слабість, від котрої дуже ниділа, а на котру дубровницькі лікарі не знали ніякого ліку. Мимо їх заходів і мимо догляду її доньки, вона ниділа чим раз більше і нарешті вже не вставала з постелі. Чи може була тому яка моральна причина? Може бути, але ніхто не міг зрозуміти. Лиш один банкір міг знати, чи його жінці, що знала всю його минувність, не опротивіло може таке жите, котре вічно лиш страхом її наповняло. На всякий случай тот недуга Торонталевої жінки, котру вже всі лікарі були відступили, давала банкірови найліпшу нагоду зійти ся з доктором. Можна було сподівати ся, що коли його попросить ся о раду, то він її не відмовить і прийде.

Сіляс Торонталь написав отже лист і післав одним із своїх людей на „Саварену”. В тім листі написав він, що уважав би ся дуже щасливым, коли-б міг почути погляд так вельми заслуженого доктора. Відтак перепрашав його за то, що він його непокоїть і просив, щоби він визначив йому день, коли може дождати його у себе дома при улиці Страдоне.

Коли доктор на другий день дістав лист і глянув на адресу, то ані один мушкул не задрожав в його лиці. Перечитав його від початку аж до кінця, але з нічого не можна було по нім пізнати, що він постановив зробити, діставши той лист.

Як тут було найліпше відповісти? Чи мав скористати з нагоди і зайти до Торонталевого дому та увійти в ближші зносини з його родиною? З другої-ж сторони чи для него було би то приємно, хоч би яко лікар увійшов до дому банкіра?

Доктор рішив ся скоро. Написав кілька слів і дав письмо Торонталевому слугі. А там було написано:

„Докторови Антекіртови прикро, що не може заохікувати ся панею Торонталевою. Він не європейський лікар.”

Більше нічого.

Банкір, прочитавши ту коротку відповідь очевидно угнівав ся, бо пімняв папір. Річ була більше як певна, що доктор не хотів з ним зійти ся, не хотів з ним мати ніякого діла. З відповіді було аж занадто добре видно, що доктор так вже рішучо собі постановив.

— А чому-ж він, коли він не європейський лікар, заходив до Баторової — подумав собі банкір — наколи він дійсно заходив до неї яко лікар?... Бо й чого-ж би иншого заходив до неї?... Що вони можуть мати з собою?

Та непевність мучила Сіляса Торонталя, в котрого спокійнім житю настав повний розлад, від коли той доктор приїхав до Гружа, і мабуть доти буде, доки буде „Саварена” стояти в порті. Впрочім не говорив нічого ані жінці, ані довці о тім, що зробив; волів вже сам в собі таїти свій неспокій, але й казав слідити дальше за доктором, щоби знати о кождім його кроці в Дубровнику і Гружу.

Вже на другий день дало йому нове приключене причину до неменше поважного занепокоєня.

Петро Баторий вернув знеохочений із Задару. Не міг згодити ся на посаду управителя копальні руди в Герцеговині, яку йому предкладано.

— Услівя не було такі, щоби їх можна прийняти — сказав він цілком коротко своїй матері.

Пані Баторова глянула на свого сина, але не хотіла питати ся, чому тих умовій не можна було прийняти. Відтак передала йому лист, який прийшов був до него в часі його неприсутности. Був то той сам лист в котрім доктор Антекірт взивав Петра Баторого, щоби він зайшов до него на „Саварену” та поговорив з ним о якійсь справі, котра може бути для него великої ваги.

Петро Баторий подав лист матері. То предложене доктора не могло бути для неї несподіванкою.

— Я того сподівала ся — сказала вона.

— Як то, то ви, мамо, сподівали ся того пропозиція? — спитав Петро здивований не мало словами матері.

— Бо видиш, синоньку, доктор Антекірт був у нас, коли тебе не було дома.

— А ви знаєте, що то за чоловік, о котрим від якогось часу так багато говорять в Дубровнику?

— Ні, мій сину, не знаю. Доктор Антекірт знав твого тата, був приятелем графа Сандорфа і Затмара і так мені представив ся.

— А які-ж він дав вам на то докази, що був дійсно приятелем мого тата?

— Ніяких не маю! — відповіла пані Баторова, бо не хотіла згадувати йому о тих сто тисячах ринських, о котрих і доктор обіцяв не згадувати молодцеві.

— А коли він якийсь влізливий шпігун або може агент австрійський? — спитав Петро Баторий.

— Ти вже ліпше осудиш його, синоньку.

— Отже радите мені, щоби піти до него?

— Піди таки. Не годить ся покидати ся чоловіка, що хоче перенести на тебе всю дружбу, в якій жив колись з твоїм батьком.

— А що-ж він ту робить в Дубровнику? Чого він приїхав до нашого краю?

— Може хоче купити тут собі ґрунт, або що — відповіла пані Баторова. — Кажуть, що він дуже багатий і може бути, що він хо-

че виробити тобі таку посаду, котра би була відповідна для тебе.

— Ну, то піду до него, мамо, та послухаю, чого він хоче.

— Піди ще нині до него, сину, а заразom і зложи йому візиту за мене.

Петро Баторий обняв свою матір і притулив її до своїх грудий. Видко було, що йому лежала важко на серці якась тайна, з котрою він якось не міг зважити ся звіритись матері. Не вже-ж було у него на серці щось такого, що його боліло, що мало велику вагу для него, а з чим би він не звірив ся своїй матері?

— Моя бідна дитинко! — погадала собі лиш пані Баторова.

Була перша година сполудня, коли Петро пустив ся вулицею Страдоне в долину до порту в Гружу.

Коли переходив попри Торєнталів двір, пристанув на хвильку, лиш на хвилиночку, та повів очима по круглім павільонї котрого вікна виходили на вулицю. Заслони були спущені. Дім не міг би був ліпше бути позамиканий, коли-б в нїм і ніхто не мешкав.

Петро Баторий, що не так був приставав, як радше ішов поволійше, пустив ся тепер скоренько дальше. Але його не спустила з очий якась жінка, що ходила то сюди то туди по другім боці вулиці по тротоарі.

Була то особа високого росту; могла мати сорок до пятьдесять літ. Вона ішла мірним

кроком, майже механічно, як коли-б мала колоди, а не ноги. Тота жінщина, — а то можна було легко пізнати по її брунявих і грубих косах та по її марокканській барві лиця — мала на собі якийсь темний плащ, а капузу від него натягала на голову, прибрану цехінами (давними монетами). Чи то була циганка, чи Єгиптянка, чи може якась Індійка родом? На певно не можна було того сказати, бо багато людей буває подібних до себе. Але на всякий случай не ходила вона за прошенням хлібом і певно не була би взяла милостині, коли-б її хто давав. Вона волочила ся тут, щоби знов на власну руку, або з припорученя когось іншого пильнувати всего і шігувати за всім, що діяло ся в дворі Торонталя та в вулиці Марінеля.

Скоро побачила молодого чоловіка, що ішов через Страдоне як до Гружа, пустилась за ним, але так, що й не спускала його з очий, і не можна було пізнати, що вона ходить за ним слід в слід. Впрочім Петро Баторний був занадто задуманий, щоби міг зважати на то, що по за ним діє ся. Коли перед домом Торонталя став іти поволійше, то вона й собі ішла поволійше; коли пустив ся скорійше дальше, то й вона ішла скорійшим ходом.

Прийшовши до першого дубровницького валу, перейшов борзо через него, але не позбув ся тої жінщини. За випадовою брамою знайшла вона його знову на гостинці до

Гружа та ішла за ним може на дваццять кроків дальше бічною стежкою, висадженою деревами.

В той сам час їхав і Сіляс Торонталь в отвертім повозі до Дубровника. Він мусів конче минати ся тут з Петром Баторим.

Коли Марокканка побачила їх обох, пристанула. Може думала, що вони стануть та будуть говорити з собою. Очи їй аж засвітили ся і вона сховала ся за дерево. Ба, але хоч би вони щось і говорили з собою, хиба-ж могла би вона щось почути?

Але вони один другого не зачепили. Сіляс Торонталь побачив Петра Баторого може на дваццять кроків перед собою. Сим разом не відклонив ся йому навіть так, як тогди на гребли в Гружу, коли ішов з донькою і вже мусів відклонити ся. В тій хвили, коли молодий муштина здоймав капелюх, він задер голову, а повіз пігнав з ним попри Петра до Дубровника.

Чужиниця виділа все дуже добре; по її безчуттєвним лицю пересував ся лиш легкий усміх.

Петра Баторий очевидно більше засумований, як угніваний поступованєм банкіра ішов поволі і не оглядав ся.

Марокканка ішла здалека за ним; майже можна би було почути, як вона сказала сама до себе по арабськи:

— Ще час, щоби він прийшов.

В чверть години опісля станув Петро

на греблі в Грузи. Постояв там хвильку, щоби придивити ся елеґантному яхтови, котрого горішна хоругов ледви що повівала у слабім вітрі.

— Звідки може бути той доктор Антекірт? — подумав він сам собі. — Фляґа¹⁾ мені не звісна.

Случайно ішов туди якийсь моряк, а він спитав його:

— Чи не знаєте, приятелю, що то за фляґа?

Моряк не знав її також. Все, що він міг йому сказати, було, що яхт приплив з Бріндізі²⁾, та що його панери корабельні, котрі переглянула власть портова, були в порядку. А позаяк сказано було, що яхт той, то лиш корабель прогульковий, то й власть портова не нарушала його інкоґніта.

Петро Баторий прикликав лодку і казав завезти ся на „Саварену”, підчас коли Марокканка, здивована тим дуже, лиш видивила ся, як він поплив.

Незадовго потім станув він на кораблі і звідував ся до доктора Антекірта.

¹⁾ Фляґою називає ся чотиригранна, довша як ширша, вовнянна хоругов, котру мусить вивішувати кожний корабель, щоби пізнати по ній з котрого краю корабель; на флязі є звичайно і герби державні. Фляґа може бути военна і торговельна.

²⁾ Місто на східнім побережю Італії з добрим портом, де пристають кораблі, що пливають до Триесту, Реки, Полї або Груза.

Видко, що приказ не пускати на корабель ніякого чужинця, не відносив ся до него. Кватермайстер сказав йому, що доктор Антекірт є в своїй комнаті.

Петро Баторий подав свою візитну картку і попросив, щоби спитали, чи доктор його прийме.

Один моряк збіг долі сходами, що вели аж до позадних сальонів. В мінуту вийшов знову на гору і сказав, що доктор ожидає пана Петра Баторого.

Молодого мушину завели зараз до сальону, де при вході від легких занавіс було трохи темно; але коли він станув у дверех, що стояли на розтвір, вдарило на него повне світло, що впадало з гори через грубі скляні тафлі в стели.

Доктор Антекірт сидів в темній частині сальону на софі. Він аж почув в собі якийсь неспокій, коли увійшов син Стефана Баторого, але Петро не міг добачити того зворушення, а так само й не дочув тих слів, які мимоволі вирвали ся докторови з уст:

— Зовсім, як він!... Викапаний батько!

Петро Баторий був дійсно дуже подібний до свого батька; і покійник не міг інакше виглядати тогди, коли йому було двацять і два роки: та сама сила волі виглядала йому з очий; та сама благородність в поставі, той сам погляд, готовий одушевляти ся всім тим, що добре, що правдиве і красне.

— Я дуже рад з того, пане Баторий —

відозвав ся доктор, вставши з софи — що ви послухали мого завізваня.

Відтак попросив доктор Петра сідати, а той сів собі против него на другім боці сальону. Доктор говорив до Петра по малярськи, бо знав, що він уміє говорити тою мовою.

— Я був би і так прийшов — відповів Петро — щоби віддати вам візиту за гостинну у моєї матери. Я знаю, що ви один із тих незнайомих приятелів, для котрих святою пам'ять мого батька і тих обох патріотів, що разом з ним погибли. Дякую вам з цілого серця, що ви зберегли йому місце в своїй пам'яті.

Петро Баторий, згадавши про давню бувальщину та про свого батька і обох його приятелів, графа Матія Сандорфа та Володслава Затмара, не міг укрити свого зворушення.

— Вибачте, пане доктор — сказав він. — Але коли нагадаю собі то, що ви зробили, то не можу... ..

Він видко, не запримітив того, що доктор Антекірт був ще більше зворушений, як він сам, і лиш длятого не відповідав зараз, щоби не показати по собі, що в нїм діяло ся.

— Пане Баторий — відозвав ся він накінець — то лиш зовсім природний у вас біль і нема за що вибачати. Ви преці так само Мадяр з роду, а де-ж знайшов би ся такий виродний син вітчизни, ще не почув би Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа — 10

болю в своїй груді на таку згадку. Тоді, п'ятнадцять літ тому назад — так, вже п'ятнадцять літ тому минуло — ви були ще дуже молоді. Навіть не можете сказати, що ви знали свого батька і ті події, в котрих він брав участь.

— Моя мати, так сказати-б, то друга його половина — відповів Петро Баторий. — Вона виховала мене у вірі в того, котрого ще тепер ошлакує. Все, до чого він стремів що він робив, ціле його життя, повне преданности для своєї рідні, повне патріотизму для свого краю, знаю від неї. Коли мій батько погіб, було мені ледви вісім літ, але мені здає ся як би він все ще жив, бо мати мені його цілком заступила.

— Ви любите свою матір так, як вона заслугує собі на то, щоби її любити — сказав на то доктор — а ми поважаємо її яко вдовицю мученика.

Петро подякував докторови за ті чувства, які він висказав. Серце било ся в нїм так, що аж чути було, і він навіть не побачив того, що доктор, чи вже так з природи, чи умисно, говорив очевидно з холодом, так, що здавало ся, як коли-б то вже була така його натура.

— Позвольте, пане доктор, що питаю вас, чи ви знали особисто мого батька? — почав Петро Баторий говорити знову.

— Так я знав його — відповів доктор — але лиш так, як знає студент професора, що

був окрасою угорського університету. Я кінчив мої медичинські і фізикальні науки у вашій вітчизні; я був учеником вашого батька, мимо того, **що** він був може лиш о **двайцять** літ старший від мене. Я научився його цінити і любити, бо я чув, що в його науках пробивалося вже то, що він пізніше робив яко горячий патріот, і я покинув його аж тогди, коли взяв ся кінчити розпочаті на Угорщині науки в чужих краях. Незадовго **по тім** мусів професор Стефан Баторий для справедливої і благородної ідеї пожертвувати своє становище і ніякі приватні інтереси не були в силі збити його з дороги обовязку. Він покинув Прешбург і осів в Триєсті. Ваша мати підширала його радами і повною любови старанностию в хвилях тяжких невгод. **Вона** мала всі чесноти жінчини; **подібно як** ваш батько мав чесноти, що відзначають **мужа**. Вибачте мені, коли я викликав у вас ті прикрі згадки: я зробив то лиш для того, бо **припускав**, що ви не з тих, котрі можуть забути такі річи.

— Ні, пане доктор, ні! — відозвав ся Петро з молодечим одушевленем — не можу забути, так як і Угорщина не може забути тих трьох мужів, що пожертвували ся за ню: Володислава Затмара, Стефана Баторого і найсмілійшого з них Матія Сандорфа.

— А хоч він був і найсмілійший з них — відозвав ся на то доктор — то вірте мені, що оба його приятелі стояли на рівні з ним

своєю преданністю, своїм пожертвоуванем і своєю відвагою. Всі три мають право до однакової почести. Всі три заслужили собі на то, щоби за них відомстити ся.

Доктор замовк. Він не знав, чи пані Баторова розповіла синови все то, серед яких обставин арештовано заговірників, та чи згадала йому що про зраду. Молодий мущина не підхопив послідних його слів.

Пані Баторова дійсно о тім промовчала. Вона очевидно не хотіла, щоби син її ціле своє жите дихав лиш ненавистю або щоби пустив ся на фальшивий слід, коли імен зрадників ніхто не знав.

Доктор не говорив Петрови також нічого про первісних зрадників, лиш згадав, що коли-б не той Іспанець, що зрадив втікачів, котрих укрит був у себе рибак Андрій Феррато, то граф Матій Сандорф і Стефан Баторий були би може уйшли рук ровінської поліції. Коли-б лиш були перебрале ся раз через австрійську границу, то цілий світ був би вже їм стояв отвором.

— У мене були би вони певно знайшли собі безпечне місце, і там був би їх ніхто не викрив — додав він.

— В котрім же то краю? — спитав Петро.

— Я жив тогди на Кефальонії.

— Знаю вже, знаю! На йонських островах, під опікою Греції були би вони без печні і мій батько був би ще жив.

Розмова урвала ся на хвильку, бо гадки обох бесідників сягнули в минувшість. Відтак почав доктор знову говорити:

— Ви згадали про бувальщину, пане Петре і позабули на теперішність. Може ліпше поговоримо тепер о чімсь иншим, а іменно о вашій будучности, так, як я її собі представляю.

— Охотно послухаю, пане доктор, що кажете — відповів Петро. З вашого письма здогадую ся, що ся гостина може має й мої інтереси на ціли.

— Так є, пане Баторий; а що я знаю добре, як дуже велике було пожертвоване вашої матери підчас вашої молодости, та що ви показали ся гідним того пожертвованя, а тепер, коли ви по тяжких трудах вийшли на мущину....

— На мущину! — відповів Петро Баторий з огірченєм. — На мущину, що ще навіть сам на себе не може заробити, не то відвдячитись матери за то, що вона для него зробила!

— Нехай і так — відповів доктор — то все-ж таки не ваша в тім вина. Я то знаю, як то трудно при теперішній конкуренції здобути собі яке становище, підчас коли тільки здібних сил старає ся о посади. Ви іжи-ніром?

— Так є, пане доктор! Я скінчив академію з сим титулом, але я нічим не звязаний і не маю права до державної служби. Я

старав ся вишукати собі яке місце при промисловім підприємстві, але доси, бодай в Дубровнику, не знайшов нічого такого, що мені би відповідало.

А в інших сторонах?

— В інших сторонах... відповів Петро Баторий і затяв ся.

— Ну, так. Ви-ж мабуть їздили перед кількома днями до Задару, щоби там зголосити ся о якусь посаду?

— Та, що правда, мені розповідали, що є якась посада при копальни руди.

— А що-ж з тою посадою?

— Мені казали, щоби я її приймив.

— А ви не приймили?

— Не приймив, бо треба було остаточно осісти в Герцеговині.

— В Герцеговині? А ваша мати не пішла би туди за вами?

— Моя мати певно пішла би всюди за мною, куди би мене загнали мої інтереси.

— Отже для чого ви не приймили тої посади? — спитав доктор настійчиво.

В положеню, в яким я хвилево знаходжу ся, пане доктор, — відповів Петро — змушують мене поважні причини не покидати Дубровника.

Доктор зміркував, що у відповідях Петра слідно якесь заклопотанє; його голос чогось аж дрожав, коли він з вагою назначив, що не хоче покидати Дубровника. Мусіла то бути хіба якась важна причина, котра його

спонукувала не прийняти зробленого йому пропозиції.

— Ну, коли так, то й з тої справи не буде нічого, о котрій я хотів з вами поговорити — сказав доктор Антекірт.

— А чи то розходить ся о виїзд?

— Так є, о виїзд до мого краю, де хочу розпочинати велику роботу. Мене би то було дуже утішило, коли-б та робота пішла була під ваш догляд.

— А мені знов дуже прикро, пане доктор, але вірте мені, що коли я вже раз рішив ся...

— Я вам вірю пане Баторий, і мені то може більше прикро, як вам самим. Мене було би то тішило, коли-б я був міг перенести на вас усю ту прихильність, яку мав для вашого батька.

Петро Баторий не відповідав нічого. Видко було по нім, що тяжко боров ся сам з собою. Доктор міркував, що він хоче щось говорити, але якось не може зважити ся. А всеж-таки щось потягало Петра Баторого якоюсь силою до того чоловіка, що проявив тільки симпатії для него і його матери.

— Пане доктор, — відозвав ся він зі зворушенем, котрого вже не міг в собі укрити, — вірте мені, що то не якась упертість з моєї сторони, коли не хочу пристати на ваше пропозиція. Ви преці відозвались до мене яко приятель Стефана Баторого. Ви хотіли ту дружбу, в якій з ним жили, пере-

нести і на його сина. Та й я цілим серцем вам прихильний, пане доктор, хоч знаю вас ледви від кількох хвиль. Я вас люблю, як свого рідного батька.

— Петре, мій любий молодче! — відозвав ся доктор і взявши Петра за руку стиснув її сердечно.

— Отже, видите, пане доктор, скажу вам всю правду. Я люблю молоду дівчину в сім місті. Але нас обоє розділяє велика пропасть, пропасть, яку робить біднота і богацтво. Я не хотів видіти тої пропасти та мабуть і вона в ню не заглянула. Хоч і як рідко показуєсь вона у вікні або на вулиці, а всеж-таки то для мене щастє, котрого годі мені позбути ся. На саму згадку, що я мушу звідси іти, може навіть і на довший час, мені аж в голові крутить ся. Тепер чей, пане доктор, зрозумісте мене... і вибачите може, що я не хочу пристати на ваше предложенє.

— Я вас, Петре, зовсім розумію — сказав доктор Антекірт, та й не маю вам що вибачати. Добре-сте зробили. що-сте отверто висказали ся передомною. Одно лиш може готово змінити цілу річ. Чи вапа мати знає о тім, що ви мені тут розповіли?

— Я ще з нею об тім не говорив, пане доктор. Я не міг на то зважити ся, бо вона була би мені може відобрала всю надію в виду нашого скромного становища товариського. Але може вона вже і здогадала ся і зрозуміла, що мене болить і що би боліло.

— Ви звірились мені, та й добре зробили. Отже тота молода дівчина, кажете, богата?

— Дуже богата! Аж за багато! — відповів молодець. — Таки за богата для мене.

— Але чи вона годить ся для вас?

— Хиба-ж було би мені коли й на гадку прийшло привести моїй матери невістку, котра би для мене не годилась?

— Коли-ж так, Петре, то може удасть ся ту пропасть якось вирівнати.

— Пане доктор, не робіть мені надії, котра ніколи не сповнить ся.

— Не сповнить ся?

Голос, яким доктор то сказав, вказував на так велику певність, що Петро Баторий нараз як би аж змінив ся, як би вже мав в своїх руках не лиш теперішність, але й будучність.

— Спустіть ся, Петре, на мене! Але самі то зрозумієте, що коли я маю вам що помогти, то мушу знати, як називає ся та дівчина.

— Та вже годі мені таїти її імя перед вами — відповів Петро Баторий. — То пана Торонталь.

Того вражіння, яке зробило на докторі се ненавистне йому імя, міг не показати по собі хиба лиш той чоловік, що йому вдарив грім під самі ноги, а він ледви що задрожав. Лиш на одну хвильку — на одну секунду замовк він і станув, як би остовпілий. Але й

зараз відозвав ся, а в його голосі не було чути ніякої зміни, ніякого зворушення:

— Добре, Петре, добре. Лишіть то вже мені, нехай я о тім сам подумаю, нехай роздивлю ся.

— Треба мені вже іти, пане доктор — сказав на то молодий мущина і устиснув подану йому руку. — Позвольте, що подякую вам, як рідному батькови.

Баторий вийшов з сальону, в котрім остав ся лиш сам доктор: вийшов на палубу, а відтак спустив ся на лодку, котра вже чекала на него під кораблем. Незадовго впинив ся на березі, звідси пустив ся зараз домів до Дубровника.

Марокканка, що через цілий час, доки він був на „Саварені“, чекала на березі на него, пустилась знову слідом за ним.

Петро Баторий чув ся чогось дуже щасливим. Преці раз виговорив ся з тим, що лежало йому на серці! Звірив ся приятелеви що був йому може більше як приятелем. Був то для него так щасливий день, як рідко який буває в житю. Коли переходив попри той двір при вулиці Страдоне, був таки невний, що у вікні від павільону підняла ся заклона, котра і зараз спустила ся.

Але й Марокканка побачила то і для того пристанула перед тим домом, аж Петро Баторий зайшов поза угол вулиці Марінеля і щез. Вона пішла тогди до уряду телегра-

фічного і надала там депешу в котрій не було більше нічого сказано лиш:

„Приходи!”

А адреса на депеші була:

„Сарканій, з оставкою на поchtі, Сиракуза, Сицилія.

Устя Котару.

Злощасний случай, що в подіях на світі грає найбільшу ролю, звів родину Баторих і Торонталів до одного міста; заставив їх не лиш прожити в Дубровнику, але ще й зблизив їх до себе, бо обі родини мешкали в тій часті міста, де вулиця Страдоне. Сара Торонталівна і Петро Баторий, побачили ся, зійшли ся тай полюбили ся — Петро, син того чоловіка, котрого зрада в смерть загнала, Сара, донька того, що був зрадником.

Коли молодий Баторий вийшов від доктора Антеркірта, сказав той сам до себе:

Петро відходить повен надії, а то я той, що зробив йому надію, котрої він перед тим не мав.

Невже-ж доктор був тим чоловіком, що готов був підняти ся тої невдячної борби против судьби? Хиба-ж він чув в собі ту силу, що може правити судьбою людей після своєї волі? А чи та сила, та моральна енергія, якої було йому потреба, щоби нагнути судьбу по свому, не опустила би його?

— Ні, буду таки вести борбу! — сказав

він сам до себе. — Така любов, то злочин, її можна хиба лиш ненавидіти. Коли Петро Баторий стане мужем доньки Сіляса Торонталя і довідаєсь колись правди, не зможе вже пімстити ся за свого батька. Не останесь йому нічого, як хиба з розпуки смерть собі зробити... Отже скажу йому все... коли вже так мусить бути... Розповім йому, чого та родина наробила його родині. Все одно, а я ту любов таки розібю.

Така звязь була би дійсно чимсь нечуваним. А треба і на то не забути: В своїй розмові з панею Баторовою згадав був доктор, що всі три проводирі заговору в Трієсті стались були жертвою нужденного підступу, як то показало ся при розправі і що то само розповів йому один сторож вязничний в Пізіні. Треба собі також і то пригадати, що пані Баторова не згадувала синови нічого про ту зраду, бо не знала, хто були ті зрадники. Она не знала, що один з них, великий богач, жиє в Дубровнику при улиці Страдоне. А доктор не сказав також, як називають ся ті зрадники. Длячого? Мабуть длятого, бо єму здавало ся, що ще не прийшла пора, щоби їх імена виявити світові. Але він знав їх, знав, що один то Сіляс Торонталь, а другий то Сарканій. Коли він більше нічого не говорив, то длятого, що числив на поміч Петра Баторого, та хотів, щоби й син приложив руку до виміру справедливости та разом з ним пімстив ся

на убійниках свого батька і обох його товаришів, Володислава Затмара і Матіа Сандорфа. Дятого то не хотів він нічого більше сказати синові Стефана Баторого, не хотів ранили йому його серця.

— А мимо того ніщо не поможе — говорив він сам до себе — раз мушу зранити йому серце.

Коли вже доктор Антекірт так був собі постановив, то розходило ся ще лиш о то, як має взяти ся до діла. Чи має пани Баторовій, або її синови розповісти всю мнувність триєстинського банкира? Але чи мав він на то докази, що банкир був дійсно зрадником? Певно, що ні, бо Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володислав Затмар, одинокі люди, що мали докази на то в своїх руках, вже не жили. Або мав може розпустити в місті поголоску о тій підлости, не сказавши о ній нічого родині Баторих? Правда, того було би досить, щоби розлучити Петра з молододою дівчино, і то раз на все. Але коли-б ся тайна дістала ся до публичної відомости, чи-ж не могло би так стати ся, що Сіляс Торонталь виніс би ся чим скорше з Дубровника?

Коли бо доктор зовсім не хотів того, щоби банкир десь щез. Рука метителя мусіла конче досягнути зрадника, скоро би лиш вибила година справедливости. В тій ціли треба було повести діло зовсім инакше як він то собі представляв.

Доктор, розваживши все добре, що промовляло за сею справою і против неї, рішився не виступати впрот против банкира, але все-таки ділати так скоро, як лиш можна. Передовсім треба було видалити Петра Баторого із сего міста, в котрім честь його імени була загрожена. Ба, треба було десь його так подіти, щоби ніхто не відкрив і сліду по ньім. Коли вже раз буде мати його в своїй власти, тогди скаже йому, все, що знає о Сілясі Торонтолю і його спільнику Сарканім; тогди возьме його собі за спільника до свого діла. Не можна було тратити ані одного дня.

В тій цілі вислав доктор депешу до свого порту, щоби звідтам приїхав до заливу коло Котару, на полудне від Дубровника, один з його найскорших кораблів перевозових. Був то один із тих чудних торнікрофтів, що послужили за взорець нинішнім людям торпедовим. Корабель той, довгий на сорок і один метрів, був як веретено і цілий був із стали та міг удвигнути сімдесять тон; він не мав ані маштів, ані комина, лиш на горі була плятформа та металева клітка з сочкватим отвором, для приступу воздуха. В сій клітці сидів керманіч і її можна було щільно замкнути, коли стан моря того вимагав. Се судно могло плисти серед вітру і бурі не опізняючись, ані не збиваючись з простої лнії серед бурхливого моря. Його скорість була значно більша, як всіх лодий торпедових старого і нового світа, а на годину могло

воно вигідно робити і дваїцять п'ять кілометрів. Задля тої незвичайної його шкороности перевозив ся доктор на нїм вже кілька разів і се було причиною, що він міг бути всюди присутним, бо коли н. пр. щез десь з грецьких островів, то показав ся в короткім часї на другім кінци Середземного моря, н. пр. в обох Сиртах¹⁾).

Але було й ще щось, чим відрізняли ся торнікрофти від других суден доктора. Другими суднами гнала перегріта пара, а торнікрафтами суднами гнала електрика, котру витворювали винайдені ним самим сильні аккумулятори²⁾); в них міг він призбирати силу електричну о незвичайно великім напруженю. Кождий такий корабель називав ся „Електрик“, а для ріжницї був означений числом. Той корабель, що дістав приказ від плисти до Катару, мав назву „Електрик 2“.

По виданю того приказу чекав лиш доктор, коли надійде хвиля ділання. Рівночасно сказав Поент Пескадови і Капови Матіфу, що незадовго будуть мати важну роботу.

Не треба й згадувати, як урадували ся тим оба приятелі, що преці раз будуть могли дати докази своєї для него предатности. Лиш

¹⁾ Велика і мала Сирта, заливи в північній Африці.

²⁾ Аккумулятори або збирачі є то прилади, що збирають в себе силу електричну, а відтак випускають її поvoli і можуть служити для того до порушування всіляких машин.

одно поспеувало їм троха їх радість, коли почувли ту вість.

Поент Пескаде мав лишити ся в Дубровнику і уважати на палату при Страдоне та на дім при вулиці Марінеля, а Кап Матіфу мусім їхати з доктором до Котару. Вони мали розлучити ся перший раз від многих літ, переживши разом всяку долю і недолю. Аж жаль брав дивити ся, як Кап Матіфу ставав неспокійний, коли подумав, що вже не буде коло него малого Пескаде.

— Лиш терпцю, мій Кане, лиш терпцю — говорив Поент Пескаде до него. — Не довго то так буде! Коби лиш минув час, в котрім має ся відограти та штука, а все буде знов добре. Коли не ошибаю ся, то буде то не аби яка штука, котра лагодить ся тепер під проводом славного доктора, та й славному-ж ролю визначив він кождому з нас... Вір мені, що буде в ній і для тебе спора пайка.

— Так тобі здає ся.

— Не здає ся, а я таки певний того. Розуміє ся, що не будеш грати ролі любовника, бо то не для твоєї вдачі, хоч часами дуже завертасш собі голову. Але так само і не будеш грати ролі інтриганта, бо ти мій грубенький, доброго серця. Ні, ти будеш представляти того генія, що зявить ся при остаточній розправі, щоби покарати нечестивість а нагородити честноту.

— Ніби так, як в якій виставній штуці? — спитав Кап Матіфу.

— Зовсім так само. Я вже виджу, як ти будеш грати ту роллю, мій любий Капе. Саме коли злочинець найменше буде того сподівати ся, ти явиш ся з розложеними руками і буде потреба, щоби ти лиш звів їх до купи та зробив добрий кінець. Хоч твоя ролля і не велика, а всеж-таки вона симпатична тай легко здобудеш собі оплески і дзвінку заплату.

— Якось то вже буде — відповів велит — але поки що мусимо розлучити ся.

— Лиш на кілька днів! Памятайже, щоби-сь мені за той час не змарнів: їж що дня по шість разів і годуй ся та шануй ся, любий Капе. А тепер обійми мене, а радше роби лиш так, як на сцені, бо ще мене задусиш. Оттаке, то бачиш, треба учити ся грати комедію на світї. Обійми-ж мене та не забувай на твого малого Поента Пескаде, котрий ніколи не забуде свого грубого Капа Матїфу.

Ось так пращали ся сердечно оба приятелі, коли мусїли розставати ся. Капа Матїфу таки не мало стиснуло за серце в його великій груди, коли він побачив ся сам один на „Саваренї”. Його товариш перенїс ся ще того самого дня на приказ доктора до Дубровника; дістав приказ, не спускати з ока Петра Баторого, уважати пильно на палату Торонталя і розвідувати ся добре про все.

В ту пору, коли Поент Пескаде мусїв цілими годинами волочити ся по тій часті міста, де Страдоне, був би там конче стрїтив

ся з тою чужесторонною жінкою, котра, видно, мала такий самий приказ, як і він. Було би може й прийшло до стрічи, коли-б Марокканка, виславши депешу, не була винесла ся з Дубровника, щоби зійти ся з Сарканієм на умовленім перед тим місци. Поент Пескаде не мав отже ніякої перешкоди в своїй роботі і міг сповнити свою задачу зі звичайною собі зручністю.

Петрови Баторому було би й на гадку не прийшло, що його буде хтось слідити на кождім кроці, що замість тої шпігунки буде тепер за ним ходити надзирцем Поент Пескаде. По сій розмові з доктором, коли він йому звирив ся, став він якось значно щирійший, як бувало. Коли вже виговорив ся зі всім на „Саварені“, то чого-ж було йому тепер таїти ся ще перед матірю? Хиба-ж вона не була би і так здогадала ся споглянувши йому в очи? Вона була би певно відразу пізнала, що в ній настала якась зміна, що замість смутку і розпуки, настала в ній надія і щастє.

Петро Баторий розповів отже все своїй матери; сказав, хто тота панночка, котру він полюбив, та що задля неї не хоче покидати Дубровника. Її становище в товаристві не стане на перешкодї, бо преці доктор Антекірт сказав йому, що він може мати надїю.

— Отже то ізза того, синоньку, ти натерпів ся так дуже! — сказала до него пані Баторова. — Нехайже Господь Бог тобі по-

магає та нехай пішле тобі щасте, котрого тобі доси нестало.

Пані Баторова жила собі здалека від людей в своїй хаті при вулиці Марінеля; ходить бувало лиш з своїм старим слугою на службу Божу, бо була католичка і придержувала ся строго своїх релігійних обовязків, як і всі Мадяри католики. Ще ані разу не чула, щоби хтось говорив що про родину Торонталів. Коли бувало ішла до церкви, що при монастири Францісканів, котра стоїть саме при вході на вулицю Страдоне, то навіть і не споглянула на Торонталів двір; не знала отже хоч би лиш з погляду доньки давнішого банкира з Триєсту.

Петро мусів їй докладно розповісти, як вона виглядає та яка її вдача, де її перший раз побачив та по чім пізнав, що й вона його любить. Він розповідав їй все то так щиро, що вона таки не мало здивувалася ся зміркувавши, яка сердечна пристрасть з него говорить.

Коли-ж Петро став їй розповідати про становище, яке займає Торонталева родина, коли довідала ся, що молоде дівча дістане колись в спадщині найбільший маєток на цілий Дубровник, то вже таки не могла утаїти свого зажуреня. Хиба-ж банкир пристане на то, щоби його одиначка віддала ся за чоловіка, котрий не має нічого, ба, котрий майже не має будучности перед собою?

Петро навіть і згадував про то, з яким

холодом, ба, просто з погордою обходив ся з ним доси Сіляс Торонталь. Він згадав лиш про то, що йому сказав доктор. А той казав йому не раз не два, щоби він спустив ся на него, на приятеля свого батька, що він для него так прихильний, як рідний батько. О тім не сумнівала ся і пані Баторова, бо вона преці знала, що хотів доктор зробити для неї і її сина. Наконець думала вона так само, як і син тай Борик, котрий також мусів докинути і своє мудре слово, що можна мати добру надію, і в скромну хатчину при вулиці Марінеля завитала тїнь щастя.

Петро Баторий чув ще ту радість, коли слідуючої неділі побачив Сару Торонтальвну у францісканській церкві. Заєдно сумне лице молодой дівчини аж повеселїшало, коли вона побачила Петра так якомсь зміненого. Обое глянули на себе і зрозуміли ся. Коли урадована вернула домів, принесла з собою спору часть того щастя, як доглянула на лиці молодця.

Минуло кілька днів, але не надходив другий лист, котрий би завзивав його до нових сходин.

— Видко, що доктор хоче насамперед розвідати ся — так розважав він собі. — Мабуть прийде сам до Дубровника, або пришле когось, щоби розвідатись про родину Торонталья... А може хоче сам пізнати Сару особисто... Хто знає, може вже й видів ся з її

батьком та все йому розповів... Один рядок, одно слово, все-таки зробило би йому велику радість, особливо, коби то була сказано: Зайдіть до мене!

Але листу як не було, так не було. Пані Баторова ледви що могла успокоїти нетерпеливість сина. Він аж не знав вже, що собі робити, а вона мусіла тепер додавати йому надії, котрої поправді сказавши, майже й сама не мала. Дім при вулиці Марінеля стояв преці для доктора отвором, і то він чей знав, а мимо того, що інтересував ся Петром, мимо того що інтересував ся родиною котрій вже дав був навіть докази великого сочувства, він чомусь не хотів зайти, чомусь не показував ся.

Петро вже не видів ся з доктором. Чекав, чи не запросить він його до себе на яхт.

Петро числив дни і години, аж наконець вже й не стало йому терпцю. Що би й не було, а він таки мусить конче побачити ся з доктором. Його аж щось тягнуло до Гружа. Там на яхті зрозуміють вже його нетерпеливість і вибачать йому, хоч він прийде не прошений.

Дня 7 червня, около осьмої години рано вийшов він з хати, не сказавши матери ані слова о своїм наміреню. Вийшов з Дубровника і пустив ся до Гружа та ішов так скоро, що Поент Пескаде, хоч і як борзо умів ходити, ледви міг іти за ним. Прийшовши над беріг порту, саме против того місця, де сто-

яла „Саварена”, тогди, коли він був на ній, станув як остовпілий:

Яхт вже десь був щез з порту.

Петро повів очима довкола, бо думав, що корабель змінив лиш місце... але корабля таки нігде не було.

Він спитав ся якогось моряка, що волочив ся побережі, що стало ся з яхтом доктора Антекірта, а той сказав йому, що „Саварена” відплила вчера вечером і ніхто не знає куди, так само, як і ніхто не знає, звідки вона приплила.

Яхт поплив! Доктор Антекірт щез так само таємничо, як і був показав ся.

Петро Баторий вернув до Дубровника, але його взяла ся була вже така розпука, як ніколи доси.

То річ певна, що коли-б так Петро́ був здогадав ся, що яхт поплив до Котару, то він був би аж туди побіг за ним, хоч все-таки й то було би надармо, бо „Саварена” не заплила до котарського заливу. Доктор взявши з собою Капа Матїфу, казав підвезти ся лодкою на беріг, а яхт зараз по тім пустив ся на широке море і поплив, не знати куди.

Нема в цілій Европі, а може й у всіх частях старого світа, так дивного місця, де би вода і земля так були розложені, як в Бокке ді Каттаро¹⁾. Котар, то не ріка, як би

¹⁾ Бокке ді Каттаро значить то само, що „усте” або „горло” котарське. Є то залив, котрий складає ся з шість,

хтось може собі подумав, лиш місто повіто-
ве, де є також і осідок єпископа. Боккою на-
зивають шість заток, що лежать одна за
другою, сполучені лиц вузонькими пролива-
ми; щоби через всі пороїхати, треба на то
шість годин. Ті затоки ідуть рядом одна за
другою поїд побережні гори і творять ніби
малі озера, а послїдна з них, що лежить при
сподї гори Норрі, є вже на границі австрій-
ської Монархії. По тамтїм боці зачинає ся
уже чорногорське князївство.

Отже до сего устя казав підвезти себе
доктор. Там чекала вже на него поспїшна
лодка, заосмотрена електричними машинами
і завезла його аж до середини заливу. Об'
їхавши пригірок Остро та перепливши по-
при Кастельнуово²) і цілий ряд осель та
кляпчикок на право і лїво, попри Столїво,
Різано, Перасто, славне місце відпустове,
де вже побіч дальматинської ноші можна по-
бачити і ношу турецьку та альбанську, дістав

а властиво сїм заток. До заливу сего вїзджає ся попри
Остро, на котрім є скалистий острів (сколіо) Рондонї,
а на нїм кріпость Мамуля; дальше їде ся попри пригі-
рок Кобіля і вїзджає ся до Затоки Топля. За сею зато-
кою їде канал Комбур, а за ним друга затока Бая ді
Теодо; дальше приходить канал Катене (ланц) так зва-
ний длятого, бо тут замикано давнїйше канал ланцями.
За сим каналом слїдують дві затоки Морїне і затока
Різано, а наконець поза пригірком „три сестрички“ за-
лив котарський.

*) По сербськи і хорватськи: Ерцег новий.

ся він аж до послідної затоки, понад котрою піднімає ся місто Котар.

„Електрик 2” станув віддалік від міста на темній мов заспаній воді, котрою сего красного вечера червневого не порушає ані найменший вітерець. Але доктор не лишив ся на лоді. Він, видко, не хотів, щоби хтось знав, що то він властителем сеї лоді, а то мабуть длятого, щоби тим легше міг виконати свої пляни ,які був собі поробив в послідних днях. Він ішов отже до Котару, щоби там вишукаати собі помешканє де в яким готелю, а Кап Матіфу мусів іти за ним.

Лодь, що їх привезла, сховала ся серед темноти з боку від порту десь поза якоюсь вистаючою з берега скалою. В Котарі міг доктор так само неспостережно перебувати, як коли-б сховав ся де в найбільше укритім місци на землі. Бокези, мешканці сего найбогатійшого округа дальматинського, з походження Славяни, ледви чи були би добачили, що в місті з'явив ся хтось чужий.

Від сторони затоки виглядає місто, як коли-б було збудоване в якійсь величезній печері в горі Норрі, хоч доми на самім переді міста стоять таки на березі над самим морем, що тут клином вбивав ся в гори. На самім кінци сего клина, понад котрим красні дерева і зелені спади гір представляють величавий вид, стають звичайно пакетові пароходи Льюйда і великі судна побережні Адрійського моря.

Того вечера не займав ся доктор нічим, лиш шукав собі відповідного помешканя. Кап Матіфу ходив за ним не питаючись навіть де вони; йому, бачите, все одно було, чи він в Дальматії, чи в Хінах. Ходив як вірний пес за своїм паном, куди лиш той повернув ся. Він був лиш знарядом, послушною машиною, машиною до кручення, верчення, довбання, котру доктор міг пустити в рух, коли йому сподобало ся.

Оба перейшли берегом і укріпленими валами Котару; відтак дістали ся в ряд вузеньких і спадистих вулиць, котрими снує ся чотири до пять тисячів жителів міста. Як-раз замикали браму від сторони моря, тоту, що то з виїмкою лиш тих днів, в котрих приходять пакетові пароходи, буває отверта лиш до осьмої години вечером.

Доктор вивідав ся зараз, що в цілім місті нема ані одного готелю. Треба було вишукати когось такого, що був би готов віднаймити якесь помешканє, що впрочім жителі міста охотно роблять за добру заплату.

Знайшов ся такий, що готов був віднаймити та й знайшло ся і помешканє. Доктор закватерував ся незадовго разом з Капом Матіфу в просторім присподі якогось дому при досить чистій вулиці. Передовсім умовили ся так, що властитель того дому мав зажадати за харчунок високу ціну, бо треба харчувати Капа Матіфу. Він очевидно мусів було годувати неаби якого велита; але зала-

годжено справу так, що обі сторони були вдоволені. Доктор Антекрт вимовив собі право, що буде харчувати ся поза домом.

На другий день, давши позволене Капови Матіфу, що може користати із свого свобідного часу, як йому сподобає ся, розпочав доктор свої проходи по місті від того, що пішов на почту поснитати, чи не наспіли до него які письма або депеші під умовленими знаками. Ще не наспіло було нічого. Він вийшов з міста і став розглядати ся по його околиці. Незадовго відшукав якусь господу, де звичайно сходять ся котарське товариство, австрійські офіцири і урядники, що живуть тут, як на заточеню, або ще ліпше сказавши, як у якій вязниці.

Доктор чекав ще лиш, коли надійде хвиля ділання. А плян його був ось такий:

Він рішив ся був викрасти Петра Баторого. Ту крадіж трудно було доконати на яхті тогди, коли він стояв під Грузем. Молодого інжиніра, там знали, а що „Саварена” і її властитель стягали на себе увагу всіх, то таке діло, хоч би було й удало ся, могло би було наробити дуже скоро багато шуму. Відтак був яхт лиш судном вітрильним; коли-б отже який парохід пустив ся за ним в погоню, то міг би був його дуже скоро дігнати. Противно в Котарі; там були обставини для такого діла далеко користнійші. Петра Баторого можна було туди дуже легко звабити; він би певно на одно слово доктора

туди приїхав. В Котарі його так само не знали, як і доктора; отже скоро би він лиш станув на лоді „Електрик”, мала вона зараз пуститись з ним на широке море, а тут мав він довідати ся про всю минувшість Сіляса Торонталя, котрої доси не знав. На згадку про свого батька мусів би щезнути йому серед очий образ Сарі.

Виконанє того пляну не представляло отже ніяких трудностей. До двох, трох днів — то був найпізнійший речинець, який собі був доктор поставив — могло бути діло довершене і Петро був би вже на віки розлучений з Сарою.

На другий день, 9 червня, прийшов лист від Поента Пескаде. Він доносив, що в дворі при вулиці Страдоне нема нічого нового. Поент Пескаде не видів Петра Баторого від того дня, коли той ходив до Гружа в двайнацять годин по відїзді яхту. Але то не може бути, щоби Петро десь відїхав з Дубровника. Не що иншого, лиш він замкнув ся в домі своєї матери і не виходить. Поент Пескаде здогадував ся — та й не ошибнув ся — що відїзд „Саварени” зробив таку зміну в навичці молодого інжиніра, тим більше, що він по тім відїзді вернув домів повен розпуки.

Доктор рішив ся зараз на другий день взяти ся до свого діла та зробив початок тим, що написав лист до Петра Баторого, взиваючи його, щоби він безпроволочно приїжджав до Котару.

Зовсім несподівана подія мала змінити ті наміреня та полишити випадкови, щоби ті, що брали участь в сїм ділі, дійшли до своєї ціли.

Ще того самого дня вечером около осьмої години, був доктор над морем коло Котару, коли дано знак, що надпливає пакетовий парохід „Саксонія”.

„Саксонія” плила з Бріндізі, до котрого то міста була поступила, щоби забрати пасажирів. Звідтам плила вона до Трієсту, а по дорозі поступала ще до Котару, Дубровника, Задару і других портових міст на австрійським побережю Адрійського моря.

Доктор стояв як-раз саме коло містка, що кладуть з корабля на беріг, щоби по нїм могли подорожні виходити вигідно на корабель або сходити з него, коли вже в сумерку доглянув якогось подорожного, котрого пакунки в сїй хвили виношено на беріг.

Був то мущина літ за сорок і з лица виглядав якось дуже гордовито, майже зухвало та безстидно і видавав голосно прикази. Був то один із тих людей, по котрих пізнати, що вони не мають доброго вихованя, хоч би навіть і чемно поступали.

— То він!... Та тут, в Котарі!

Ті слова були би вирвали ся докторови з уст, коли-б він на силу не був їх здержав у собі, а так само видко було йому з очий, який взяв був його гнів.

Тим пасажиром був Сарканій. Пятнай-

цять літ минуло з того часу, коли він яко книговодець сповняв службу в домі графа Затмара. Він вже не був тим волокитою, а по його одежи вже таки зовсім не було того видко, яким блукав ся по Триєсті на початку сего оповіданя. Він мав на собі плащ від пороху, а під ним елегантне одіне до подорожи, зроблене після найновішої моди; його пакунки, обковані мосяжною бляхою, показували, що колишній триполітанський фактор умів тепер вигідно жити.

Сарканій діставши велизену пайку з майна графа Сандорфа уживав світа вже від п'ятнацять літ. А кільки йому ще з того лишило ся? Навіть найліпші його приятелі, коли-б був яких мав, не могли би були того сказати. На всякий случай видко було по нім, що він чогось в клопотах, ба навіть чогось зажурений, хоч його скрита натура трудно давала здогадувати ся, де тому причина.

— Звідки він тут взяв ся?... Куди він їде? — питав ся доктор сам себе не спускаючи його з очий.

Звідки Сарканій приїхав, можна було легко розпитати у комісаря „Саксонії“. Сей пасажир сів був на парохід в Брідзізі, але чи він прийшов з горішньої чи з долішньої Італії, того ніхто не знав. Він прийшов із Сиракузи¹⁾). Діставши депешу Марокканки, поки-

¹⁾ Місто на східнім побережу острова Сицилії.

нув він зараз Сицилію і поїхав до Котару.

Він вже перед тим умовив ся був, що стріча має ся відбутися в Котарі. Та та жінка, котрої задача, видко, скінчила ся в Дубровнику, чекала тут на него. Вона стояла також на березі і чекала на корабель. Доктор добачив її, видів як вона приступила до Сарканього і чув ще, що вона сказала до него по арабськи:

— Вже найвисша пора.

Сарканій не сказав на то нічого лиш кивнув головою. Дошильнувавши, щоби його пакунки занесено до уряду митового, пустив ся з Марокканкою по правім боці, щоби зайти до міста поїд вали, а не заходити через браму від моря.

— Доктор не знав через хвильку, що робити. Чи пустити його з очий? Чи іти за ним?

Коли оглянув ся, побачив Капа Матіфу, що стояв віддалік та роззявивши рот дивив ся як ідуть пасажиря на „Саксонію” або виходять з неї. Потребував лиш кивнути на него, а велит станув зараз перед ним.

— Видиш, Капе Матіфу, онтого чоловіка? — спитав доктор показуючи на відходячого Сарканього.

— Виджу!

— А коли-б я тобі сказав, щоби ти його зловив, чи зловиш?

— Зловлю!

— Памятай же собі, що я мушу його живцем мати.

— Добре!

Кап Матіфу не любив багато говорити, але мав то доброго в собі, що коли щось сказав, то сказав зовсім ясно. Доктор знав, що може спустити ся на него, бо коли Кап Матіфу мав виконати який приказ, то виконав його точно.

Марокканку можна було звязати і заткати їй рот та кинути десь в кут. Заким би вона могла наробити крику, можна вже було занести Сарканього на лодь „Електрик”. До виконання того пляну була й пора догідна, бо на дворі було вже темно, хоч ще не зовсім.

Сарканій і Марокканка ішли тимчасом дальше попід вали міста та й не спостерегли ся, що хтось іде за ними. Не говорили до себе, Очевидно хотіли доти мовчати, доки аж не будуть в такім безпечнім місци, де би їх ніхто не підслухав. Так зайшли вони майже аж під полудневу браму міста, що виходить на гостинець, котрим іде ся в гори де австрійської границі.

Там є досить велика торговиця, базар¹⁾ звістний дуже добре Черногорцям. Вони стають тут на торг, бо їх впускають до міста

¹⁾ Базар — слово первістно перське, але уживане всюди на Сході у народів магомеданського віроісповідання — значить то саме що й торговиця. Слово се уживає ся дуже часто і у нас, особливо же на Україні.

лиш по кількох і то аж тогди, коли зложать свою зброю. Що тижня ві второк, в четвер і суботу приходять тут Черногорці з Неґуша і Цетині¹⁾). Вони мусять іти яких пять або шість годин, щоби тут продати покладки бараболю, дріб та риж, на котрий тут найбільший покуп.

А то було як-раз вівторок. На торговци стояли ще кунками люди, бо ще не продали були всего і думали тут ночувати. По площі ходило може яких трийцять гірняків, балакали з собою або перечили ся. Деякі були вже поклали ся на землю, другі знов альбанським²⁾ звичаєм пекли на грані яґня на деревлянім рожці.

Туди зайшли Сарканій і його товаришка; видко, що знали добре се місце. Тут могли в самім ділі спокійно поговорити з собою, а навіть і переночувати, не потребуючи шукати собі якогось непевного помешканя. Впрочім Марокканка, від коли прийшла до

¹⁾ Нинішня столиця князівства Черногори. Була то первістно маленька оселя, в котрій проживав митрополит князівства Цети, з котрого повстала пізнійше Черногора, Висаріоні єпископ Василь. Послїдий князь Цети, Іван Црноєвич, виставив тут в 1845 р. монастир і ставши першим князем черногорським зробив з Цетиня свою столицю. Майже в половині дороги з Цетиня до Котару лежить місцевість Неґуш.

²⁾ Альбанці або Скіпетари, нарід на полудне від Черногори в Альбанії є то найменше цивілізований нарід в Европі.

Котара, то й не шукала собі нігде якоїсь хати.

Доктор і Кап Матіфу зайшли один за другим на той базар, на котрім вже було так добре темно. Денеде горів ще огонь, але світила ся лиш грань, полонни не було нігде видко. Зловити Сарканього серед таких обставин, то річ була не так легка, особливо, коли-б він аж до самого рана не виходив з торговиці. Доктор вже жалував того, що не взяв ся до діла, коли ще ішли берегом межі морем а полудневою брамою. Тепер було вже за пізно. Треба було хіба чекати першої ліпшої нагоди.

Лодь стояла поза скалами, не більше як двіста кроків від базару далеко, а навіть видніло ся слабо і саме судно, на котрім світила ся ліхтарня.

Сарканій і Марокканка думали, що буземли в найтемнішій місці, недалеко громадки гірняків, що лежали вже й спали. Тут могли би вони було поговорити собі спокійно о своїй справі, без обави, що їх хтось підслухає, кли-б доктор, убраний в свій подорожний плащ не був вліз поміж тих людей, що лежали на землі. Кап Матіфу сховав ся також, як міг, але держав ся зблизька, щоби на кожний знак бути під рукою.

Сарканій і Марокканка, думали, що будуть зовсім безпечні, коли будуть говорити по арабськи, бо були певні того, що тут ніхто

Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа. — 11

не зрозуміє тої мови. Та ошибнули ся, бо недалеко від них був доктор Антекірт. Він, що знав всі східні і африканські мови, розумів кождісеньке їх слово.

— Ти дістав мою депешу в Сиракузі?
— спитала Марокканка.

— Дістав, Наміро, відповів Сарканій і зараз на другий день вибрав ся разом з Ціроном.

— А де-ж Ціроне.

— Недалеко Катани¹⁾, де збирає собі нову ватагу.

— Мусиш завтра бути в Дубровнику і зараз піти до Сіляса Торонталя, чуєш Сарканій?

— Піду та поговорю з ним. Але чи ти не ошибаєш ся Наміро? Чи пора, щоби я прийшов?

— А вже-ж, донька банкира..

— Донька банкира! — повторив Сарканій якимсь таким голосом, що докторови мимо волі пішов мороз по тілі.

— Ну, так... його донька! — повторила Наміра.

— Як то? То вона сміє без мого позволення розпоряджати своїм серцем? — спитав Сарканій глумливо.

— Ти того не сподівав ся, Сарканій, воно таки є так, я більше як певна. Але то ще

¹⁾ Катана, нині Катанія, місто на східнім побережю Сицилії при споді гори Етни, є то найкрасше і по Палермі, столиці Сицилії, найбільше місто на сїм острові.

більша буде для тебе несподіванка, коли тобі скажу, за кого Сара Торонталівна хоче віддати ся.

— Мабуть чи не за якого зруйнованого шляхтича, що хоче поставити ся на ноги міліонами її батька?

— Ти таки вгадав — сказала на то Наміра ” за якогось молодого чоловіка, шляхтича з роду, але без всякого майна.

— Як же називає ся той безстидний?

— Петро Баторий!

— Петро Баторий! — відозвав ся Сарканій. — Петро Баторий хоче женити ся з Сарою Торонталівною?

— Та не бій ся нічого Сарканіє, — успокоювала Наміра свого товариша. — Що донька Сіляса Торонталья і син Стефана Баторого люблять ся, то вже для мене ніяка тайна. Але Сіляс Торонталь може ще доси о тім нічого не знає.

— Він би нічого не знав? -- спитав Сарканій.

— Таки не знає, а хоч би й знав, то не дав би на то свого призволення.

— Я нічого не знаю — відповів Сарканій. — Сіляс Торонталь на все готов... навіть і на то, щоби дати позволенє на се подруже. лиш щоби успокоїв свою совість, коли може по п'ятнайцяти роках ще відозвала ся в нїм якась совість... Але на щастє я ще є на світі і поспею йому його пляни, завтра буду вже в Дубровнику.

— То добре! — сказала на то Наміра, котра, видко, мала якийсь великий вплив на Сарканього.

— Донька Сіляса Торонталя не буде нічиєю жінкою лиш моєю, розумієш мене, Наміро? Через ню полатаю яось знову мої відносини маєткові.

От і все підслухав доктор, що хотів знати. Що ще розповідали собі Сарканій і Марокканка, не мало вже для него дуже великого значіння.

Злодюга, що мав право комусь лізти в очи, сватав ся до доньки другого злодюги. Видко, що вже сам Бог ішов в поміч людській справедливості. Тепер вже не було чого побоювати ся о Петра Баторого, котрому такій суперник ставав на дорозі. Вже не треба було взивати його, щоби приїздив до Котару, іменно не було потреба викрадати чоловіка, що хотів добивати ся тої честі, щоби стати зятем Сіляса Торонталя.

— Нехай лиш тоті злодюги вяжуть ся з собою і творять одну родину — сказав доктор сам до себе. — Побачимо, що з того буде!

Він забрав ся звідси і дав знак Капови Матіфу, щоби той ішов за ним.

Кап Матіфу, як вперед не питав ся длячого він має ловити того пасажира з „Саксонії“, так само не питав ся і тепер длячого не має його ловити.

На другий день, 10 червня, около ось-

мої години вечером отворили ся двері до великого сальону в дворі при вулиці Страдоне в Дубровнику, а слуга голосно дав звістку:

„Пан Сарканій!”

Запутанини.

Чотирнайцять літ тому назад переніс ся Сіляс Торонталь з Триєсту до Дубровника і замешкав тут в пишнім дворі при вулиці Страдоне. Він був з роду Дальматинцем, отже річ зовсім природна, що задумав осісти в своїй вітчині, коли залишив свій інтерес банковий.

Додержувано слова і ніхто не знав о тім, що він був зрадником. Нагороду за зраду виплачено йому що до цента. Банкир та Сарканій, давний його фактор в Триполісі нажили собі з того великого майна.

По страченю обох засуджених у Пізінській вязниці та по втечі графа Сандорфа, що згинув у філях Адрійського моря, довершено вирок конфіскати їх маєтностей. З дсму і малої посілости Володислава Затмара не лишило ся нічого. По Стефані Баторім не лишило ся також нічого, бо він нічого не мав і жив лиш з того, що учив других. Але замок Артенак і все що до него належало, недалекі копальні та великі ліси на північних спадах Карпатів творили значну посілість, що належала до графа Матія Сандор-

фа. Зтих дібр утворено дві частини: одну забрала власть судова і з неї виплачено нагороди зрадникам; другу засеквестровано і вона мала бути під судовим зарядом аж до вісімнадцятого року життя спадкоємниці графа Сандорфа. Наколи-б та дитина умерла перед тим часом, то ся частъ мала припасти державі.

Обі четвертини, які дістали ся зрадникам, виносили більше як півтора мільона ринських і вони могли робити з тими грішми, що хотіли.

Спершу задумали були оба спільники розлучити ся. Сарканьому не конче хотіло ся перебувати недалеко від Сіляса Торонталья, а Торонталь знов постановив був не входити в ніяку звязь з давним соїм фактором. Сарканій виїхав отже з Триесту, а за ним пішов і Ціроне, котрий не пускав ся його в нещастю, а тепер в щастю був би певно тим менше його пустив ся. Куди-ж вони забрали ся? А вже-ж не куди инде, як хиба до якогось великого міста в Европі, там, де нікому й не при голові, слідити за тим, звідки хто приходить, розуміє ся, тогди, коли він чоловік богатий, ані де ніхто не питає, звідки хтось набрав грошей, хиба аж тогди, коли хтось ними розкидає як половою. Словом, за тими пройдисвітами і слух пронав в Триесті, де впрочім і так ніхто їх не знав, хиба лиш один Сіляс Торонталь.

По їх виїзді банкирови аж лекше відо-

тхнуло ся. Йому здавало ся, що вже тепер не потребує обавляти ся того чоловіка, що його держав в своїх руках і міг кожної хвили використувати. Хоч Сарканій став на якийсь час богачом, то все таки не можна було спустити ся на такого марнотравника і можна було сподівати ся того, що причепить ся знову до свого спільника, екорозтрагить своє майно.

В пість місяців опісля замкнув Сілас Торонталь свій банк поплативши всі довги і виїхав з Триесту, щоби остаточно осісти в Дубровнику. Хоч він і не потребував побоювати ся, що губернатор, котрий лиш сам один знав, яку роллю він грав при викриттю заговору, виговорить ся колись з тим перед людьми, то все-ж таки, вже то що преці хтось знав о тім, було досить для такого чоловіка, котрий не хотів стратити свого значіння і мав на тільки гроший, щоби жити як великий пан, хоч би й денебудь осів.

А може спонукала його покидати Триест ще й инша обставина, — о котрій будемо мусіти пізнійше згадати — обставина, о котрій знала лиш однісенька пані Торонталева. Та сама обставина звела його — правда, лиш однісенький раз — з тою Намірою, з котрою — як ми то вже виділи — знав ся і Сарканій.

Банкир осів отже в Дубровнику. Він ввійшов був із сего міста ще малим хлопцем, бо не мав тут ані родичів, ані ніякої родини.

Ніхто собі не пригадував його і він вернув як зовсім чужий до міста, в котрім не був вже від сорок літ.

Серед таких обетавин повитали виспі круги в Дубровнику такого богача, розуміся, дуже сердечно, бо знали о нїм лиш то, що він займав в Триесті видне становище. Банкир вишукав собі і купив двір в панській часті міста та завів в нїм господарство по-приймавши всю нову челядь з Дубровника. Позаяк ніхто не знав його минувности, то всі уважали його за того щасливого на світі, що то має більше право як другі.

Сіляс Торонталь майже не знав того, що то значить нечиста совість. Як би не то, що він все побоював ся, щоби колись не вийшла на верх тайна його поганої зради, то був би жив таки зовсім спокійно. Але при нїм була як би німий, але живий і ходячий докір його жінка.

Та нещаслива, простодупна і чесна жєнщина знала о тій поганій змобі, що загнала в смерть трох патріотів. Одного разу, коли вже дуже круто було з його інтересами, він якось необачно виговорив ся перед нею, що майно Сандорфа поставило його знов на ноги; иншим разом зажадав і підпису від своєї жінки і тогди признав ся, що належить до тих, котрі викрили заговор в Триесті.

З тої пори проявило ся у Торонталевої жінки якесь чувство відрази до чоловіка, з котрим була звязана на віки. Чувство тим

більше зрозуміле, що вона сама була Мадяркою з роду. Але вона була, як вже сказано, жінчина, що не чула в собі моральної сили. Був то для неї тяжкий удар і вона не могла вже подвигнути ся від него. Від часу тої події жила вона насамперед в Триєсті, а відтак і в Дубровнику лиш сама для себе, о скільки нато дозволяли відносини її товариського життя. Коли в дворі при вулиці Страдоне були які принятя, то вона являла ся, бо мусіла; але коли скінчила ся її роля господині дому, то вертала до своїх комнат та займала ся лиш вихованєм своєї донечки, до котрої пристала була всім своїм ніжним чувством, та старала ся о всім забути. Ба, але як то забути коли чоловік, що брав участь в тім ділі, жив з нею під одним дахом!

Як раз в два роки, від коли вона осіла в Дубровнику мала настати ще більша запутанина. Для банкира була та запутанина новою журою, а для пані Торонталевої нова причина болю.

Пані Баторова, її син та Борик перенесли ся також до Дубровника, де жили ще якісь їх свояки. Вдовиця Стефана Баторого не знала зовсім Сіляса Торонталя; вона не знала навіть, що межи банкиром а Матієм Сандорфом була якась звязь. Та і звідки мала о тім довідати ся, що сей чоловік брав участь в тім злочині, через котрий три благородні Мадяри наложили головою, коли її муж перед смертию не мав нагоди сказати

їй, як називають ся ті падлюки, що продали його австрійським властям.

Але хоч пані Баторова не знала Сіляса Торонталя, то тим ліпше знав він її. Коли побачив її в тім місті, коли стрітив ся з нею кілька разів на вулиці, коли дивив ся на то, як вона бідна працювала, щоби лиш виховати свого сина, то йому було то дуже немило. То річ певна, що коли-б пані Баторова була вже перед тим мешкала в Дубровнику, заким він задумав тут осісти, то він був би тут не осів. Але тогди, коли вдовиця спровадила ся до дому при вулиці Марінеля, він вже кушив був собі двір, отже був собі його урядив, та приймав вже в нім гостей. Не міг на то рішити ся, щоби знов звідси кудись переносити ся.

— Чоловік до всего навикне — сказав він сам до себе. Постановив отже не дивити ся на сей живий пам'ятник своєї зради, а коли замикав очі, то, видко, не видів і того, що в нім діяло ся.

Але що вкінці для банкира було лиш немило, то було для пані Торонталевої жерелом безустанної муки і гризоти совісти. Вона хотіла кілька разів підсунути вдовиці потайком якусь заемогу, але та за кождий раз не приняла її так само, як і другі, які їй подавали незнакомі приятелі. Енергічна жінка не жадала нічого і не хотіла нічого прийняти.

Непредвиджена та й необчислима об-

ставина мала зробити той стан річий ще прикрийшим, ба навіть страшнійшим через запутанини, до яких довела.

Пані Торонталева присвятила всю свою любов своїй донечці, котрій під кінець 1867 року, коли вона з своїм чоловіком прибула до Дубровника, було ледви півтретя року.

Сарі було тепер майже сімнайцять літ. Було то дуже гарне дівча, що з лица подобало більше на Мадярку, як на Дальматинку. Чорне кучеряве волосє, палкі очи, красно закроєні під високим чолом, тоненькі уста і румяне личко, то більше як середний ріст — все то разом надавало їй такої краси, що й годі було надивити ся.

А що найбільше звертало на себе увагу і робило тим більше вражінє на чутливі натури, то була поважна постава молодої дівчини, її задумчиве лице, як коли-б заєдно роздумувало над тим, що давно минуло. Отсе було й причиною, що всі ті, котрі приходили в гостину до її батька, або котрих вона стрічала нераз на Страдоне, держали ся якось здалека від неї.

Не трудно зрозуміти, що Сара, яко одинока спадкоємниця маєтку, котрий уважано за величезний, звертала дуже увагу на себе. Вже навіть кілька разів її сватали та була би й добре віддала ся, але молода дівчина, котрою опікувала ся мати, відмовила за кождий раз і навіть не сказала, чому не хоче віддавати ся. Сіляє Торонталь до того не мішав ся.

ніколи не намавляв її, ані не змушував. Видко, що ще не знайшов ся був зять, котрий би більше йому як Сарі припав до вподоби.

Для докладного опису Сарі Торонталівної годить ся ще й то зазначити, що вона якось дуже любила подивляти честні та відважні діла, які стоять в звязи з любовію вітчизни. Політикою вона ніколи не займала ся, але оповідання про то, що дотикало її вітчизни, про ті жертви, яких вимагала вітчизна та новійші приміри, якими величає ся історія її краю, зворушала її дуже. Ледви чи вже з роду були у неї такі чувства — то певно, що не по Сілясї Торонталу були вони у неї — лиш вона так сама виплекала їх в своїм благороднім і великодушнім серци.

Отсе то й поясняє нам зовсім природно — як би так вже було з гори назначено — чому Сара Торонталівна так щиро була прихильна Петрови Баторому. Ба, видко, що судьба хотіла зробити збитка банкирови, коли познакомила тих двоє людей з собою. Сарі був тогди дванайцятий рік, коли їй одного дня показали Петра і сказали:

— То син того чоловіка, що погиб за Угорщину.

Ті слова не сходили їй ніколи з думки. Обоє відтак підросли. Сара думала о Петрі, заким він ще її пізнав. Вона виділа його так засумованого та задуманого. Хоч він був бідний, то все-таки працював, щоби бути гід-

ним імени свого батька, а вона знала цілу історію того-ж.

Проче вже знаємо; знаємо, як Петро радував ся і одушевляв ся, коли бачив Сару, котрої натура дуже підходила до його натури; як той молодець її полюбив та як і вона його полюбила, заким ще зрозуміла, яке то чувство в ній проявило ся.

Коли ще розкажемо, яке становище займала Сара Торонталівна в своїй родині, то вже все буде сказано, що відносять ся до неї

Супротив свого батька держала ся Сара дуже здалека. Ніколи не було й сліду, щоби його щось тягнуло до своєї доньки, ніколи донька не пестила ся з ним, як звичайно дитина з батьком. У него не було ніякого чувства для доньки, а донька знов у всім не могла погодити ся з поглядами батька. Сара лиш шанувала батька, як пристало на доньку, і більше нічого. Він впрочім лишав їй до волі робити, що хотіла, не противив ся нічому, що їй сподобало ся, лишав їй повну свободу в її добродійнім діланю, ба навіть і сам прилучав ся до того, але лиш для того щоби тим величати ся. Коротко сказавши, він був для неї зовсім рівнодушний.

Зовсім инакше була Сара для пані Торонталевої. Хоч жінка банкира піддавала ся у всім свому чоловікови, котрий хотів лиш панувати над нею і мало її шанував, то всеж таки була вона бодай лагідної натури і своїм

чесним житєм, своїм старанєм, о то, щоби її люди не ненавиділи, була сто раз більше варта, як він. Пані Торонталева дуже любила Сару. В здержаливости дівчини зуміла вона добачити рідку даровитість. Але та її прихильність для дівчини була аж якась надмірна, бо вона її і подивляла і поважала, ба аж ніби чогось її лякала ся. Великодушність характеру Сари, її щирість, а часами й неподатливість могли пояснити ту якусь дивну любов матері. Донька відповідала щирістю за щирість. Вони обі були би дуже припали собі до вподоби, хоч би їх і не вязало споріднене крові.

Нікого тепер не здивує, що пані Торонталева була перша, котра здогадала ся, що діяло ся в душі і серці Сари. Молода дівчина розмавляла з нею часто о Петрі Баторім і його родині, не запримічаючи того, яке то прикре вражінє робило на її матери. Скоро пані Торонталева зміркувала, що Сара полюбила Петра, подумала собі:

— Така вже, видко, воля Божа!

Можнаж здогадати ся, що значили ті слова в устах пані Торонталевої, але того ще не можна знати, яка би то була справедлива заплата для родини Баторих за їх кривду, коли-б Сара полюбила Петра.

Пані Торонталева була жінка побожна і повна віри, а коли вона вірила в то, що то вже така воля Божа, щоби Сара полюбила ся з Петром, то й мусіла старати ся наклонити

свого чоловіка, до того, щоби обі родняки зблизили ся до себе. Не кажучи отже Сарі нічого, постановила вона поговорити о тім з чоловіком.

Зараз на перші слова, якими відозвала ся, до него пані Торонталева, він так розлютив ся, що аж не знав, що з ним діє ся. Пані Торонталева, і так слабосильна особа, мусіла чим скорше утікати до своєї кімнати, коли він став їй відгрожувати ся.

— Памятай собі — розкричав ся він нарешті, до неї — коли ще раз згадаєш мені щось о тім проєкті, то пожалуєш того!

Отже то, що Сіяс Торонталь називав судьбою, привело не лиш родину Баторих до Дубровника, але ще й звело Сару і Петра разом; вони пізнали ся і полюбили ся.

А може хто спитає, чого банкир так дуже улютив ся? Може він вже мав якісь тайні наміреня що-до будучности Сарі, котрі тепер ставали на перешкодї її чувствам? Він чейже повинен був рад бути з того, що вже наперед можна було якось зарадити тим наслідкам, які могли вийти із його поганої зради. Що-ж би був міг Петро Баторий казати тогди, коли-б був оженив ся з Сарою Торонталівною? Що була-б тогди вдіяла пані Баторова? Певно, що то було би страшне положенє, коли-б син убитого був оженив ся з донькою убийника, але то положенє було би страшнє лиш для них, а не для него, не для Сіяса Торонталья.

Все було би ліше, коли-б не Сарканій, про котрого небуло ніякої чутки. Він міг- все ще вернути, а здає ся, що mezi ним а банкіром була ще й якась умова. Сарканій готов був собі її пригадати, скоро-б лиш щастє його покинуло.

Нема сумніву, що Сіясє Торонталь дуже тим журился, що стало ся з його давним фактором в Тріполісі. Від коли вони ще в Триєсті розійшли ся, не чував він нічого про него, а тому було вже майже п'ятнайцять літ. Він розвідував про него, навіть на Сицилії, бо знав, що він там має знєсини з своїм приятелем Ціроном, але не дєвідав ся нічого. А всеж-таки міг Сарканій кожного дня з'явити ся несподівано. Банкір побоював ся того дуже, тим більше, що не мав чутки, щоби він помер — а як би то він був тішив ся, коли-б була дійшла до него така чутка! Може бути, що тогди він би вже инакше дивив ся на ту звязь його родини з родиною Баторих, але тепер не міг о тім анї на хвильку подумати.

Коли раз случайно пані Торонталева завела з ним знову бесіду про Петра Баторого, він вже не хотів робити такого крику, як першим разом, але й не дав їй ніякого поясненя в сїм напрямі, лиш постановив собі стерегти Сару на будуче острійше, ба й слїдити за кожним її кроком. Постановив собі поступати гордо з молодим інжинїром, відвертати ся від него, скоро де з ним стрітять

ся, і так робити, щоби відобрати йому всяку надію. Йому удало ся аж надто добре показати, що всякі заходи Петра були би даремні.

Так було аж до вечера 10 червня, коли то по сальоні в дворі при вулиці Страдоне понесло ся імя Сарканього і коли тут отворили ся двері сему безвстидному чоловікови. Рано того самого дня сїв Сарканій з Намірою в Котарі на залізницю¹⁾ і поїхав до Дубровника. Тут заїхав він до одного із найперших готелів, перебрав ся слегантно і, не марнуючи часу, пішов зараз до свого давнього спільника

Сіляс Торонталь приняв його і дав приказ, щоби ніхто їм не перешкаджав. Як же приняв він ту гостину? Чи міг він настільки запанувати над собою, щоби не дати по собі пізнати, що в нім діяло ся та чи грав ся з ним? Або чи Сарканій так само як і давніше розказував зухвало? А може він пригадав банкирови давню їх умову? О чім говорили вони? Чи о минувшости, чи о теперішности, чи може о будучности. Ніхто би того не вгадав, бо ніхто не був при тім. А вислідок був ось такий:

В двацять чотири годин опісля розійшла ся по місті чутка, котра наробила немало дива. Говорено, що панна Сара Торон-

¹⁾ Верн тут трохи перехопив ся, бо з Котару до Дубровника не було залізниці.

талівна віддає ся за якогось Сарканього, великого богача з Тріполіса.

Банкир, видко, мусів піддати ся погрозам чоловіка, котрий одним словом міг його зруйнувати. Ані просьби його жінки, ані перепуджене ся Сарі не могли змінити і він казав, що яко батько має виключне право розпоряджати її рукою.

Сарканій не таїв ся з тим перед Сілясем Торонталем, длячого він конче хоче женити ся з його донькою; сказав отверто, що він зруйнований. Та часть маєтку, що послужила банкирови до піддержаня кредиту свого дому, ледви, що вистала тому пройдисвітови на п'ятнайцять літ. Від часу, коли виїхав з Триєсту, переїздив всю Европу і жив розтратно; для него готелі в Парижі, Лондоні, Відні та Римі мали за мало вікон, коли його напала така примха, викидати ними гроші на вулицю. Коли закоштував вже всіх можливих розкошій, спустив ся ще на судьбу, щоби вона остаточно докінчила його руїну; грав в карти по містах в Швайцарії та Іспанії, де ще позволено грати публично, або сидів при зеленім столі в Монаку¹⁾, що лежить на границі Франції.

¹⁾ Монако є то маленьке князівство в полудневій Франції, котре обмежає ся лиш на одно місто Монако, що лежить на гористім пригірку і має свого окремого князя. Давнійше належали до сего князівства ще місто Метона і місцевість Роккабуна, але від коли Франція взяла місто Ніццу, то і сі дві місцевости належать до неї;

Розуміє ся, що через весь той час був Ціроне його помічником. Коли-ж їм лишило ся вже не більше, як ледви кілька тисячів, перенеслись оба до краю, дорогого Сицилійцеву, у східні сторони Сицилії. Але там вони не дармували і чекали лиш догідної пори, щоби увійти знову в звязь з триєстинським банкиром. Не було нічого простійшого, як щоби Сарканій оженив ся з донькою Сіяса Торонталя, одинокою спадкоємницею сего богача, і тим поправив своє положенє. Банкір не міг йому нічого відмовити; він не міг йому противити ся, а навіть і не старав ся о то. Видко, що межі ними обома а тим ді-

князь з Монаку відступив їх Франції за добрі гроші. Монако славне з того, що там є доми гри, в котрих збирають ся люди з цілого світа, богачі та всілякі дурисвіти і там пробують свого шастя в карти або в рулету і програють нераз за годину, дві — величезні суми. — Недалеко від Монако є станція залізнична Молте-Карло і тут стоїть над самим морем величавий будинок серед красивих огородів. Є то т. зв. казино, де є прекрасні **салі**, в котрих уставлені столи, вкриті зеленим сукном, а за ними сидить повнісько грачів, муштини і женщины в суміш. Грати може лиш той, що поставить на карту найменше 25 франків. Не один грач програвши всі гроші іде до города або поза місто до ліску і там відбирає собі жите. Дохід з тих домів гри належить до князя. В Монаку грають найбільше в рулету; є то прилад, котрий можна покрутити а тогди по круглім кружку котить ся кульочка і впадає в переділки помальовані на чорно і червоно та означені числами від 1 до 36 але не по порядку. **Найбільше** грають в той спосіб, що закладають ся чи **кулька** впаде в переділку чорну, чи червону і звідси назва гри „руже ноар“ (червоне й чорне).

лом, котре вони хотіли залагодити, було ще щось такого, що лиш будучність могла викрити.

Але Сара домагала ся таки конче точного пояснення, длячого батько розпоряджає нею так самовільно?

— Від сего одруження зависить моя честь — відповів Сіяс Торонталь, коли вона конче хотіла довідати ся, длячого батько каже їй віддати ся за Сарканього — так і мусить бути як хочу.

Коли Сара розповіла матері, що їй батько сказав, то мати аж мало не зімліла і розплакалась рісними сльозами на руках своєї доньки, що її піддержувала.

Сіяс Торонталь сказав отже правду.

Вінчане назначено на день 6 липня.

Можна собі подумати, що діяло ся з Петром Баторим через тих три неділі. Аж трудно описати, яка взялась була його розпука. Його брала страшенна злість, а тут не міг нічого вдіяти. То замикав ся дома і не показував ся нігде, то знов вибігав кудись з проклятого міста і пані Баторова аж побоювала ся, що його вже не побачить.

Чим же було його потішити? Доки ще не говорено о весілю Сари, то Петро Баторий міг бодай мати ще якусь надію, хоч її батько відпихав його від себе. Але скоро би Сара раз вже віддала ся, тогди отворилась би перед ним пропасть, котру не далось би нічим зарівнати. Навіть доктор Антекірт,

мимо свого приреченя, опутив Петра. Як лиш могла молода дівчина — так питав Петро себе самого — що його любить, згодити ся на таке подруже, коли вона, як то йому було добре звісно, старала ся завсїгди поставити на своїм? Що то за тайна вкрила той двір, коли там таке діє ся? Петро був би таки напrawdę ліпше зробив, коли-б був покинув Дубровник і приймив ту посаду, яку йому предкладали, та пішов собі від Сари, котру віддають за того якогось чужинця, за Сарканього.

— Ні, — говорив він відтак сам до себе — так не може бути!... Я вже занадто її полюбив!

І знов навістила розпука той дім, в котрім на кілька днів заблисло було слабе промінє щастя.

Поент Пескаде, що завсїгди був на своїм становищи і котрий все знав, що діє ся в місті, був одним із найперших, що о тім довідав ся. Скоро лиш провідав ся, що Сара віддає ся за Сарканього, написав о тім зараз до Котару. Скоро знову побачив, як дуже пригноблений та прибитий молодий інжинїр — котрим він якось дуже інтересував ся — дав також і о тім знати докторови Антекіртови.

Замість обширної відповіди на то, дістав він лиш приказ, щоби й дальше слїдив за тим, що діє ся в Дубровнику і доносив до Котару.

Чим близше було до злощастного дня

6 липня, тим більше погіршав ся стан Петра Баторого. Його мати вже не в силі була успокоїти його. Плянам Сіляса Торонталя годі таки було чим небудь перешкодити. З того, як скоро оповістили весіле і лагодили ся до него, видко було, що то вже від давна було постановлено, що Сарканій і банкір вже давно знали ся, та що „богатий” Тріполітанець мусів мати якийсь особливий вплив на батька Сари.

Петро Баторий взяв був собі свою невзгодину так дуже до сеця, що на вісім днів перед весілем постановив написати лист до Сіляса Торонталя.

На лист не прийшла ніяка відповідь.

Петро старав ся зійти ся десь на вулиці з банкіром, але й то йому не удало ся.

Сара і її мати тепер таки вже зовсім не показували ся. Не було-ж як до них дістатися.

Однакож підчас коли Петро не міг стрітити ся ані з Сарою, ані з її батьком, то за то стрітив ся кілька разів з Сарканієм на Страдоне. Коли молодець дивив ся на Сарканього оком, повним ненависти, то той спозирав на него лиш з безвстидною погордою. Петрови прийшло на гадку зачепити його, щоби він мусів визвати його на поєдинок. Але чи Сарканій в передодень свого вінчання був би визивав на поєдинок? Преці його інтерес наказував йому уникати поєдинку.

Там минуло ще шість днів. Петро мимо

найсердечнійшої просьби своєї матери, мимомо просьби Борика, вийшов вечером дня 4 лишня з дому при вулиці Марінеля. Старий слуга пустив ся був за ним, але він десь незадовго щез йому з очий. Петро пішов куди його очі несли, десь в найпустійші вулиці Дубровника, вздовж кріпостних мурів, та ішов, як той, що зійшов з розуму.

В годину пізнійше принесли його умираючого до його матери. Був пробитий ножем, так, що аж горішча часть легких була нарушена.

Не було вже ніякого сумніву: Петра взяла була очевидно така розпука, що він хотів відобрати собі життя.

Поент Пескаде, довідавшись о тім нещастю, побіг зараз до уряду телеграфічного.

В годину опісля мав вже доктор Антекірт в Котарі звістку про самоубійство молодця.

Трудно описати, що діяло ся з панею Баторовою, коли вона омлівши кело свого сина, що мав ще лиш кілька годин жити прийшла знов до памяти. Але енергія матери побідила слабосильність женщины. Треба було насамперед давати поміч синові а відтак аж плакати.

Закликано лікаря. Той прийшов зараз, оглянув раненого і приложивши ухо до його грудий, слухав, як він від часу до часу слабо віддихає. Оглянув відтак рану, подивив ся, чи глибока, завязав її і робив все, що

лиш було можна, але не міг зробити ніякої надії.

В п'ятнадцять годин опісля стан Петра ще більше погіршився від того, що з него виплило багато крові, а віддих його був вже так слабкий, що ще ледви було його чути, та здавалося, що він ще лиш раз зітхне і застигне.

Пані Баторова припала на коліна і молилася до Бога, щоби він ще ратував її сина і дозволив йому жити.

Нараз відчинилися двері від комнати. Увійшов доктор Антекірт і приступив до постелі, де лежав умираючий.

Пані Баторова хотіла заступити йому до слугу, але він дав знак і вона пустилася.

Доктор нахилився до Петра і оглянувши його уважно не відзиваючись ані словом. Відтак вдивився в него і через довгий час не спускав очей з него. Здавалося, як коли-б з його очей шила якась магнетична сила; його погляд добував ся аж до мозку, де вже гадки замирили, де уставало вже життя, а з ним і власна воля.

Нараз обернувся Петро боком. Повіки його піднесли ся, він подивився на доктора... і став неживий.

Пані Баторова скрикнула, припала до сина і зомліла, а старий Борик ледви ще міг удержати її на своїх руках.

Доктор замкнув очі молодому мерцеві; підняв ся відтак і вийшов з комнати. Майже

можна було почути, що він вишештав отсю індійську приповідку:

„Смерть не нищить, лиш робить невидним!“¹⁾).

Стріча на Страдоне.

Смерть Петра зробила в місті величезне вражінє, але ніхто не догадував ся правдивої причини самоубійства Петра Баторого, іменно же ніхто в світі не був би того догадав ся, що сему нещастю були винні Сарканій і Сіяс Торонталь.

На другий день, 6 липня, мало відбутися вінчанс Сари Торонталівної з Сарканієм.

О тім самоубійстві, що стало ся серед так трогуючих обставин, не знала нічого ані пані Торонталева, ані її донька. Сіяс Торонталь в порозуміню з Сарканієм постарав ся вже о то, щоби вони нічого не довідались.

Умовили ся так, що весіле має відбутися тихо, ніби длятого, що хтось помер з родини Сарканього. Торонталеви, що любив величати ся, не конче було то на руку, але серед сих обставин волів він, щоби все відбуло ся спокійно, без великого шуму. Молода пара мала лиш ще кілька днів перебути

¹⁾ Верн нагадує сим силу гіпнотичну, звапу давнійше також магнетизмом, спосіб звістий вже від давна також індійським факірам, котрим можна наслати на чоловіка сон подібний до смерти.

в Дубровнику, а відтак виїхати до Тріполіса, де Сарканій постійно проживав — так бодай говорено. Не хотіли також робити ніякого угощення, ані при відчитаню шлюбного контракту, котрий мав забезпечити молодій жінці значне майно, ані по церковній церемонії у францісканській церкві, по чім мало зараз відбутися цивільне вінчання в уряді.

Того дня коли в Торонталевім дворі роблено послідні приготування до вінчання, проходили по другій боці вулиці Страдоне два якісь чоловіки. То були Кап Матіфу і Поент Пескаде.

Доктор Антекірт привіз був з собою Капа Матіфу до Дубровника. Його вже не треба було в Котарі, а що оба приятелі, оба „близнюки”, як говорив бувало Поент Пескаде, були дуже раді з того, що вони вже знов разом, о тім не можна й сумнівати ся.

Скоро лиш доктор Антекірт прибув до Дубровника, навідав ся зараз до дому при вулиці Марінеля; відтак вернув до свого скромного помешканя на передмістю Пльоче і постановив там чекати аж до часу, коли буде вінчання Сарканього з Сарою Торонталівною і постановив аж тогди взяти ся до діла

Коли доктор на другий день навідав ся знову до пані Баторової, поміг їй сам зложити Петра в домовину. Відтак вернув знову до свого помешканя, а Поентови Пескаде і

Капови Матіфу наказав слідити щільно за всім, що діє ся при вулиці Страдоне.

Поент Пескаде мав на все око і все підслухував, але то зовсім не черешкаджало йому балакати.

— Мені видить ся, мій Капе, що ти якось став ширший як довший — відозвав ся він і приступив до велита, щоби його взяти за груди.

— А вже-ж... але я й завсігди дуже щільную ся.

— Я то зараз побачив, коли ти мене обняв.

— А що буде з тою штукаю, о котрій ти мені говорив? — спитав Кап Матіфу, котрий все памятав о своїй роли.

— Вже лагодить ся, вже лагодить ся! Треба тобі зважити, що ціле діланє є дуже запутане.

— Як то, запутане?

— Та запутане, бо то, бачиш, не восела а сумна гра, а вже сам початок є дуже займаючий.

Поент Пескаде замовк. Якась карита, що надїхала дуже скоро, станула перед двором при Страдоне.

Дверці від карити відомкнулись і скоро замкнулись, а Поент Пескаде доглянує Сарканього.

— Так то, так!.. Дуже займаючий — повторив він — і заповідає великий успіх.

— А що-ж з тим злочинцем? спитав

Кап Матіфу, котрого ся особа найбільше інтересувала.

— Ну, злочинець тепер тріюмфує, як то звичайно буває в добре написаній штуці... Але терпцю лиш... підождім лиш кіпця!

— Я думав, — сказав Кап Матіфу — що вже в Котарі прийдеш мені...

— Взяти ся до діла?

— Так так, Поенте Пескаде!

Кап Матіфу став відтак розповідати, що стало ся на базарі в Котарі, значить ся, так доктор сказав йому, що він має там когось зловити і як опісля до того не прийшло.

— Ага, отже то ще не було на часі — сказав на то Поент Пескаде, котрий, як то кажуть, говорив аби говорити, але при тім і оглядав ся то на право, то на ліво. Ти бачиш, виступиш аж в четвертім або пятім акті, а може появиш ся вже в посліпній яві... Але не бій ся, ти ще наробиш дива... Можеш бути певний того.

Тепер почув ся на Страдоне якийсь шум здалека як би від рога вулиці Марінеля.

З тої вулиці виходив як-раз похід похоронний і звернув на Страдоне до францісканської церкви, де мало ся відбути похоронне богослуженє.

На сїм похороні було биш мало людей, бо то не був похорон виставний і лиш мало звертав на себе уваги — проста домовина, вкрита чорним сукном, котру люди несли на марах.

— А тобі що? — спитав Кап Матіфу.

— Нічого! Треба би багато говорити, щоби тобі все розповісти.

Він саме тепер розпізнав паню Баторову, що інла за тілом свого сина.

Церков не відмовила свого благословеня сему погибшому, котрого розпука довела аж до самоубийства. Священик, що має відвести тіло на місце вічного упокою, чекав на него в каплиці Францісканів .

Пані Баторова ледви що ще могла іти і вже не плакала, не ставало їй вже сил до того. Очи їй аж якось неприродно вийшли були на верх від плачу і вона водила ними то по боках вулиці, то стовпом дивила ся на домовину, що скривала в собі її сина.

Старий Борик, аж жаль було дивити ся, також ледви волік ся за нею.

Поентови Пескаде аж сльози станули в очах. Коли-б та щира людина не мусів був остати ся на своїм місци, то певно був би прилучив ся до тих немногих приятелів і сусідів, що віддавали послідну честь мощам Петра Баторого.

Саме коли похід похоронний мав переходити попри Торонталів двір, отворилась від него велика брама. На подвірю під ганком стояли дві карити, готові до виїзду.

Перша пустилась вже виїжджати через браму на вулицю Страдоне.

Поент Пескаде побачив в ній Сіляса Торонталя, його жінку і доньку.

Пані Торонталева, страшно пригноблена, сиділа коло Сари, що була ще білійша, як той білий на ній вельон молодої.

Сарканій сидів з кількома свояками чи приятелями в другій кариті.

Як той похорон так і се весіле зовсім не було виставне; і тут і там страшенний сум.

Нараз в тій хвили, коли перший віз виїхав з брами, роздав ся прошибаючий крик, що аж серце розривав.

Пані Баторова пристанувши зиягнула руку до Сари і прокляла її.

То Сара так страшенно крикнула. Вона побачила матір Петра в чорній, жалібній одежі і аж тепер догадала ся всего, що перед нею таїли... Петро погіб через ню і за ню, то його був похорон, що переходив попри ню, саме коли вона їхала ставати під вінець.

Вона зімліла і упала. Пані Торонталева аж не знала, що собі діяти а старала ся її опам'ятати, але на дармо... Вона ледви ще дихала.

Сіяс Торонталь не міг укрити свого гніву, але Сарканій, що прибіг чим скорше, не стратив голови.

Серед таких обставин годі було іти перед престол і треба було приказати візникам завертати назад до двора; брама за ними аж з лоскотом замкнула ся.

Сару внесли до її комнати та положили на постіль, а вона ані не рушилась. Мати її

припала коло постелі на коліна і чим скорше післали по лікаря. Тимчасом похід похоронний Петра Баторого пішов до францісканської церкви. По відправі похоронили тіло на дубровницькім кладовищі.

Поент Пескаде зміркував зараз, що треба як найскорше повідомити доктора о тім, що стало ся. Він сказав до Капа Матіфу:

— Лиши ся тут і уважай!

Сам побіг на передмісте Пльоче.

Коли поент Пескаде йому розповідав, мовчав доктор, як би німий.

— А може я поступив ся дальше, як був повинен? — подумав він собі. — Ні!... Може я невинній людині наробив тільки горя? Не сумніваю ся, що так! Коли-ж бо тота невинна є донькою Сіляса Торонталя!

Відтак відсзвав ся до Поента Пескаде:

— Де є Кап Матіфу?

— Коло двора при Страдоне.

— Мені потреба вас **обох** **нині** вечером.

— О котрій годині?

— О дев'ятій.

— Де маємо на вас чекати?

— Коло брами на кладовищі.

Поент Пескаде побіг зараз до Капа Матіфу, котрого застав на своїм становищі.

Вечером около осьмої години пустив ся доктор, убраний в широкий плащ, в сторону як дубровницка брама. На ліво, де вистає мур, зайшов він ще до малої затоки, що ле-

жить межи скалами і повисше порту врізує ся в беріг.

На сїм місци було зовсім пусто. Тут не було видко ані домів, ані людей. Доктор став тут, оглянув ся і крикнув. Видко, що так був вже умовив ся, бо незадовго прийшов до него якийсь моряк і відозвав ся:

— До вашої услуги, пане!

— Чи є тут лодка, Паццер?

— Є, онтам за тою скалою.

— З цілою залогою?

— Так є.

— А „Електрик“?

— Стоїть трохи дальше на північ поза малою затокою.

Моряк показав при тім на якусь подовгасту масу, що серед темноти видавала ся ще більшою, і не зраджувала ся навіть ані одним світлом.

— Коли прийшов „Електрик“ з Котару?
— считав доктор.

Може перед годиною.

— А чи ніхто його не добачив?

— Ніхто, бо він сунув ся понід скали.

— Нехай же ніхто з вас не сходить з свого становища; коли не буде можна инакше, то чекайте тут на мене хоч би й цілу ніч.

— Добре, пане!

Моряк вернув назад до лодки, що стояла саме під скалистим берегом, як би прилипла до него.

Доктор Антекірт постояв ще якийсь час на березі. Видко, що хотів подождати, аж добре стемнить ся. Він час до часу ходив великими кроками то сюди, то туди. Відтак пристанув і заложивши руки, вдивив ся наперед себе в Адрійське море, як коли-б йому повірив свою тайну.

На небі не світив ані місяць, ані звізди. Ледви що чути було легкий вітерець від сторони краю, котрий настає звичайно що вечера і віє кілька годин. Високо горою закрили небо досить густі хмари аж до західного овиду, де пересунула ся послідна смуга диму з комина якогось парохода, і показала ся зовсім виразно на небі, а відтак щезла.

— Треба вже іти — сказав доктор сам до себе.

Він пустив ся попід вали міста і пішов на кладовище. Тут перед брамою чекали вже на него Поент Пескаде і Кап Матіфу; вони сховали ся були за якесь дерево, так, що їх не можна було видіти.

Кладовище було вже під сю пору замкнене. Лиш в хаті сторожа мигкотіло ще слабе світло. Аж до білого дня ніхто сюди не заходив.

Доктор знав очевидно всі уходи на кладовищи. Видко, що не хотів входити брамою, — а коли-б мав сюди іти, то треба було дуже тихенько брати ся до діла.

— Ходіть за мною! — сказав він до

Поента Пескадого і його товариша, що підійшли були до него.

Вони пустились вздовж муру, що окружав кладовище і місцями на горбоватім ґрунті був значно високий. Так ішли вони може десять мінут аж доктор станув. Він показав на вилом в мурі, котрий зробив ся був від того, що мур тут недавно був усунув ся.

— От сюди підемо! — сказав він і переліз тим виломом, а Поент Пескаде і Кап Матіфу полізли й собі за ним.

Під великими дерезами, що отівляли гроби, була глибока щілка. Доктор не задержуючись, пустив ся якоюсь алеєю, а відтак зайшов з неї на поперечну алею, котрою ішло ся до висше положеної части кладовища. Денде підлітали сполохані, нічні птахи. Крім тих сов та пугачів не було нігде ані живого духа межі хрестами та нагробними памятниками.

Незадовго пристанули вони всі три перед якимсь скромним памятником, в роді малої каплички, котрої залізна решітка не була на ключ замкнена. Доктор трутів решітку, а відтак потиснув на тузик від малої електричної ліхтарні і пустив промінь світла, але так, що його знадвору не міг ніхто видіти.

— Іди до середини! — сказав він до Капа Матіфу.

Кап Матіфу зайшов до малої каплички і тут побачив перед собою стіну, в котру був

ли занущені три мармурові таблиці.

На середній були вписані слова:

**Стефан Баторий,
1867.**

На плиті з лівого боку не було ніякої написи, а на тій, що з правого боку, мала незадовго станути напись.

— Вийми отсю плиту! — сказав доктор.

Кап Матіфу зробив то без великого труду, бо вона не була ще замурована. Він поставив її на землю, а в склепіню, що було зроблене в стіні, показала ся домовина.

Була то домовина, в котрій спочивало тіло Петра Баторого.

— Витягни домовину! — сказав доктор.

Кап Матіфу витягнув її, а Поент Пескаде навіть не цтребував йому помагати, хоч як вона була тяжка.

— Возьми отсе — сказав доктор до Поента Пескаде, і дав йому знаряд до витягання шруб — та підойми віко!

— То стало ся в кількох мінутах.

Доктор підоймив власною рукою білу капу, що вкривала тіло мерця, і приложив йому ухо до грудий, щоби почути, чи в нїм ще серце бе ся. Відтак встав і сказав до Капа Матіфу:

— Вийми тіло з домовини!

Кап Матіфу послухав, і зні він ані Поент Пескаде не противилсь тому, хоч зна-

ли, що то не вільно мерців виймати з гробу.

Коли положили тіло Петра Баторого на мураву, завинув його Кап Матіфу в капю, а доктор накинув на него свій плащ. Відтак закрили знов домовину віком, всунули її в склепіще і вставили назад таблицю так само, як вона стояла. Доктор загасив світло ліхтарні і настала знов темнота.

— Возьми тіло! — сказав він до Капа Матіфу.

Кап Матіфу взяв тіло молодця на свої здоровенні руки, як дитину, і відтак пустились, доктор наперед, а Поент Пескаде з задю, поперек алеї простісенько до вилому в мурі. В пять мінут опісля перелізли через него і пустились вздовж мурів міста на цюбереже.

Ніхто ані словом не відзивався. Послушний Кап Матіфу робив все, як машина, але що там не діялося в голові Поента Пескадого!

На дорозі від кладовища до цюбережа не стрітили доктор і його товариші ані одного чоловіка. Але коли доходили вже до малої затоки, де на них чекав „Електрик”, побачили акцизника, що ходив понад самим морем. Вони ішли далше не зважаючи на него. Доктор крикнув на весь голос і зараз прибіг керманич з лодки.

На даний знак пустився Кап Матіфу сходити в долину скалами і мав вже сідати на лодку. Але вже і прибіг був акцизник, а

коли побачив, що хтось вибирає ся на море крикнув:

— Хто там?

— Люди, що лишають вам до вибору, або двацять ринських готівкою або кулаком межі очі — також готівкою — відповів Поент Пескаде, показуючи на Капа Матіфу.

Акцизник не надумував ся довго — волів двацять ринських, як кулаком межі очі:

— На море! — закомандував доктор.

За хвилику опісля щезла лодка серед темноти. За дальших п'ять мінут підплила вона до веретеноватого судна, котрого з берега не було видко. Лодку витягнули на судно, машина рушила тихенько і „Електрик” вплив на широке море.

Кап Матіфу зложив тіло Петра Баторого на софку в вузенькій комнатці, де не було віконця, котрим би світло до неї заходило. Доктор лишив ся тут сам один; він нахилив ся до Петра і поцілував його в бліде чоло.

— Пробуди ся, Петре — сказав він. — Я так хочу!

Петрови отворились зараз очі, як коли-б він заснув був лиш магнетичним сном, що так подібний до смерті. В його лиці слідно було якусь неохоту, коли побачив доктора Антекірта перед собою.

— То ви? — прошептав він — що мене опустили?

— То я, Петре!

— А хто-ж ви?

- Померший, так як і ти!
— Померший?
— Я граф Матій Сандорф!

КІНЕЦЬ ДРУГОЇ ЧАСТИ.

Деякі з книжок, які можна дістати в „Українським Голосі”

Грішники	80ц.
В оправі	\$1.40
Кайдашева Сімя, брош.	60ц.
В оправі	1.10
Камінна Душа	1.50
В оправі	2.00
З Ласки Родини, в оправі	1.75
Розбійник Кармелюк в 6 томах, ра- зом	2.40
Для Домашнього Огнища брош. ..	85ц.
В оправі	1.40

ЗАМОВЛЕННЯ ПРИСИЛАЙТЕ НА
АДРЕСУ:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626,

WINNIPEG,

CANADA.

В книгарни „У. Голосу” можете дістати
всі українські книжки. — Пиніть за
катальгом.